

חזקוני – פירוש לתורה

בעקבות דפוס וילנא תרל"ה 1875

צילום מהדורת הדפוס: <http://www.daat.ac.il/daat/vl/tohen.asp?id=43>

הערך **חזקיה בן מנחם** באנציקלופדיה יהודית דעת:

<http://www.daat.co.il/encyclopedia/value.asp?id1=3938>

פירוש חזקוני לספר דברים

עיצוב: זהבה גרליץ

התוכן

2

53.....	פרק יט
55.....	פרק כ
58.....	פרק כא
	פרשת כי תצא
62.....	פרק כב
67.....	פרק כג
69.....	פרק כד
72.....	פרק כה
	פרשת כי תבוא
75.....	פרק כו
78.....	פרק כז
80.....	פרק כח
83.....	פרק כט
	פרשת ניצבים
86.....	פרק ל
	פרשת וילך
87.....	פרק לא
	פרשת האזינו
89.....	פרק לב
	פרשת וזאת הברכה
99.....	פרק לג
105.....	פרק לד

פרשת דברים

2.....	פרק א
6.....	פרק ב
10.....	פרק ג
	פרשת ואתחנן
12.....	פרק ד
16.....	פרק ה
19.....	פרק ו
22.....	פרק ז
	פרשת עקב
24.....	פרק ח
25.....	פרק ט
27.....	פרק י
29.....	פרק יא
	פרשת ראה
32.....	פרק יב
36.....	פרק יג
37.....	פרק יד
41.....	פרק טו
44.....	פרק טז
	פרשת שופטים
48.....	פרק יז
50.....	פרק יח

חזקוני לחומש דברים

פרשת דברים

פרק א

פרק א, א

אלה הדברים, כל מקום שנאמר בו אלה פסל את הראשונים, שהרי הראשונים מצוות ומשפטים ואלו רובם דברי תוכחה ומוסר. ואין לפרוך מאלה המצוות והחוקים והמשפטים, דלעיל מיניה וכיוצא בו, משום דהא תמן סליק ענינא.

אל כל ישראל, מלמד שהיה קולו של משה הולך כשעור מחנה ישראל.

בעבר הירדן, ובאיזה עבר באותו שבעבר בארץ מואב ולא באותו עבר שבארץ כנען.

במדבר בערבה, כלומר דברים אלו שדבר משה בעבר הירדן כבר דבר משה אותם אליהם במקומות שמפרש, ודוגמא זו מצינו בפרשת ואתחנן גבי **בעבר הירדן בגיא מול בית פעור וגו'**.

במדבר, שכנגד הר סיני שנקרא **מדבר סיני**.

בערבה, במקום אחר באותו מדבר שנקרא ערבה, וכן הוא אומר בפרשה זו: **ונעבור וגו' מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר וגו'**, ובאיזה מקום בו, באותו שהוא מול סוף, הוא מדבר פארן הגדול והנורא שמתחיל מאיתם, כדכתיב: **ויחנו באיתם אשר בקצה המדבר**, ובא ומגיע עד ארץ מואב, כדכתיב: **ונעבור דרך מדבר מואב**. וכן כתוב בפרשת עקב: **אשר הוליכך ה' אלוקיך זה ארבעים שנה במדבר**, ומדבר זה הוא שעליו פרש"י בפ' מסעי שקראו יחזקאל **מדבר העמים** לפי שכמה מקומות יושבות בצדו, והוא מדבר שור, הוא מדבר איתם, הוא מדבר סין, הוא מדבר פארן, הוא מדבר סיני, הוא מדבר קדש, הוא מדבר צין, הוא מדבר קדמות, הוא מדבר מואב, שעל שם המקומות שבצדו קוראין לו מדבר פלוני ומדבר פלוני.

בין פארן, לפי שהוא מדבר גדול נותן לך סימן היכן הוא בו.

ובין תפל ולבן, יש לנו לומר מכח שקול סברת הפשט כי מקומות הם, וכן **ודי זהב**, אבל אינם מזכרים בפ' מסעי, או מזכרו בפ' מסעי בשמות אחרים, כמו: **רתמה, ודיבון גד, ועלמון דבלתימה**, ושניר שנקרא בארבע שמות.

וחצרות, פרש"י: במחלוקתו של קרח, ואם תאמר לפי סדר המקרא מחלוקתו של קרח היה במדבר פארן אחרי שלוח המרגלים, ועוד היאך תרגם אונקלוס: ובחצירות דארגיזו על בשרא, הלא בקברות התאוה הרגיזו, וכתיב: **מקברות התאוה נסעו העם חצרות**, אלא י"ל אילו נקט ליה ברש"י דמחלוקתו של קרח היה במדבר פארן, אמטול הכי לא ידעינן ביה

היכן, שהרי מדבר גדול הוא מהלך כמה ימים כמו שאמרנו למעלה, ונקט ליה חצרות דסמיך ליה מקום ניכר וידוע להם.

פרק א, ב

אחד עשר יום מחורב, מקצר מדברים שנאמרו במהלך אחד עשר יום שעשו מחורב עד שלוח המרגלים מקדש ברנע. שהרי מיום שנשבע הקדוש ברוך הוא שלא יכנסו לארץ לא נתחדשה מצוה רק בשנת הארבעים.

אחד עשר יום, חסר בי"ת כאילו כתוב באחד עשר יום, דוגמא: כי **ששת ימים עשה ה' את השמים וגו'**, אם הגד תגידו אותו לי **שבעת ימי המשתה** דשופטים. **הזעק לי את איש יהודה שלשת ימים**, דשמואל ועוד הרבה.

אחד עשר יום, פרש"י: אמר להם משה וגו' עד נמצא בג' ימים הלכו כל הדרך. מה שפרש"י כך לאו לאשמועין הג' חניות על פי הימים, שהרי אין מעשרים באייר עד כ"ט בסיון רק ל"ח ימים, אלא אתא לאשמעין שלא הלכו מכ' באייר עד כ"ט בסיון אלא שלש חניות, חניה ראשונה היא קברות התאוה שעשו בה ל' ימים שלמים ט' מאייר וכ"א מסיון, ועוד צא מהם חניה שנית היא חצרות שעשו בה ח' ימים, ומקצת מכ"ט בסיון, ומחניה שלישית היא קדש ברנע שהיתה בכ"ט בסיון שלחו המרגלים כמו שפרשתי בפרשת בהעלותך.

פרק א, ג

ויהי בארבעים שנה, פי' לך הכתוב שדבר עליהם בעבר הירדן בשנת הארבעים שדבר עליהם תחלה במדבר סיני.
בעשתי עשר חדש באחד לחדש, היינו ל"ו ימים קודם מיתתו. ככל אשר צוה ה' אתו ולא את נביא אחר.

פרק א, ד

אחרי הכותו וגו', לפי שכתב לקמן: **ולא אבה סיחון מלך חשבון וגו'**, ושניהם בשנת הארבעים, קדם הכתוב ולמדך כאן שמלחמת סיחון קדמה למשנה תורה.

פרק א, ה

הואיל משה באר, כל המצוות, גם עשרת הדברים ששמעו מפי הגבורה רצה הקדוש ברוך הוא שישמעו גם הנולדים במדבר מפי ציר נאמן.

פרק א, ו

דבר אלינו בחורב, פתח להו הכא כדי לקרובי דעתייהו במילי דבדיחותא.

פרק א, ז

פנו וסעו לכם וגו' ראה נתתי לפניכם וגו', הוא שנאמר בפר' משפטים: **הנה אנכי שולח מלאך וגו' עד ושתי את גבולך וגו'.**
בערבה, היא הערבה שאמר למעלה.
ואומר אליכם בעת ההיא וגו', עד **כל הדברים אשר תעשון**, הוא שנאמר בפרשת יתרו:
נבול תבול וגו', ויבחר משה אנשי חיל וגו'.

פרק א, יב

וריבכם, של זה עם זה.

פרק א, יג

ואשמם, חסר יו"ד ה"ג בפרש"י. והסופרים מצאו בתחלה בפרש"י יו"ד וי"ו ונקודה אחת על הו"ו כדי להשלים התבה כענין זה י"ו והיו סבורים שהוא אלף והרגילו מהיום הזה לכתוב חסר א'.

פרק א, טו

אנשים חכמים וידועים, פרש"י: אבל נבונים לא מצאתי, זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה ולא מצא אלא שלש. וא"ת היכן הם שבע מדות שאמר יתרו למשה הרי אינן אלא ארבע: **אנשי חיל יראי אלוקים אנשי אמת שונאי בצע**, אלא הכי הו"י פי' וזו אחת מהשבע מדות שאמר יתרו למשה ששם הארבע וכאן השלש, הרי שבע בין כאן ולהלן. והכי איתא באלה הדברים רבה: אמר רבי ברכיה בשם רבי חמא ב"ר חנינא צריכים הדיינים שתהיינה בהן שבע מדות ואלו הם: חכמים ונבונים וידועים, ומה שכתב להלן: **ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלוקים אנשי אמת שונאי בצע**, הרי שבע ולמה לא נכתבו שבעתם כאחת, ללמד שאם לא מצאו משבע מביאים מד', לא מצאו מד' מביאים מג', חכמים ונבונים וידועים, לא מצאו מג' מביאים משנים, לא מצאו משנים מביאים מאחד, שכך כתיב: **אשת חיל מי ימצא.**

פרק א, יז

לא תגורו מפני איש, אין לו לדיין לגור מפני איש, כי אין לבעל דין לשנוא הדיין אם הוא מענישו, שיש לו לדיין להשיב לבעל הדין: הרי הקדוש ברוך הוא חייבך, **כי המשפט לאלקים הוא.**

פרק א, יח

ואצוה אתכם בעת ההיא וגו', לא בשביל ללמוד תורה נתעכבתם מ"ם שנה, שהרי בשעה קלה למדתי את כל התורה לכם, רק בעונותיכם נתעכבתם.

פרק א, יט

ונסע מחורב, הוא שנא' בפ' בהעלותך: **ויסעו מהר ה' וגו'**.
כאשר צוה ה' אלהינו אותנו, כמו שפי' למעלה גבי **פנו וסעו לכם וגו'**.
ונבא עד קדש ברנע, בכ"ט בסיון כמו שפירשתי.

פרק א, כ

ואמר אלכם באתם עד הר האמורי, היינו דכתיב בפ' שלח: **עלו זה בנגב ועליתם את ההר**, וכתיב: **וישכימו בבקר ויעלו אל ראש ההר**.

פרק א, כב

ויחפרו לנו, לשון חפוש, שהחופר מחפש מה שיש בסתר.

פרק א, כג

שנים עשר אנשים, פרש"י: מגיד שלא היה שבת לוי עמהם. ע"י שלא היה לו חלק בארץ כמו שפירש"י בפ' שלח.

פרק א, כד

עד נחל אשכול, פרש"י: מלמד שהלכו בה ארבע אומנים שתי וערב. פ' שורות כדאיתא בהשוכר את הפועלים: פועלים בהליכתן אוכלים מן הענבים מאומן לאומן ובחזרתן מן הגת, פי' משורה לשורה.

פרק א, כז

הוציאנו מארץ מצרים, פרש"י: הוצאתו לשנאה היתה וכו' כלומר שדה הבעל פחותה משל שקיא משום דשל בעל אינה טוענת פירות רק במי גשמים וכשאין לה גשמים פוסקת, אבל של שקיא אינה פוסקת שהרי משקים אותה תמיד.

פרק א, לו

מלא אחרי ה', מלא דברי משה שהיה מדבר בשמו.

פרק א, לז

גם בי התאנף ה', הפסיק בין יהושע לכלב, לומר נטלה רשות ממני ונתנה ליהושע, וכל זה בגללכם, שגרמתם לי כעס ולא דקדקתי בלשוני ובמעשי ונענשתי.

פרק א, מ

ואתם פנו לכם וסעו וגו', הוא שנאמר בפרשת שלח: **פנו וסעו לכם וגו'**.

פרק א, מא

ותענו ותאמרו וגו', עד **ולא האזין אליכם**, מפורש בפ' שלח.

פרק א, מד

כאשר תעשינה הדבורים, פירש"י: מה הדבורה הזאת כשהיא מכה את אדם מיד מתה, כלומר היא מתה בטורח שמכה את האדם מרוב חלישות שבה, אף הם אעפ"י שהם חלשים שתמיד כשהיו נוגעים בכם מיד מתים, אעפ"י כן הכו אתכם בשעיר עד חרמה.

דבר אחר:

כאשר תעשינה הדבורים, אם אחת יוצאה ממקומה כולם יוצאות אחריה, כך: **וירד העמלקי והכנעני וגו'**.

ויכתו אתכם, הכה ופצוע אבל לא הרגום, כדי שלא יתחלל שמו של הקדוש ברוך הוא להגדיל פי אויביהם עליהם. תדע שהרי לא מנה הכתוב הנופלים במלחמה זו כמו שעשה בשאר מלחמות.

פרק א, מה

ותשבו ותבכו, הוא שנאמר בפ' שלח: **ויתאבלו כל העם מאד**. ודינו להיות נכתב תכף אחר: **וסעו לכם המדברה דרך ים סוף**.

פרק א, מו

ותשבו בקדש ימים רבים, פי' כאן שעמדו בקדש ברנע וחסרו בפ' שלח. **כימים אשר ישבתם**, כלומר כמו שאתם יודעים.

פרק ב

פרק ב, א

ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף כאשר דבר, כמו שמפרש והולך. **ונסב את הר שעיר ימים רבים**, י"ט שנה הם המסעות שמרתמה עד מדבר צין הוא קדש, כמו שפי' בפ' חוקת.

פרק ב, ב

ויאמר ה' אלי, בשנת הארבעים כשבאנו לקדש.

פרק ב, ג

ההר הזה, הר שעיר.

פנו לכם צפונה, צווי זה לא היה לאלתר עד שגמרו לסבב כל ארץ אדום ומואב והכי קאמר: עתידים אתם לפנות דרך צפון, ובתוך כך: **ואת העם צו וגו'**, והם חשבו לפנות מיד, ולפיכך שלחו לו ליטול רשות לעבור.

פרק ב, ד

ואת העם צו לאמר, פי' כאן האזהרה שחיסר בפ' חוקת וחיסר כאן השליחות שפי' בפ' חוקת.

פרק ב, ח

ונעבר מאת אחינו, הפכו פניהם לצפון כמו שנצטוו: **פנו לכם צפונה** והוא כשנסעו מאובות, ולכך יש כאן פרשה אפי' באמצע הפסוק.

פרק ב, ט

ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב, לי הזהיר על כולם לפי שהייתי עתיד ליקבר בערבות מואב. על שלש אומות הללו, שעיר עמון ומואב הזהיר הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא יכבשו את ארצם. שעיר לפי שמצינו שנקרא חוי, כדכתיב: **ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי** ויש לבעל דין פתחון פה לחלוק ולומר שהוא החוי הנמנה בשבעה עממים שנתנו לישראל, לכך כתב לך כאן: **ובשעיר ישבו החורים לפנים**, כלומר עיקר שמם חורי ואינו משבע עממים, והא דקרי להו חוי, משום דמריחי לארעא כי חיויא ואומר קנה זה יפה לגפנים וזה לדקלים. מואב, לפי שארצו נקראת ארץ רפאים, כדכתיב: **רפאים יחשבו אף הם**, ויש פתחון פה לומר שנתנה לאברהם כדכתיב בפ' לך-לך: **ואת הרפאים**, ויש להם לישראל זכות לכבשם, לכך כתב לך כאן: **והמואבים יקראו להם אימים**, כלומר כך עיקר שמם, ואין רפאים שנתנו לאברהם, ואין להם לישראל דין בארצם. עמון, כמו כן נקראו רפאים, כדכתיב: **ארץ רפאים תחשב אף היא**, וכדי שלא יאמרו עליהם הותרו לישראל כמו שאמרנו: **ואת הרפאים**, כתב לך כאן **והעמונים יקראו להם זמזומים**, כלומר כך עיקר שמם ואינם הרפאים שנתנו לאברהם.

דבר אחר:

על שלש אומות הללו הוזהרו ע"י שנתנו לאברהם בברית בין הבתרים, כדכתיב: **את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני**, והם עמון ומואב ואדום, שלא יאמרו ישראל עליהם הרי הם מותרים לנו שהרי הם מעשרה עממין שנתנו לאברהם, לכך נאמר: **ונשמרתם מאד וגו'** שעדיין לא נתמלאת סאתם ולא הותרו לישראל עד ימות המשיח, כמו שפירש"י, אבל שאר האומות שלא היה להם לישראל שום טענה עליהם לא הוצרכו ישראל להזהר עליהם, אמאי תיסק אדעתייהו לכבשן.

נתתי את ער ירושה, סיחון לקחה, כדכתיב: **אכלה ער מואב**, וחזרה למואב באחרונה.

פרק ב, יא

רפאים יחשבו אף הם כענקים, מרוב גבורתם, אבל אינו כן, שהרי **המואבים יקראו להם אימים**, וכן עיקר שמם.

פרק ב, יב

כאשר עשה ישראל, בני גד ובני ראובן.

לארץ ירשתו, של מואב שמתחלה היתה משל מואב וכבשה סיחון ונפלה לסוף ביד ישראל.

פרק ב, יד

והימים אשר הלכנו מקדש ברנע, לאו הליכה דוקא אלא בין עמידה בין הליכה.

אשר הלכנו מקדש ברנע, משנה שניה שבאנו לקדש ברנע **עד אשר עברנו את נחל זרד**, והא דנקט את נחל זרד, משום שהיה ראשון לכל הנהרות שעברו.

פרק ב, טז

ויהי כאשר תמו, מה שלא נכנסו ישראל מיד לאותו פרק לארץ, היינו טעמא לפי שנגזר על משה שלא ליכנס לארץ, ואין כבודו שיעברו כולם והוא ישאר יחידי.

כל אנשי המלחמה, אותם שנאמר בהם **ועפילו אל ראש ההר**, שאמר משה להם: **ותחגרו איש את כלי מלחמתו**.

פרק ב, יז

וידבר ה' אלי, פירש"י: אבל משילוח מרגלים עד כאן לא נאמר וידבר אלא ויאמר, ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתיחד עמו הדבור וכו'. פירוש דבור משמע מפיו רבוי דברים, והוא ענין חיבה, כגון שני אוהבים שמדברים זה עם זה מתוך חבה. אבל אמירה משמע מיעוט דברים, אמירה גרידא בעלמא. ובתענית פרש"י: לא היה הדבור ביחוד ובחבה כדכתיב: **וידבר ה' אלי**, נתייחד עמי הדבור, ואף על גב דמקמי הכי כתיבי

קראי דכתיב בהו וידבר, אית דאמרי לא היה הדבור אל משה פה אל פה אלא בחזיון לילה.

פרק ב, יט

וקרבת מול בני עמון, אבל לא הגיעו אל מקומם, שהרי ארצם במזרחה של ארץ עוג מלך הבשן.

פרק ב, כ

ארץ רפאים תחשב אף היא, ואינו כן, שהרי והעמונים יקראו להם זמזומים, על שם מחשבות ותחבולות מלחמות, פו"ר פנשיד"ש דבטני"א בלע"ז וזהו עיקר שמם.

פרק ב, כה

היום הזה אחל תת פחדך, פי' קודם לכן כשראו שבעה עממים שמאן אדום נתון עבור ישראל בגבולו וגם סיחון מלך מואב לא אבה, אמרו השבעה עממין ומה עמון ומואב אפילו כשהיו כל אחד בפני עצמו לא יכלו ישראל לעמוד בפניהם, אנו שאנחנו שבעה על אחת כמה וכמה שלא יוכלו לעמוד לפנינו. כיון שנפלו סיחון ועוג לפני ישראל פחדו הכנענים היינו **היום הזה אחל תת פחדך וגו'.**

פרק ב, כו

ממדבר קדמות, לשון קדמה מזרחה, ממדבר שבמזרח, ולא ממדבר שבדרום, וכן מצינו בספר שופטים שבמזרח היה מדבר, כדכתיב: **ויירשו את כל גבול האמורי מארנון ועד היבוק ומן המדבר ועד הירדן.**

דברי שלום, לפי שרוב ארץ סיחון היתה מארץ מואב ועמון ולא מארץ כנען קראו לו לשלום, אבל עוג שארצו היתה מארץ רפאים שהיה מארץ כנען לא קראו לו לשלום, שאין קוראין לשלום על ארץ שבעה אומות כמו שמפורש בפ' שופטים.

פרק ב, כט

כאשר עשו לי בני עשו, פרש"י: לא לענין לעבור את ארצם אלא לענין מכר אוכל ומים. כלומר כאשר עשו לי בני עשו אינו מוסב **אאעברה נא בארצך** שהרי כתיב **וימאן אדום נתון ישראל עבור בגבולו**, אבל מוסב הוא **אאוכל בכסף תשבירני וגו'** כלומר כאשר מכרו לי בני עשו אוכל ומים, ומסברא יש לנו לומר שבני עשו מכרו להם אוכל ומים שהרי כתיב לעיל ויאמר ה' אלי וגו' **אוכל תשברו מאתם**. ופי' **כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער**, משמע אלו קדמו כמו אלו. ומ"ש בפ' תצא **על דבר אשר לא קדמו**, קאי אלא **יבא עמוני**. ואשר **שכר** קאי אמואבים. אי נמי סתם מואבים לא קדמו אבל

אותם שבער קדמו בענין סחורה ע"י שעברו ישראל אצלם, כדכתיב: **אשר נטה לשבת ער**. והיינו דכתיב: **כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער**. אך לפי' זה חז"ק: הרי ביבמות בפר' הערל משמע בהדיא שבקשו לפסול את דוד שבא מרות המואביה על דבר אשר לא קדמו. לפיכך יש מפרשים **אוכל בכסף תשבירני וגו'** עד **אעברה ברגלי**, הם דברי השליחות ולא יותר, והדברים שבפ' חוקת מוכיחים, אבל מכאן ואילך הם דברי משה שהיה מזכיר לישראל דברים שהיו כבר וצריך לסרס המקראות: **ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו** כאשר עשו לי בני עשו, והמואבים שלא נתנו לנו לעבור. דוגמא שפרש"י בפ' וירא גבי **ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך**.

פרק א, לז

רק אל ארץ בני עמון, שהיא עכשיו בידם.

פרק ג

פרק ג, א

ונפן ונעל, מדרום לצפון.

דרך הבשן, שבין הירדן וארץ בני עמון שכל ההולך מדרום לצפון עולה הוא.

פרק ג, יא

הנה ערשו ערש ברזל, לשון כרך ומגדל ומבצר, כמו: **בפאת מטה ובדמשק ערש**. ובל' תלמוד: מערבא לה בכל מחוזא ערסייתא, כלומר מבצר מוקף חומה חזקה כברזל. **תשע אמות ארכה**, גבהה של חומה סביב המבצר, **וארבע אמות רחבה**, של חומה. **באמת איש**, באמת כל אדם שאינו תינוק.

פרק ג, יב

ואת הארץ הזאת ירשנו, מקרא קצר, והכי קאמר: **ואת הארץ הזאת אשר ירשנו וגו'**. **ועריו נתתי לראובני וגו'**, עד **נשיכם וטפכם וגו'** מפורש בפ' מטות.

פרק ג, יח

ואצו אתכם, עם בני ראובן ובני גד מדבר לפי שהיו בכלל ישראל אמר **אתכם** ולא אמר אותם.

פרק ג, כא

ואת יהושוע צויתי וגו', היינו דכתיב בפרשת פנחס: **ויסמוך ידיו עליו ויצוהו**.

שלימא סדרא דפרשת דברים

פרשת ואתחנן

פרק ג, כג

ואתחנן, ואתמלא תחנונים, וכן: **בהתחננו אלינו**, בהתמלאו תחנונים אלינו, ולפירוש רש"י שפרשו לשון חנם, נראה שהנו"ן אחרונה במקום מ"ם.

פרק ג, כד

ה' אלהים באל"ף דל"ת.
אתה החלות להראות, לי כבוש ארץ סיחון ועוג כך **אעברה נא ואראה** כיבוש ארץ חמשה עממים.
כמעשיך, שכלם בחכמה.
וכגבורתך, ביכולת.

פרק ג, כה

אעברה נא ואראה את הארץ הטובה, וכי לאכול מפריה או לשבוע מטובה משה היה צריך, אלא הכי קאמר: הרבה מצוות נצטוו ישראל ואינן נוהגות אלא בארץ לפיכך אעברה נא לקיים את המצוות.
והלבנון, בית המקדש שנעשה מעצי הלבנון.

פרק ג, כו

ויתעבר ה' בי למענכם, אמר הקדוש ברוך הוא למשה אם אתה עובר בארץ יאמרו: מה שנגזר על דור המדבר שלא ליכנס לארץ היינו לפי שאין להם חלק לעולם הבא, ואם תכנס לארץ בתפלתך, יאמרו: לא חש משה אלא על עצמו, אלא תיקבר אצלם ותביא עמך לעתיד, היינו: **ויתא ראשי עם**.
רב לך, במה שהראיתך כבוש ארץ סיחון ועוג, על שאמרת **אעברה אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה**, ועל שאמרת **ואראה את הארץ הטובה**, הריני שומע לך: **עלה ראש הפסגה וגו'**.

פרק ג, כז

עלה ראש הפסגה וגו'. וא"ת מי יעבור לפני העם הזה, **וצו את יהושע וגו'**.
עלה ראש הפסגה, הוא שנאמר בפנחס: **עלה אל הר העברים וגו'**.

פרק ג, כט

ונשב בגיא, כדכתיב: וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות וגו', ונפלו מהם ארבעה ועשרים אלף ואנחנו יושבים בו.

פרק ד**פרק ד, א**

ועתה ישראל וגו', לרישיה דסיפרא קאי: זכור והסתכל כי אחרי שעשה לך הקדוש ברוך הוא ממתן תורה ועד עכשיו כל הטובות הללו אתה הכעסת לפניו כמה פעמים, ובשבילכם נטרדתי מלהכנס לארץ, ומכאן ואילך **שמע אל החוקים** וקבל מהם מוסר והכל מחול. **למען תחיו,** כי עובדי פעור נשמדו. **ובאתם וירשתם,** שלא תאמרו כבר נאמר **לאלה תחלק הארץ,** לנו נתנה הארץ בין זכאין בין חייבין, אל תאמרו כך, שהרי אין כניסתכם בארץ תלויה אלא בזכות שתשמעו אל החקים ואל המשפטים כמו שמפרש והולך.

פרק ד, ב

לא תוסיפו על הדבר, שע"י שהוספתם על דברי שהזהרתי **ראה נתן ה' לפניך את הארץ עלה רש,** והוספתם ואמרתם: **נשלחה אנשים לפנינו,** התוספת גרמה לאבותיכם שפגריהם מתו במדבר. **ולא תגרעו ממנו,** אני אמרתי: **לא תעלו,** ואתם גרעתם מצותי, **ויצא העמלקי והכנעני ויכום ויכתום.** מעתה קחו מצותי בלי תוספת וגירוע.

דבר אחר:

לא תוסיפו על הדבר וגו', תשובה למיני ישראל שפקרו על התלמוד ואמרו: איך הוסיפו חכמי ישראל כמה דברים בתלמוד שאינה בתורה, הרי כתיב: לא תוסיפו על הדבר, ולא תגרעו ממנו, ימחו ההוספות מספר חיים. הרי תשובה לדבריהם שהרי לשון זה אינו רק בשני מקומות בתורה ואינו רק גבי אלהות ויראה. כלומר אין לך להוסיף ליראה על יראת הקדוש ברוך הוא יראה אחרת ולא לגרוע מיראתו. כאן בפ' ואתחנן כתיב: **לא תספו על הדבר** וכתוב לאלתר: **עינכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור וגו'.** ובפ' ראה כתיב: **לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו,** וכתוב לעיל בסמוך: **כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם.** אבל במצות דעלמא לא הזהיר הקדוש ברוך הוא שלא להוסיף כדי לעשות סייג וגדר לתורה.

פרק ד, ג-ד

עיניכם הראות, לעיל קאי: למען תחיו ובאתם וירשתם, שהרי עיניכם הראות, כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' אף על פי שהיו ראויים להיות מבאי הארץ כדכתיב: ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם ויאמר ה' אלי וגו' ואחר כך באו לשטים ושם מתו במגפת בעל פעור. בבעל פעור, בשביל בעל פעור ורבים כן. השמידו ה' אלהיך מקרבך, אבל ואתם הדבקים בה' אלקיכם, לפיכך אתם חיים כולכם היום. ולפי שהיו מול בית פעור הזהיר תחלה על עבודת כוכבים.

פרק ד, ז

בכל קראנו אליו, בכל מאמצי קריאתנו כדכתיב: ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך.

פרק ד, ט

אשר ראו עיניך, כדכתיב: וכל העם רואים את הקולות.

פרק ד, יא

ותעמדון תחת ההר, שנאמר: ויתצבו בתחתית ההר. וההר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל, ואם תאמר פסוק זה ראשו מכחיש את סופו, כיצד, דבר בו ער באש אין חשך שולט שם, אלא שניהם שמשו כאחד, והולך ומפרש כיצד, וידבר אליכם מתוך האש קול דברים שהייתם אתם שומעים ותמונה אינכם רואים ע"י חשך ענן וערפל שהיה שם, שלא נתן רשות להסתכל בדמות כבודו. עד לב השמים, באמצע כנגד הרואים.

פרק ד, יג-יד

ויגד לכם את בריתו, אבל שאר מצות אותי צוה בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים.

פרק ד, טו

כל תמונה, שום תמונה, דוגמא: לא תעשה כל מלאכה, כל אלמנה ויתום, וכן: כל סמל, כל בהמה כל צפור, כל רמש כל דגה.

פרק ד, טז

פן תשחתון, לעיל קאי: כי לא ראיתם כל תמונה. פן תשחתון, היום או למחר ותאמרו כתבנית כבודו שראינו בסיני נעשה סמל.

פרק ד, יז

אשר תעוף בשמים, בהרבה מקומות נקרא האויר שמים, כמו שפירשתי בפ' בראשית.

פרק ד, יט

לכל העמים, להאיר להם ואפילו להדיוטות, ועלוב הוא מי שמשתחוה לדבר שנברא לתשמישו.

דבר אחר:

אשר חלק, אותם לכל העמים להיות יראתם, כי אינו חושש בהם. אבל **ואתכם לקח להיות לו לעם נחלה** ואיך תשתחוה להם, לפיכך אין לך לעבוד יראה אחרת אלא הוא.

פרק ד, כ

יוצא אתכם מכור הברזל, רבי עקיבא אומר: שהיו שורפים בניהם של ישראל בכור של אש.

פרק ד, כא

התאנף בי, על דבריכם אעפ"כ אני מזהיר אתכם: **השמרו לכם**.

פרק ד, כב

כי אנכי מת בארץ הזאת, לפיכך **השמרו לכם פן תשכחו וגו'** אבל אם הייתי עובר עמכם ורואה אתכם, הייתי מוחה בידכם. **אינני עובר את הירדן** ויש לכם להתבונן כי לא לצרכי אני אומר לכם לשמור את המצות.

פרק ד, כג

אשר צוך ה' אלהיך, ארישא דקרא קאי פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם, אשר צוך.

דבר אחר:

אשר צוך, כאשר צוך.

פרק ד, כד

אש אכלה, הוא כאש אכלה הוא.

פרק ד, כה

כי תוליד בנים ובני בנים, אין אני מתירא מן האבות שראו מעשה הקדוש ברוך הוא ונראותיו אבל מבני בניהם שלא ראו אני מתירא.
ונושנתם בארץ, ותהיו נואשים ותאמרו כבר נתישבנו בה ולא נפסיד עוד.

פרק ד, כו

את השמים ואת הארץ, צבא השמים וצבא הארץ.

פרק ד, כח

ועבדתם שם וגו', דוגמא שנאמר בדברי הימים: **וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן וללא מורה וללא תורה**.

פרק ד, לב

כי שאל נא, כלומר שאל נא לדורות הראשונים אם נעשה כן לשום אומה, ולפיכך מקפיד הקדוש ברוך הוא עלינו בזמן שאנו חוטאים, יותר מעל שאר אומה אחרת.

פרק ד, לד

או הנסה, כל זה תשאל.

לקחת לו גוי מקרב גוי, שאף אתם הייתם גויים כמוהם, כדכתיב: **ואומר אליכם איש גלולי עיניו השליכו**.
ובמלחמה, כי ה' נלחם להם במצרים.
ובמוראים, לשון ראייה כתרגומו.

פרק ד, לז

ויבחר בזרעו אחריו, רמז ליעקב. ואילו אמר בזרעם אחריהם היה פתחון פה לשמונה גויים שיצאו מאברהם ומיצחק זולתינו שיאמרו אנו נבחרים כמותכם.
ויוצאך בפניו, בפני מצרים כמו שמפרש והולך, וכתוב: **יצאו כל צבאות ה' לעיני מצרים**.
ומצינו מצרים נקראים בלשון יחיד: **והנה מצרים נוסע אחריהם**.

פרק ד, לח

כיום הזה, שירשו ישראל ארץ סיחון ועוג.

פרק ד, מא

אז יבדיל משה, אחרי הכותו את סיחון ועוג, וכבר פירש הצווי בפ' מסעי, וכאן הזכיר המעשה להזכיר טובה זו עם שאר הטובות שעשה להם. ועל עצמו אומר משה כך, והוא

כאילו כתיב: אז הבדלתי, דוגמא: **אדם כי יקריב מכם קרבן לה'**, זה הדבר אשר צוך ה', וכן הרבה.

פרק ד, מג

ואת ראמות בגלעד, כאן משמע שלא היה למנשה חלק בארץ גלעד ובפ' מטות כתיב: **ויתן משה את הגלעד למכיר בן מנשה**, ונראה לפרש שיש לכולם חלק בארץ גלעד, וכן פי' להלן, וכתיב בפ' בדברים: **וחצי הר הגלעד ועריו נתתי לראובני ולגדי ויתר הגלעד נתתי לחצי שבט המנשה**.

פרק ד, מה

אלה העדות והחוקים, כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים. דוקא אלה נאמרו בצאתם ממצרים, אבל הראשונים כגון הבדלת ערי מקלט לא היה בצאתם ממצרים רק בשנת הארבעים.

העדות, התראות, כמו: **רד העד בעם**.

פרק ה

פרק ה, א

אל כל ישראל, להשמיעם עשרת הדברות לנולדים אחר מתן תורה.

פרק ה, ג

לא את אבותינו, לבדם, **כרת את הברית**, כי **אתנו אנחנו**, דוגמא: לא יקרא שמך עוד יעקב לבד כי אם ישראל עמו, כדאיתא במדרש תלים גבי: **מפי עוללים ויונקים יסדת עוז**, שאפילו העוברים במעי אמן קבלו את התורה וערבו את אביהן שיקבלו את התורה, ונעשה כריסן של אמן שהיו עוברות מאירה כזכוכית והיו נראים ורואים פני שכינה, וכשהקב"ה אומר: **אנכי ה'** הן עונים אחריו הן. **לא יהיה לך**, והם עונים אחריו לאו. וכן על כל הן הן ועל כל לאו לאו.

כי אתנו אנחנו, אף על פי שיש עכשיו בנו כמה בני אדם שנולדו אחר מכן ולא היו במעמד אותו הברית, מ"מ חלה עליהם הברית הכתוב, כדכתיב: **פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלישים ועל רבעים**, ועושה חסד לאלפים וגו'. דוגמא זו כתיב בפרשת נצבים: **ולא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת**.

פרק ה, ד

פנים בפנים דבר ה' עמכם, אנכי, ולא יהיה לך.

פרק ה, ה

אנכי עומד בין ה' וביניכם, להגיד לכם שאר הדברות.
ולא עליתם בהר לאמר, כשבא לאמר לכם עשרת הדברות.

פרק ה, ט

ולשומרי מצותו, כתיב, מצותי קרי.

פרק ה, יב

שמור את יום השבת, בדברות הראשונות שבא להזכיר להם את יום השבת שנתן להם במרה נופל בו לשון **זכור**, אבל כאן בדברות שניות שנאמרו בשנת הארבעים בשביל אותם שלא שמעו הראשונות, נופל בו לשון שמירה לפי שהענין לא היה חדש להם.

דבר אחר:

שמור את יום השבת, לשון: **ואביו שמר את הדבר**, המתן מבעוד יום מתי תבא שבת לקדשו כדר' ינאי שהיה מתעטף ואומר בואי כלה בואי כלה.

דבר אחר:

זכור נאמר ליורדי הים **ושמור** ליושבי יבשה.

כאשר צוך, פי' רש"י במרה. בדברות ראשונות נאמרה במ זכור דקאי הוא אשבת שנתן במרה, לא הוזקק לכתוב כאשר צוך, אבל בדברות הללו שלא נאמר במ זכור אלא שמור, צריך לכתוב שם **כאשר צוך**, כדי לפרש בו במרה לפי שמכאן ולהלן הזהירם על מצות שבת שנתן במרה ששם היה עיקר המצוה. וראיה לדבר מאגדת פסח: אלו נתן לנו את השבת ולא קרבנו לפני הר סיני וכו'. ולפי הפשט: **כאשר צוך**, כלומר כמו שפי' לך הטעם בדברות הראשונות: **כי ששת ימים עשה ה' וגו'.**

דבר אחר:

בדבר **שמור** ובדבר **כבד** שייך למכתב בהו **כאשר צוך** לפי ששתיהם מצות עשה.

פרק ה, יד

זכרת כי עבד הייתי, פי' הכתוב כאן הטעם מפני מה שובתים עבד ואמה שע"י כך שאתה והם עובדים כל ששת ימי המעשה ובשביעי נחים תזכור כי היית עבד כמוהו במצרים ויפדך ה', אבל בדברות הראשונות לא פי' הטעם שלא רצה להזכיר את גנותם בשמחתם ואף על גב דכתיב בהן בראשונות: **אשר הוצאתיך מארץ מצרים**, מ"מ דרך כבוד הזכירו.

דבר אחר:

וזכרת כי עבד היית במצרים, ויפדך הקדוש ברוך הוא משם למנוחה לכן ינוח עבדך ואמתך כמוך.

כי עבד היית בארץ מצרים, ובדברות ראשונות כתיב: **כי ששת ימים עשה ה' את השמים וגו'**, לכך תקנו חכמים בקדוש שבת על הכוס זכר למעשה בראשית כמו שכתב בדברות שניות. אבל זמנים שלא נקבעו לזכר בראשית אין אומרים בהם אלא זכר ליציאת מצרים. על כן שהקב"ה רוצה שתזכור כי עבד היית.

פרק ה, טו

ולמען ייטב לך, יתור הוא על הראשונות. כלומר אם תכבדם הקדוש ברוך הוא יתן לך עוד שכר טוב, ולפי שהראשונות חסרות אות ט"ת כתב ולמען כדי להשלים בהם כל אותיות אלפא ביתא פשוטות וכפולות.

פרק ה, טז

עד שוא, אפילו עדות בחנם לא תענה, כגון ראהו יחידי, או שנים בלא התראה.

פרק ה, יז

ולא תתאוה, אין תאוה אלא בלב, אם גמר בלבו ע"י תחנונים או ע"י רבוי רעים או ע"י אימתו שימכור לו חפצו, מיד עובר עליו בלא תתאוה, הוציא חמדתו בפיו עובר בלא תחמוד, כולם ולא ולא לבד מלא תרצח שאין בו וי"ו. מתחלת **אנכי** עד **ולשומרי מצותי** אין בין דברות ראשונות לשניות שום שינוי, לפי שהקב"ה חזר ופירשם כמו שמפורש בפרשת יתרו, ולא רצה משה אפי' בפרשה זו לשנות בהם שום דבר. אבל השאר שחזר משה ופירשם אין חששא בשנוי המלות אחרי שהם שוות בטעם. וזה הכלל כל דבר שינוי במקרא תמצא בפעם שנית מלות שונות אך הטעם שוה, ומדברת **לא תשא** שאין בה שינוי אין להקפיד כי כך היה המקרא. ועשרת הדברות שבפרשת יתרו הם דברי הקדוש ברוך הוא בלי תוספת ומגרעת לבד למען ייטב לך כמו שפירש"י והם לבדם הכתובות על לוחות הברית. ואותם שבפרשה זו הם דברי משה. וכאן סדרן משה אחר סברת הבחורים שתחלה חומדים אשה ואח"כ בית ואח"כ עבד ואמה ואח"כ שדות וחמורים. ובפרשת יתרו סדרם הקדוש ברוך הוא על סברת דעת אנשי חכמה שקונים תחלה בית ואח"כ אשה ואח"כ עבד ואמה ואח"כ שור וחמור.

פרק ה, יח

קול גדול ולא יסף, כתרגומו: ולא פסק, כמו שדרשו רבותינו: כל מ' יום שעמד משה בהר לא פסקו קולות מן ההר.

דבר אחר:

לא הוסיף קולו לומר לכל ישראל יותר על עשרת הדברות, דוגמא: **כי יסף מכאוב על מכאובי**.

פרק ה, כג

ואת תדבר אלינו, בנחת כקול משה ונוכל לשמעו.

פרק ה, כה

מי יתן והיה לבבם, אעפ"י שיש בידי לתת, דברה תורה כלשון בני אדם.

פרק ה, כז

ואתה פה עמד עמדי, שוב לעמוד עמדי.
ועשו בארץ וגו', הוא שנאמר למעלה: **ואותי צוה בעת ההיא ללמד לעשותכם בארץ וגו'**.

פרק ו**פרק ו, ב**

אשר אנכי מצורך, כ"ף רפה.

פרק ו, ג

ארץ זבת חלב ודבש מקרא קצר, והכי קאמר: **כאשר דבר ה' אלהי אבותיך** לתת לך **ארץ זבת וגו'**.

דבר אחר:

חסר בי"ת, דוגמת: **הנמצא בית ה'**, ועוד הרבה, והכי קאמר: **כאשר תרבון מאד בארץ זבת חלב ודבש**.

פרק ו, ד

שמע ישראל, מצינו באגדה עי"ן של שמע תלויה לפי שהקב"ה ברא מעשיו בעי"ן עי"ן, כיצד, ישראל אחד מע' שבאומות, האומות אחד בע' שבבהמות, בהמות אחד מע' שבעופות, עופות אחד מע' שבדגים, דגים אחד מע' שבשדים, שדים אחד משבעים שבמלאכים. והקב"ה מלך על כולם, ועל זה יסד הפייט באזהרת ראשית: ושמו מעולה למעלה משבעים.

שמע ישראל וגו', שמע והבן לדבר זה ה' שהיה מאז מאין תחלה הוא ה' של עכשיו, והוא ה' שיהא חי וקיים באין סוף ותכלה, ובענין זה הוא אחד, כלומר יש בו לבדו אחדות כזה מה שלא היה ולא יהיה כן בשום דבר שבעולם.

דבר אחר:

אי אפשר כאן אלא בשלש אזכרות מפני קטרוג של אומות העולם שאם אמר שמע ישראל ה' אחד, היו כל אומה ואומה אומרים על תרפותם על שלנו הוא אומר שהוא אחד, עכשיו שאנו אומרים אלהינו נודע שעל אלהי ישראל הוא מדבר שהוא עמם. ואם אמר ה' אלהינו אחד היו אומרים שאלהי ישראל אחד מן האלהים. וכ"ש אם אמר שמע ישראל אלהינו אחד.

פרק ו, ה

בכל לבבך, פרש"י בשני יצריך פי' לבך לא מצי למקרי אלא חד, אבל לבבך מצי למקרי לבבך שני לבבות. **ובכל מאדך**, לשון מאד, במאד מאד שים לבך ונפשך לאהבה אותו.

פרק ו, ו

והיו הדברים האלה, לפי שאמר למעלה ואהבת את ה' אלהיך ואיני יודע כיצד, ת"ל: **והיו הדברים האלה על לבבך**, מתוך כך תהיה מכירו ואוהב אותו.

פרק ו, ח

וקשרתם לאות על ידך, בכרך אחד ובקשר אחד, אבל של ראש **והיו לטטפת בין עיניך** שמשמע ארבע, כמו שפרש"י. **על ידך**, בכמה מקומות נקרא שמאל יד.

פרק ו, ט

על מזוזת ביתך ובשעריך, כדי שתזכרם בשעת ביאה ויציאה. **על מזוזת**, שומע אני שתי מזוזת ר' יצחק אומר הרי הוא אומר: **ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף**, זה בנה אב כל מקום שנאמר מזוזת אינו אלא אחת עד שיפרוט לך הכתוב שתי המזוזות.

על מזוזת, אמרו רבותינו: נגד כתפות האדם, בתחלת שלישי העליון ולצד חוץ. **על מזוזת ביתך**, על מזוזת ביאתך מאותו צד שאתה נכנס בו תחלה היינו מימין דכי עקר איניש כרעיה דימינה עקר ברישא.

ובשעריך, דומיא דביתך, מה ביתך מקום כבוד אף כל מקום כבוד, פרט לבית לולין ורפת ובית התבן, וכיוצא בהם.

פרק ו, יב

מבית עבדים, פרש"י ממקום שהייתם שם עבדים. ואם תאמר הרי בפרשת יתרו גבי **מבית עבדים**, פירש"י: ולא עבדים לעבדים, אלא י"ל דהכי קאמר התם: או אינו אלא מבית עבדים, שהייתם עבדים לעבדים, כלומר לא הייתם עבדים לפרעה רק לעבדיו בלבד, תלמוד לומר: **ויפדך מבית עבדים מיד פרעה**, אמור מעתה עבדים למלך היו ולא עבדים לעבדים, ואעפ"כ הוציא אתכם מתחת ידו.

פרק ו, יג

ובשמו תשבע, אינו אומר תשבע על משקל תשמע, אלא תשבע, הראה לכל שאתה מושבע בשמו, כשישיבועך אחרים בשמו אל תעבור על השבועה לפי שהוא אדוניך.

פרק ו, טז

כאשר נסיתם במסה, הבי"ת נקודה בפת"ח, שם מקום נזכר שאמרו בו: **היש ה' בקרבנו אם אין**, פירוש אם הוא בקרבנו נעבדנו.

פרק ו, יז

ועדותיו, אזהרותיו מצות לא תעשה.

פרק ו, כ

אשר צוה ה' אלהינו אתכם, בבן חכם הכתוב מדבר, שמדקדק כל כך בטעם המצוות, ובמה שאמר **אתכם** לא הוציא עצמו מן הכלל, דכיון שאמר ה' אלהינו קבל עליו עול מלכות שמים, ואתכם דקאמר היינו משום שלא נולד בשעת הצווי, אבל האומר: **מה העבודה הזאת לכם**, ולא הזכיר שם שמים מוציא עצמו מן הכלל של העבודה דמשמע שאינה עליו.

פרק ו, כב

לעינינו, ואנחנו עדים בדבר.

פרק ו, כד

לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה, פי' נהיה אותם הנוחלים כל הימים, שהם חיי העוה"ב. ודבר זה תשובה לסכלות ולחוסר דעת המינין ששואלים לישראל: למה לא פי' משה בדבריו לישראל שיירשו גן עדן והבאת העולם הבא אם יקיימו התורה. תשובה

לדבריהם: הרי כאן בפירוש הזכיר שכר העולם הבא, ומה שלא נדר להם בהרבה מקומות אלא הארץ ושלות העולם הזה, היינו כדי להשמיעם דבר השווה לכל אנשים ולנשים ולטף לחכמים ולשאינם חכמים כדי להמשיך לבם ליראה, וכמו כן מטעם זה לא הזהיר משה רבנו לישראל עונש גיהנם אם לא ישמרו מצות התורה אלא הזהירם עונש חי העולם הזה, כמו שמפורש בפרשת בחוקותי ובפרשת תבא ובכמה מקומות אחרים.

פרק ו, כה

וצדקה תהיה לנו, סרסוהו וצדקה תהיה לנו לפני ה' אלקינו כי נשמור וגו' כלומר שכר גדול נקבל על כך.

דבר אחר:

מוסב **אכי ישאלך בנך מחר**, אמור לו **וצדקה תהיה לנו**, כלומר שכר גדול נקבל על זאת כדי להמשיך לבו ליראת שמים.

פרק ז

פרק ז, ג

ולא תתחתן בם, עליו נאמר: **מן הגויים אשר אמר ה' וגו'.**

פרק ז, ד

כי יסיר, החותן **את בנך** חתנו מאחרי ויפתנו אחרי טעותו, והוא יתפתה אחריו לפי שאין להם עול מצות, וכל שכן בתך שהיא כבושה תחת בנו.

פרק ז, ז

לא מרבכם מכל העמים, שבעה עממים הנזכרים למעלה, **כי אתם המעט** מכולם, אלא כי **מאהבת ה' אתכם**.

פרק ז, ט

וידעת כי ה' אלהיך וגו', מוסב למעלה: מתוך שאתה רואה שהקב"ה שומר הבטחתו לאבותינו יכול אתה להבין ולדעת כי הוא הנאמן שומר הברית והחסד וגו'. **לאסף דור**, למה נאמר, שלא תאמר כיון שלא מרובכם חשק ה' אתכם כי אם מאהבתו ומשמרו את השבועה, מה לנו לעמול לקיים מצותיו, הוא זקוק לקיים שבועתו, לכך נאמר: **לאסף דור**, כלומר ימתין אלף דור קודם, שלא ימצא דור כשר לקבל הברית והחסד עבור האבות שנשבע להם.

שומר הברית, לשון המתנה, כמו: **ואביו שמר את הדבר**.

פרק ז, י

ומשלם לשונאיו אל פניו, בחייו נפרע ממנו בעונותיו.

אל פניו ישלם לו, ואינו נפרע מבניו כשאינם אוחזין מעשיו בידם, כדכתיב ביחזקאל: **הוא לא ימות בעון אביו וגו'.**

פרק ז, יא

ושמרתם את המצוה, כנגד שהוא **שומר הברית והחסד.**

שלימא סידרא דפרשת ואתחנן

פרשת עקב**פרק ז, יב**

והיה עקב תשמעון, בשביל שתשמעון את המשפטים וגו'.

ושמר ה' לך את הברית ואת החסד וגו'. שלדור כשר הוא שומר הבטחת חסד האבות, כמו שפי' למעלה. ואם לא תשמור מצותיו לא ישמור לך החסד אלא לדור אחר כשר ישמרנו.

פרק ז, כ

הצרעה, יש מפרשים חולי בגוף כמין צרעת.

פרק ז, כב

לא תוכל כלותם מהר, יכול אתה אלא אין תקנתך לכלותם מהר, **פן תרבה עליך חית השדה.**

פרק ז, כה

תשרפון באש, שהרי לבטל על ידי כנעני אי אפשר, לפי שבשעה שאמרו: **אלה אלהיך ישראל** אוו לאלוהות הרבה וכל העבודת כוכבים שהיו בארץ כנען משל ישראל הם שהרי הארץ מוחזקת להם ועבודת כוכבים של ישראל אין לה ביטול עולמית אלא שריפה או שוחק וזורה לרוח. פן תוקש בו, לפי שפעמים תהיה מקיימה בשביל הכסף והזהב, ומטעם זה **לא תביא תועבה אל ביתך** פן תכשל בה ותהיה לחרם.

פרק ז, כו

שקץ תשקצנו, הכסף והזהב.

פרק ח

פרק ח, א

כל המצוה, אלא תחמוד קאי ואלא מאי.

פרק ח, ב

וזכרת את כל הדרך, אם יאמר לך יצרך לחמוד כסף וזהב שעליהם, בטח ביוצרך, וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ולא הוצרכת לכסף ולזהב. למען ענותך, כדי לנסותך אם תתרעם. התשמור מצותו אם לא, אין נסיון גבי הקדוש ברוך הוא, שהרי הכל גלוי לפניו, אלא נסהו לפני מדת הדין ומדת הרחמים כמו שפי' בפרשת בשלח.

פרק ח, ג

ויענך בדרך, כדכתיב: ענה בדרך כחי.

וירעבך, שלא נתן לך מן אלא דבר יום ביומו, וזהו וירעבך, שאינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו.

דבר אחר:

וירעבך, שאם הוריד לך מן בעוד שהיית שבע מן הצידה שהיתה בידך שהוצאת ממצרים לא היית משגיח עליו אפי' לטועמו, שלא היית מניח לחם שהיית רגיל בו בשביל מן אשר לא ידעת ולא ידעון אבתיך ולכך הרעיבך.

פרק ח, ד

שמלתך לא בלתה, אלא תחמוד קאי וזכרת את כל הדרך, שהספיק לך הקדוש ברוך הוא כל מחסורך בארץ מדבר ולא חסרת דבר ומה אם במדבר כלכל אותך, ביישוב לא כל שכן.

פרק ח, ה

ה' אלהיך מיסורך, שלא הושיט לך מזון לכמה ימים בפעם אחת פן תמרוד בו, אלא מזון לפרנסת היום כדי שיהו עיניך תמיד תלויות בו.

פרק ח, ז

כי ה' אלהיך מביאך וגו', ושמה מחמת רוב שפע טובה שבה תחטאו.

יוצאים בבקעה ובהר, ובכך אין בני ההר צריכין לירד לבקעה ואין בני הבקעה צריכין לעלות להר למים.

פרק ח, ט

לא תחסר כל בה, כל הגדל בה אינו גדל בחסרון אלא בשפע.

פרק ח, י

ואכלת ושבעת וגו', מכאן אנו אומרים שלש ברכות בברכת המזון. **ואכלת ושבעת וברכת** שמברכין על האכילה, זו היא ברכת הזן.
וברכת את ה' אלהיך, לרבות בעל הבית.
על הארץ, זו היא ברכת הארץ נודה לך ה' אלהינו.
הטובה אשר נתן לך, זו היא ברכת בונה ירושלים, כדכתיב: **ההר הטוב הזה והלבנון**.
השתא אחר אכילה כשהוא שבע ונפשו קצה באוכל צריך לברך, מתחלה כשהוא רעב ותאב ושמח על האכילה לכ"ש שצריך לברך ברכת המוציא.
ואכלת ושבעת וברכת, כאן רמז לשלשה שצריכין לזמן ואכלת חד ושבעת תרי וברכת שלישי.

פרק ח, יד

ורם לבבך ושכחת, וכתוב לעיל: **השמר לך פן תשכח**, אזהרה מכאן לגסי הרוח.

פרק ט

פרק ט, א

אתה עובר היום, לזמן אחר.

דבר אחר:

חשוב כאילו **אתה עבר היום**.

פרק ט, ז

אשר הקצפת במדבר, אחר שנסעו מחורב.

פרק ט, ט

בעלותי ההרה, ביום אחד בשבת שבעה בסיון.
ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה, מעלות השחר של יום אחד בשבת שבעה בסיון עד עלות השחר של יום שישי בשבת שבעה בתמוז.

פרק ט, יא

ויהי מקץ ארבעים יום וארבעים לילה, שכלו בעלות השחר של יום ששי בשבת י"ז בתמוז.

פרק ט, טו

ואפן וארד מן ההר, באותו יום עצמו י"ז בתמוז.

פרק ט, יז

ואשברם לעיניכם, שלא לחייבכם, שהרי כתיב: לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, ואתם עשיתם את העגל.

פרק ט, יח

ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה, מה שפירש"י כאן ויאמר למשה סלחתי כדברך, אינו הכתוב שכתב בפרשת שלח על המרגלים ויאמר ה' סלחתי כדברך, אלא הוא לשונו של רש"י. דהא קים לן בי"ז בתמוז תיכף ליצ"מ נעשה העגל, והמרגלים לא נשתלחו עד בכ"ט בסיון של אחר כן.

כראשונה, לא קאי הוא אואתנפל שהרי עדיין לא בקש עליהם רחמים על העגל, אלא קאי הוא אארבעים יום וארבעים לילה, כלומר: עמדתי בהר ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ושתיה כמו שעשיתי פעם ראשונה, וארבעים יום הללו התחילו מתחלת ליל שביעי בשבת י"ח תמוז עד תחלת ליל חמישי בשבת כ"ט באב, ובמ' יום הללו לא עלה בהר אלא נתפלל באהלו שנטה לו מחוץ למחנה, כמו שפי' בפרשת תשא.

פרק ט, יט

גם בפעם ההיא, שהרי כבר נתפלל עליהם בים ובמרה ובמסה.

פרק ט, כא

ואת חטאתכם, העגל והוא חטאת.

דק לעפר, הלמ"ד נקודה בשו"א.

פרק ט, כב

ובתבערה, הוא קברות התאווה. **ובמסה** הוא רפידיים, אלא קורא אותם על שם המאורע כדי להוכיחם. ולפי שיש לו לקברות התאווה שני שמות על שם המאורע הזכירו בשניהם.

פרק ט, כה

ואתנפל לפני ה', פרש"י אלו הן עצמן האמורים למעלה וכו' וראיה לדבר שכתוב בהם:
את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה, כלומר אותם הנזכרים למעלה.

פרק ט, כו

ואמר ה' באל"ף דל"ת.

פרק ט, כז

אל קשי העם הזה, הקו"ף נקודה בשו"א.

פרק ט, כח

ומשנאתו אותם, וי"ו זה במקום או כמו **מן הכשבים ומן העזים, ומקלל אביו ואמו, ומכה אביו ואמו**, וכן הרבה. וכן כאן פי' או משנאתו אותם פתה אותם בדברים והוציאם להמיתם.

פרק י**פרק י, א**

בעת ההיא, הוא כ"ט באב, הוא שנאמר בפרשת תשא: **ויאמר ה' אל משה פסל לך וגו'.**
ארון עץ, פלוגתא בירושלמי, חד אמר ארון אחד, וחד אמר שנים היו.

פרק י, ב

ושמתם בארון, ולא תהיה נושאים עוד על ידיך ולא יהיו עוד על ידיך, ולא יהיו מצויות לך לשברם כמו האחרות.

פרק י, ג

ואעל ההרה, בעלות השחר של יום חמישי כ"ט באב, והוא שנאמר בפרשת כי תשא:
וישכם משה בבוקר ויעל אל הר סיני וגו'.

פרק י, ד

ויתנם ה' אלי, ביום ג' בשבת בעשרה בתשרי.

פרק י, ה

ואפן וארד מן ההר, באותו יום עצמו ביום ג' בשבת עשרה בתשרי והוא שנאמר בפרשת תשא: **ויהי ברדת משה מן ההר וגו'**, ואף על פי שנתעכב קצת יום עשרה בתשרי שירד מן

ההר והביא את הלוחות, אינו ממנין המ' יום שלישיים, שהרי כבר נשלמו הם בעלות השחר של עשרה בתשרי. נמצא תחלת פרישתו ביום שני בשבת שהוא ר"ח סיון של מתן תורה, שבו התחיל משה להתענות כדי למרק אכילתו להיות כמלאכי השרת לקבל התורה בטהרה, ובעליה אחרונה ביום ה' בשבת בכ"ט באב, וסוף תעניותיו ביום שני בשבת בי' בתשרי לכך נהגו העולם להתענות שני וחמישי ושני סדר זה מר"ח סיון עד י' בתשרי. כך מצאתי.

פרק י, ו

ובני ישראל נסעו מבארות, כלומר אל תאמרו בתחלת הארבעים שנה במעשה העגל מת אהרן ולא הועילה לו תפלתו, שהרי בסוף הארבעים מת הוא בהר ההר באותו זמן כשנסעו בני' מבארות בני יעקן שבאו שם ממוסרה, כדכתיב בפרשת מסעי: **ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן**, והלכו משם עד הר ההר, שם מת אהרן ולא במעשה העגל. **שם מת אהרן**, אז מת אהרן כמו: **משם רועה אבן ישראל** שפי' מאז.

דבר אחר:

נמצא במדרש מתוך שהיה קברו בראש ההר היו רואים את קברו כל השמונה מסעות שחזרו עד שבאו למוסרה שנעלם מהם, וחדשו שם צער גדול לאבלו ונדמה להם שמת שם, היינו דכתיב: **שם מת אהרן**, וגם דבר זה גרם להם לחזור.

פרק י, ח

בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי, הגזרה היתה בהר סיני, אבל משה לא הבדילם עד הקמת המשכן.

פרק י, י

גם בפעם ההיא, בפנים מאירות כדי שלא יתחלל שמו, שכן התפללתי: **פן יאמרו יושבי הארץ אשר הוצאתנו משם מבלתי יכולת ה' להביאם וגו'**, אבל לאחר שתעברו את הירדן ויהרוג לפניכם שלושים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ אם תחטאו לו לא תועיל לכם תפלה לפי שלא יהא שם חלול לומר **מבלתי יכולת ה' להביאם וגו'**, אלא יאמרו כל הגוים: **על מה עשה ה' ככה ואמרו על אשר עזבו וגו' ויתשם ה' מעל אדמתם**. **כימים הראשנים**, מ' יום ומ' לילה מעלות השחר של כ"ט באב עד עלות השחר של עשרה בתשרי.

פרק י, יא

קום לך למסע, הוא שנאמר: **לך נחה את העם וגו'**.

פרק י, טו

ויבחר בזרעם אחריהם בכם, בבי"ת, שמה שפירש"י כמו שאתם רואים אתכם חשוקים וכו' לאו אבכם קאי אלא אכיום הזה וכן הפירוש ויבחר בזרעם, והוא אתם, היינו דכתיב: **בכם**.

פרק י, כ

את ה' אלהיך תירא, שלא לעבור על מצות לא תעשה.
אותו תעבד, במצות עשה.
ובו תדבק, בלב.

דבר אחר:

לפי שכתב למעלה בסמוך קצת דרכיו של הקדוש ברוך הוא לכך כתב כאן **ובו תדבק**, כלומר תדבק בדרכיו ועשה כמוהו, אבל בפרשת ואתחנן לא כתב שם כלל מדרכיו של הקדוש ברוך הוא לפיכך לא כתב שם אלא: **אותו תעבוד ובשמו תשבע**.
ובשמו תשבע, בפה. וא"ת הרי כתיב: **לא תשא את שם וגו'** אלא כשיצרך מתגבר עליך לעבור עבירה אז אתה מותר לישבע בשמו שלא תעבור העבירה כמו שעשה בועז.

פרק י, כא

הוא תהלתך, יש לך להתפאר בו כמו שמפרש והולך.

פרק יא**פרק יא, ב**

ואשר לא ראו את מוסר, מה שהוא אומר בסמוך.

פרק יא, ד

ואשר עשה לחיל מצרים, אשר הציף את מי ים סוף על פניהם ברדפם אחריהם ברדוף המים אחרי המצרים והיינו דכתיב **נערמו מים** שתרגם אונקלוס חכימו מיא שחכמו והערימו לעשות רצון בוראם לרדוף אחרי המצרים.

פרק יא, ה

ואשר עשה לכם במדבר, בדבר המן.

פרק יא, ו

ואת בתיהם, נשיהם ובניהם וטפם.

פרק יא, ח

למען תחזקו, אינו אומר עשו המצוות למען תחזקו, דאין משמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הכי קאמר: למען שמור המצוות תחזקו וגו' וכן: **למען תאריכון ימים וגו'.**

פרק יא, י

הארץ אשר אתה בא שמה, צריכים אתם לשמור מצותיו.
כי הארץ אשר אתה בא שמה, לא כארץ מצרים היא, אשר תזרע בה את זרעך וגו' אלא
 מאי הרי יש לך צורך שישים הקדוש ברוך הוא עיניו עליו תמיד, לפיכך **והיה אם שמוע**
תשמע ונתתי מטר ארצכם וגו'.

לא כארץ מצרים היא וגו', פרש"י חם בנה צוען למצרים בנו וחברון לכנען וכו' ומה שפרש"י בפרשת לך-לך **והכנעני אז בארץ** שהיה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, היינו מצד צפונה של א"י שהיא עלתה לחלקו של שם, אבל מקצת דרומה של ארץ ישראל עלתה לחלקו של כנען, וכן היתה חברון בנויה כמו שמפרש בפרשת לך-לך.

פרק יא, יא

ארץ הרים ובקעות, ואין אדם יכול להשקותה מן הנהרות, ולפי שאתם צריכים לי ע"י גשמים בעתם, הזהרו במצותי כדי שאתן לכם גשמיכם בעתם.

פרק יא, יב

דרש אותה, לפקוד את יושביה ולדקדק את מעשיהם.
מרשית השנה, חסר אל"ף.
ועד אחרית שנה, ברשותו לברך את הפירות אף כשהם בבתיכם, וכן אמר: **יצו ה' אתך**
את הברכה באסמיקך.

פרק יא, יד

ואספת דגנך, לפי שנאמר: **והגית בו יומם ולילה**, שומע אני כמשמעו, לכך נאמר: **ואספת דגנך**, יש לך רשות להתעסק במלאכתך.

פרק יא, טז

פן יפתה לבבכם, לשון פתיות, כמו: **ופותה תמית קנאה**, כלומר השמרו לכם פן יפתה לבבכם ויעשו פתיות. ואילו היה לשון פיתוי היה לו לומר פן יפותה, כמו: **יפותה קצין**.
ועבדתם אלהים אחרים, ר' יוסי אומר: למה נקרא שמם אלהים, שלא ליתן פתחון פה

לבאי עולם לומר אילו היו נקראים כמוהו היה בהם צורך. והרי הן נקראים על שמו ואין בהם צורך.

אחרים, שהם נעשו אחרים, אם הוא משל זהב ונצטרך בעליו מחליפו ועושהו אחר משל כסף, ואם היה משל כסף עושהו אחר משל נחושת.

פרק יא, יז

ואבדתם, לשון גלות, כמו: **האובדים בארץ אשור**.

פרק יא, יח

על לבבכם, אצל לבבכם, כמו: **וסכות על הארון, ונתת על הכפורת**, והוא ששנו רבותינו: שתהא שימה כנגד הלב.

פרק יא, כא

למען ירבו ימיכם וימי בניכם, אף נשים חייבות במזוזה משום דאינהו נמי בעי חיי.

פרק יא, כב

כי אם שמר תשמרון, כי במקום אלא, דלעיל קאי: ואבדתם, פירוש אם אבוד תאבדון מהרה ע"י פיתוי לבבכם, דעו כי לא תכנסו שם עוד אלא אם שמר תשמרון.

שלימא סדרא דפרשת עקב

פרשת ראה

פרק יא, כו

ראה אנכי נתן לפניכם, עד כאן הוכיחם על יראת שמים מכאן ואילך מתחיל לסדר לפניהם את המצות.

פרק יא, כט

ונתת את הברכה, בפה, כמו שמפרש בפרשת תבא, דוגמא: **ונתן אותם על ראש השעיר**. **על הר גרזים**, בסמוך, וכן: **וסכות על הארון, ונתת על המערכת**.

פרק יא, ל

אחרי דרך מבוא השמש, אחרי עברת הירדן בדרך מבוא השמש. מה שפירש"י: הרבה והלאה למרחוק, לאו רחוק ביותר אלא ששים מיל מן הירדן, ובאותו יום עצמו שעברו את

הירדן אחר שעשו את המצות המוטלות בהר גריזים ובהר עיבל באו להם, ולנו בגלגל כמו שמפורש ביהושע ובמסכת סוטה.
מול הגלגל, כתב לך באיזה מקום מן ההרים, לפי שההרים ארוכים.

פרק יב

פרק יב, א

אלה החוקים, כ"מ שנאמר בו אלה פסל את הראשונים, אף כאן המקומות הראשונים כגון הר גריזים והר עיבל צריכין אתם ומצוין אתם לקיים, אבל המקומות שעבדו שם הגויים אבד תאבדון.

פרק יב, ב

אבד תאבדון את כל המקומות, בכלים שנשתמשו בהם לעבודת כוכבים הכתוב מדבר דאילו המקומות אי אפשר לאבדן ועוד דקרקע עולם אינה נאסרת כדמפרש ואזיל.
את אלהיהם על ההרים, ודרשו רבותינו: ולא ההרים אלהיהם.
את אלהיהם, חסר וי"ו ומוסב הוא לעיל. ואם תאמר אלהיהם על ההרים אשר עבדו שם הגויים את אלהיהם.

פרק יב, ג

ונתצתם את מזבחותם, אהדריה קרא בשביל: **ואבדתם את שמם**.
ואשריהם תשרפון באש, ובפרשת ואתחנן כתיב: **ואשריהם תגדעון**, ואמרו רבותינו כשנטעו ואחר עבדו, מגדע מה שנוסף אחר שעבדו, וכשנטעו אחר העבודה כולו בשריפה.
ופסילי אלהיהם תגדעון, ובפרשת ואתחנן כתיב: **ופסילי אלהיהם תשרפון באש**, לומר אילן שפסלו במחובר וגדעו נוטל מה שגדעו היינו תגדעון, אבל פסול שנפסל כולו בתלוש ישרף.

דבר אחר:

ליתן כאן וכאן גדיעה ושריפה, שאם ישרפנו בלא גדיעה שמא לא ישרפנו כולו, ואם יגדענו בלא שרפה הרי יעמידנו.
ואשריהם תשרפון באש, ע"י שארץ כנען היתה מוחזקת להם לישראל מאת הקדוש ברוך הוא, ובשעה שאמרו בעגל: **אלה אלהיך ישראל**, אוו לאלוהות הרבה ונעשו כל העבודת כוכבים שבארץ כנען משל ישראל ועבודת כוכבים של ישראל אין לה בטול עולמית.
ואבדתם את שמם, כמו שמצינו מוסבות שם.

פרק יב, ד

לא תעשון כן, לזבוח להקב"ה בכל המקומות.

פרק יב, ה

כי אם אל המקום אשר יבחר, לא פי' המקום, לפי שהשכינה שרתה בכמה מקומות, כמו: גלגל, שילה, נוב, וגבעון, ובית עולמים, וחייב אדם לשנות לתלמידו דרך קצרה.

פרק יב, ז

ואכלתם שם, כהנים ולוים.

אתם ובתיכם, לא נאמר והלוי, לפי שפרשה זו נאמרה לענין קודם שנתחלקה הארץ, שאין הישראל מוזהר על הלוי לפי שאין לו נחלה יותר מהלוי, אבל למטה שנאמר בו: **והניח לכם מכל אויבכם מסביב וישבתם לבטח**, מזהיר על הלויים.

פרק יב, ח

לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים וגו', תלה הכתוב איסור הבמות בבנין, הבית לפי שעדיין לא נבנה הבית ולא נחו מאויביהם והיו טרודים במלחמה והיו יראים לבא כולם לעשות קרבנותיהם במקום אחד, וכן כתיב בסמוך: **והניח לכם מכל אויביכם וגו'**, והיה המקום אשר יבחר וגו', וכן אמר דוד: **ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מכל אויביו מסביב ויאמר המלך אל נתן הנה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלוהים יושב בתוך היריעה, ועתה הניח ה' לי מסביב אין שטן ואין פגע רע ועתה הנני אומר לבנות בית וגו'.** **איש כל הישר בעיניו**, כמו שפירש"י, ואין לפרש כל הישר בעיניו, לומר שהיו עושין כל איש במה בראש גגו או בחצרו, שהרי במדבר נאסרו הבמות, כדכתיב: **ואל פתח אהל מועד לא הביאו וגו'.**

פרק יב, ט

אל המנוחה, כשיניח הקדוש ברוך הוא אתכם מכל אויביכם מסביב. **ואל הנחלה**, שתעברו את הירדן ותירשו את הארץ.

פרק יב, יג

השמר לך פן תעלה וגו', מה שהחמיר הכתוב כל כך לאסור הבמות משנבנה בית עולמים, היינו שעל ידי הבמות גרמו להם לישראל שנמנעו לעלות לרגל ומזבחים ומקטרים בבמות, ומשהתחילו לזבוח ולקטר בבמות עוד הוסיפו למעול מעל לזבוח ולקטר לעגלים שבבית אל ושבדן.

פרק יב, טו

תזבח ואכלת בשר, פרש"י אין לך בהם היתר גזה, כלומר הגוזז עובר בלא תגוז אבל הגזה מותרת בהנאה כדאמרינן התם: שער של בכור שהניחו בחלון ומת מותר. ועוד פרש"י: אין לך בהן היתר חלב, כאן משמע שהחלב אסור בהנאה מן התורה, ובמעילה אמרינן: חלב המוקדשין וביצת תורין לא נהנין ולא מועלין, ומדלא מועלין אלמא ליכא איסורא מדאורייתא אלא מדרבנן. אלא י"ל אם היתה חולבת בשעה שהקדישה החלב אסור אף דאורייתא, אבל כשאינה חולבת בשעת הקדש אינו אסור אלא מדרבנן.

הטמא והטהור יחדיו יאכלנו, בין טמא בין טהור רשאיין לאכלו מה שאין כן קודם שנפל בו מום שהטמא האוכלו חייב כרת.

פרק יב, טז

רק הדם לא תאכלו, אעפ"י שע"י פדיון אני מתיר לך הבשר שהיתה אסורה מתחלה, הדם אין אני מתיר לך, והוא הדין לחלב שאינו מותר, אלא נקט ליה דם משום דאית ביה מילי אחריני שהדם נוהג בבהמה חיה ועוף בין טמאים בין טהורים, וחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה בלבד, פרק כל הבשר.

פרק יב, יז

לא תוכל, פרש"י: רבי יהושע בן קרחה אומר: יכול אתה, אבל אינך רשאי, כיוצא בו: **ואת היבوسی וגו'**, לפי שכרת להם אברהם ברית כשלקח מהם מערת המכפלה לא יבוסים היו אלא חתים היו, אלא על שם העיר ששמה יבוס, כך מפורש בפרקי דר' אליעזר. ומה שפרש"י בספר שמואל ואת היבוסים מזרעו של אבימלך היו, היינו דלא כרבי יהושע. ואף כי כתוב: **אם תשקור לי ולניני ולנכדי**, וכבר עברו אותן דורות בימי דוד, מ"מ רואין היו השבועה כתובה על הפסחים וסבורין שעדיין השבועה קיימת.

לאכל בשעריך מעשר דגןך, עם הלויים מדבר במעשר ראשון ועם ישראל במעשר שני. **ובכורות בקרך וצאנך**, והלא הבכור אינו נאכל אלא לכהנים, והאי קרא בישראל כתיב, אלא מפרישין היו ממנו שני ולדות, הראשון של בהמה הבכור לכהן, והשני להם, ודרכן של ישראל לאכול בירושלים את שלהם כעין מעשר שני.

דבר אחר:

בנקבות בכורות הכתוב מדבר ודרכן של ישראל לאכלן בירושלים, ובירושלמי פלוגתא מהני תרי לישני.

דבר אחר:

בבכור ממש דבר הכתוב, ועם הכהנים מדבר כי הכהנים וגם הלויים בכלל ישראל הם, כמו: **לפני ה' אלוקיך תאכלנו**, שפירושו מי שחייב לאכלו.

פרק יב, יט

כל ימיר, אף בשמיטין ויובלות.

על אדמתך, הואיל ויש לישראל נחלה בארץ וללוי אין נחלה צריך שיתנו עיניהם עליהם בשעה שהם שרויין על אדמתן, אבל בגולה לא, שכשם שאין ללוי נחלה כך אין לישראל נחלה.

פרק יב, כ

כי ירחיב, פרשה זו נאמרה כבר למעלה וחזר ושנאה לפי שנאמר בה למטה: **ועשית עולותיך**.

דבר אחר:

לפי שכל מה שכתב בה תדיר הוא בכל יום וחזר ושנאן כדי שיהיו רגילין ובקיאים בו.
כאשר דבר לך, והיכן דבר, **ושתי את גבולך וגו'**.
ואמרת אכלה בשר, מכאן שלא יהא אדם לוקח ליטרא בשר אלא אם כן נמלך תחלה.
כי תאווה נפשך, כי במקום אם.

פרק יב, כא

כי ירחק ממך המקום, על אותן שאינן מארץ כנען הכתוב, ואעפ"כ דינם כמשפט שערך.

פרק יב, כב

הטמא והטהור יחדיו, אינו אומר שיאכלוהו בקערה אחת, אלא כל אחד יאכל בפני עצמו, דוגמא: **ויענו כל העם יחדו וגו'**.

פרק יב, כו

תשא ובאת אל המקום, הוא שאנו אומרים בתפלה במועדות והשיאנו ה' אלקינו את ברכת מועדיך וכו'.

פרק יב, כז

ודם זבחיך, שלמיך.

והבשר תאכל, הכהן את הראוי לו, וישראל את הראוי לו.

פרק יב, כט

כי יכרית וגו', נסמכה פרשה זו כאן, שהרי אם לא יכרית את הגויים לא ירחיב את גבולך. **לרשת אותם מפניך**, תיבת מפניך קאי אכי יכרית.

פרק יב, לא

אשר שנא, אפי' אתה עובד הקדוש ברוך הוא באותה עבודה שהם עובדים את אלהיהם, אתה מכעיסו.

פרק יג

פרק יג, א

לא תוסף עליו, הסמ"ך נקודה בצרי.

עליו, מן הבקר ומן הצאן והתורים ובני יונה תקריבו את קרבנכם ולא תוסף עליו להקריב בניך ובנותיך.

ולא תגרע ממנו, מן המינים שהכשרתי לך לקרבן.

פרק יג, ב

כי יקום בקרבך נביא, נסמכה כאן בשביל עבודת כוכבים שדבר בה בסמוך.

פרק יג, ג

ובא האות והמופת, וי"ו במקום או, כלומר או המופת, דוגמא: **מכה אביו ואמו**, ועוד הרבה. תניא אר' עקיבא ח"ו שהקב"ה מעמיד חמה לעוברי רצונו אלא בנביא שמתחלתו היה נביא אמת ולבסוף נביא שקר, כגון חנניה בן עזור דבר הכתוב. והכי קאמר קרא: אם יקום בקרבך נביא אמת ובעוד שהוא נביא אמת ונתן לך אות או מופת על דברים שאמר לו הקדוש ברוך הוא ובא האות והמופת שאמר, ואח"כ נעשה נביא שקר ואומר: לך עבוד עבודת כוכבים, ויכול אתה לסמוך עליו בהרבה אותות שראית על ידו, לכך נאמר: **לא תשמע אל דברי הנביא ההוא**, וא"ת מאחר שסופו לקלקל למה נתן הקדוש ברוך הוא את רוחו עליו להיותו נביא אמת פן יטעה את בניו, תשובה לדבר, **כי מנסה ה' אלוקיכם אתכם וגו'** וכ"ש אם יעשה האות ע"י מכשפות או ע"י אחיזת עיניים או ע"י גנבה, כגון ששמע דברי נביא אמת והלך הוא ואמר כן בשם עבודת כוכבים, לא תשמע לו אלא: **אחרי ה' אלוהיכם תלכו**.

פרק יג, ד

לא תשמע אל דברי הנביא, ואין הדין נותן להיות האות שלו גדול מן הצווי שלי, שהרי מעכשיו אני מזהירכם ומצוה אתכם על זאת.

כי מנסה, כבר פירשתי כי אין נסיון בשביל הקדוש ברוך הוא כי הכל גלוי לפניו.

הישכם, היו"ד נקודה בחיר"ק.

פרק יג, ו

כי דבר סרה, דברים כדי להסיר אתכם מיראתו. אזהרה למדיח מנין, תלמוד לומר: **לא ישמע על פיך**.

פרק יג, ז

אחיר בן אמך, הוא הדין לבן אביך, אלא דבר הכתוב בהווה לפי שהוא אוהבו ורגיל אצלו יותר מן אחיו בן אביו, לפי שאינו חולק עמו בנחלה.

פרק יג, ט

לא תאבה לו, פרש"י: לא תהי תאב לו, לא תאהבנו, לפי שנאמר: **ואהבת לרעך כמוך**, את זה לא תאהב.

ולא תשמע אליו, בהתחננו על נפשו למחול לו, לפי שנאמר: **עזוב תעזוב עמו**, לזה לא תעזוב עמו. פרש"י נקט ליה לשון הברייתא, והתרגום: משבק תשבוק מה די בלבך עלוהי ותפרק עמיה, פי' בשונא דעלמא אתה חייב לעזוב שנאתו, אבל לזה המסית לא תעזוב שנאתו ולא תאבה לו.

פרק יג, יא

באבנים ומת, עד שימות, מלמד שאם לא מת בראשונים ימות בשניה. אזהרה להדיוט, המסית מנין, ת"ל: **וכל העם ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות וגו'**.

פרק יג, יח

ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, שלא תהא נראה מתכוין להנאתך לשלול שלל ולבז בז.

ורחמך, החי"ת בפתח והמ"ם בשוא.

והרבך, למלאת חסרון בעיר אחרת.

פרק יד

פרק יד, א

בנים אתם, נסמכה פרשה זו לכאן להזהיר שלא יתגודדו, לפי שמא יש במתי עיר הנדחת אב או בן או אח או שום קרוב.

בנים אתם לה' אלהיכם, לפיכך לא תתגודדו על מה שיארע לכם, אפי' אינך מבין מדוע אירע לך כך, אלא סמוך עליו כי כל מעשיו של הקדוש ברוך הוא לטובה כמו הקטנים שאינם מבינים מעשה אביהם אלא סומכים הם עליו.

ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, אם מת אביכם לא תתגודדו ולא תעשו קרחה ואל תצטערו יותר מדאי כי אינכם יתומים בכך שהרי יש לכם אב גדול חי וקיים הוא הקדוש ברוך הוא, ועוד כי עם קדוש אתה ואינך רשאי לנוול עצמך.

פרק יד, ג

לא תאכל כל תועבה, סמכו כאן לפי שכתוב למעלה **כי עם קדוש אתה לה' אלוהיך**, ותהיו מובדלים מן הכנענים האוכלים טומאות ותועבות רק תאכל טהרות.

פרק יג, ה

איל, ציר"ף בלע"ז.

צבי, צברי"ל שולבי"א.

יחמור, ביבר"א כדאמרין בבכורות הני ביעי דיחמורא.

אקו, אשטנבו"ק.

דישון, שגל"א.

תאו, שוליי"א.

תאו, הוא תוא.

זמר, לא איתפרש.

פרק יד, ו

וכל בהמה מפרסת פרסה, אף על פי שמנאן בשמן הואיל ואינך בקי בשמותיהן נותן לך סימן בהן להבדיל הטהורות מן הטמאות.

מפרסת פרסה ושסעת שסע שתי פרסות מעלת גרה, שלשה סימנין הם: אין לה פרסה, כגון כלב וחתול אסורה, ואם היא שסועה ואינה מעלת גרה כגון חזיר אסורה, ואפילו יש לה פרסה כיון שאינה שסועה כגון סוס וחמור אסורה. ואם היא מעלת גרה ואין לה פרסה כגון גמל ארנבת ושפן אסורה.

פרק יד, ח

ולא גרה, חסר, הוא והוא כמו ולא יגר גרה. או כמו ולא לו גרה.

ובנבלתם לא תגעו, כדי לאכול מהם, כמו בכל קודש לא תגע, דמפקינן מיניה אזהרה לאוכל, וכפל מלה הוא. ונראין הדברים דאי ס"ד על הנגיעה נזהר למה הוזהר על האכילה.

פרק יד, י

טמא הוא לכם, מאוס ונתעב, לשון: **ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא**, ואין לפרש טומאה ממש שהרי אין טומאה בדגים.

פרק יד, יא

כל צפור טהורה, כל מקום שנאמר צפור בטהור הכתוב מדבר, אמר רב יצחק עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור, והטמא אינו נקרא אלא עוף בלבד.

פרק יד, יב

זה אשר לא תאכלו, פרש"י לאסור את השחטה בת"כ מפני שהיא קצרה.

פרק יד, יג

ראה דיה איה דאה, ארבעתן אחד הן, כיצד, הואיל וכתב כאן למינה גבי דיה כמו שכתב בפ' שמיני גבי איה ש"מ איה ודיה אחת הן. דאי ס"ד תרי נינהו, מיכדי משנה תורה קאתי לאוסופי, א"כ ה"ל למכתב הכא למינה גבי איה, וראה ודאה אחת הן, דמשנה תורה לאוסופי קא אתי, ואי לאו דדאה היא חדא מהני תלת הוה מני לה הכא. ודאה ודיה אחת הן דאמרינן למה נקרא שמה ראה שרואה ביותר, שעומדת כאן ורואה בא"י את הנבלות. ואיה כמו כן רואה ביותר, כדכתיב: **ולא שזפתו עין איה**, אלמא ארבעתן חדא נינהו, וד' שמות יש להם, וסימן דלא ליטעי בין דאה לראה, **רר בשרו** בפ' ראה ראה ברי"ש.

פרק יד, טו

ואת בת היענה, הוא הדין ליענה עצמה, אלא דנקט ליה קרא בת לפי שאינה ראויה לאכילה אלא כשהיא קטנה, אבל כשהיא גדולה אין בשרה ראוי לאכילה שהיא קשה כעץ.

פרק יד, כ

כל עוף טהור תאכלו, לפי פשוטו להביא חגבים טהורים שלא הזכיר כאן.

פרק יד, כא

לא תאכלו כל נבלה, אפילו נבלת בהמה חיה ועוף טהור ודגים טמאים, ואהדריה קרא שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר: לא הזהיר אכילת נבלה רק נבלת בהמה חיה ועופות טהורים.

כל נבלה, שום נבלה, דוגמא: **לא תאכל כל תועבה**, **לא תעשה כל מלאכה**.

או מכור לנכרי, הלמ"ד בשוא.

לא תבשל גדי, כתבו כאן ע"י שהוא כשר.

פרק יד, כב

עשר תעשר, נסמכה פרשה זו כאן, לפי שאסר למעלה אכילת הטומאה, בא אחריו לאסור לאכול בבשר ובדגן ותירוש ויצהר הקדוש רק במקום הנבחר.
עשר תעשר, לרבות סחורה תנחומא.

דבר אחר:

עשר תעשר, יכול כל דבר שגדולו מן הארץ כגון סטים וקוצה יהיו חייבים במעשר ת"ל
עשר תעשר ואכלת יכול אפילו דבש וחלב יהיו חייבים במעשר, ת"ל: **היוצא השדה שנה שנה**.

היוצא השדה, למעט עציץ שאינו נקוב שאינו יונק מן השדה. כבר נאמרה פרשה זו שלש פעמים וכל פעם שנשנית לדבר שנתחדש בה נשנית כמו שפרש"י, ועכשיו נשנית לענין חלול מעשר שני כדכתיב: **ונתת בכסף**.

פרק יד, כג

למען תלמד ליראה, תהיה רגיל כמו: **עגלה מלומדה**, **פרא למוד מדבר**, שכשתעלה לרגל לאכול מעשר שני שלך ותראה כהנים בעבודתם ולוים בשירים וישראל במעמדם וסנהדרין יושבים ודנים דינים ישרים ומורים הוראות שממש הוראה יוצאה לכל ישראל, **תלמד ליראה את ה' אלהיך**.

פרק יד, כה

וצרת הכסף בידך, הדל"ת בשו"א.

פרק יד, כז

והלוי אשר בשעריך, ולא לחזור אחר לוי אחר.
לא תעזבנו, כבר הזהיר עליו בעשה ולא וחזר כאן באזהרתו לומר לך לא תהא סבור לצאת בו ידי חובה במעשר לבדו אם אינו מספיק לו.

פרק יד, כח

תוציא את כל מעשר וגו', בשלש שנים תוציא כל המעשרות, כיצד, בשנה ראשונה של שמטה מעשר ראשון ללוי מעשר שני לאכול לבעל הבית בירושלים, וכן בשנה שניה, ובשנה שלישית מעשר ראשון ללוי ומעשר עני לחלק לעניים, כדנפקת לן: משנה שלישית שנת המעשר, שנה שאין בה אלא אחד משני מעשרות, וזהו מעשר ראשון, אבל מכל

מקום צריך ליתן מעשר עני במקום מעשר שני, הרי לסוף ג' שנים תוציא כל המעשרות שיש לך להוציא: מעשר ראשון, מעשר שני, מעשר עני.
והנחת בשעריך, במעשר שני אמרתי לך לעלותו לירושלים אבל במעשר עני: והנחתו בשעריך.

פרק טו

פרק טו, א

מקץ שבע שנים, מסוף, אין דין השמטה נוהגת אלא בשנה אחרונה של שבע שנים. נסמכה פרשה זו כאן לפי שאמר למעלה מעשר עני ניתן ליתום ולאלמנה, בא ולמד על השמטה כך.

פרק טו, ב

וזה דבר השמטה, אפילו דבר השמטה משמטת, אם אדם חייב לחבירו שבועה השביעית משמטת. שמוט כל בעל משה ידו, מלוא היא משמטת ולא גזל ופקדון.
לא יגוש, המשה את רעהו ואת אחיו כי קרא הלואה שמטה לשדותיו לשם שמים, ואין לו במה יפרע ואינו זורע ואינו קוצר, אבל בשאר שנים אדם זורע וקוצר, ואם המלוא דוחקו אומר לו: המתן לי עד שאמכור את תבואתי.
כי קרא שמטה, כי פגע זמן השמטה, לשון: **מקרא קודש**.

פרק טו, ג

את הנכרי, שזורע וקוצר ובוצר שיכול למכור ולשלם, אותו תגש.
את אחיך תשמט ירך, ולא המוסר שטרותיו לב"ד, מכאן אמרו הלל הזקן התקין פרוסבול מפני תקון העולם, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה, וזהו גופו של פרוסבול: מוסרני לכם פלוני ופלוני הדיינין שבמקום פלוני, כל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינין והעדים חותמין למטה, ושוב אין שמטה משמטת הלואתו, שהרי כאילו גבו ב"ד חובו של זה ולא קרינן ביה לא יגוש.

פרק טו, ד

אפס כי לא יהיה בך אביון, אם תשמרו שמטין ויובלין, כי העניים המוכרים את עצמן ואת בנותיהן חוזרין בשמטה, ואם יש עליו חוב משמיטין אותו, ויובל חוזרין נחלותיו וממכריו ונמצא שלא יהיה בך אביון.
כי ברך יברכך, אלא ברך יברכך, וללוא ולמלוא קאי, הלוא כמו שפירשתי, והמלוא אעפ"י שהוא משמט הלואותיו. כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך ולא תפסיד בכך כלום, ואם תאמר א"כ ישוּבו לי הלואותי שהשביעית משמטתן, לכך נאמר: **והעבטת גויים רבים**,

שתוכל ליפרע מהם. וא"ת אינם מסורים בידי לגוש לכך נאמר: **ומשלת בגויים רבים ובך לא ימשולו.**

פרק טו, ו

ברוך כאשר דבר לך, והיכן דבר: ברוך תהיה מכל העמים.

פרק טו, ז

ולא תקפץ, ולא תסגור, כמו: קפצה פיה.

פרק טו, ח

והעבט תעביטנו, קח את עבוטו להלוות לו עליו.

פרק טו, ט

קרבה שנת השבע, שצויתך: שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, ולפיכך ורעה עינך וגו'.

פרק טו, י

ולא ירע לבבך בתתך לו, אל יעלה על לבבך שתהיה בכך חסר, כי בגלל הדבר הזה יברוך וגו'.

פרק טו, יא

כי לא יחדל אביון, ולמעלה שכתב בו: אפס כי לא יהיה בך אביון על תנאי הוא אומר: כי לא יהיה בך אביון, רק אם שמוע תשמע, וכאן שהוא אומר כי לא יחדל מכאן לשון שמא הוא. בפ' זו יש ארבע כי משמשים בד' לשונות: כי יהיה בך אביון, לשון אם. כי פתוח תפתח לשון אלא, כי בגלל הדבר הזה לשון דהא.
כי לא יחדל אביון, לשון שמא הוא. ארבע כי משמשים בד' לשונות כי יהיה בך אביון לשון אם, כי פתוח תפתח לשון אלא. כי בגלל הדבר הזה לשון דהא. כי לא יחדל אביון לשון שמא הוא, שמא לא תכשירו מעשיכם בכל הצורך.
לאחריך, הקרוב קודם.
לענייך, ממשפחתך.
ולאביונך בארצך, שבעירך קודמים.

פרק טו, יב

כי ימכר, נסמכה פרשה זו כאן לפי שהענין למעלה ולמטה מדבר בעני. ועבדך, ולא ליורש.

תשלחנו חפשי מעמך, חלה ונתרפא יכול יחזיר לו שכר בטלנותו, ת"ל: **ובשביעית יצא לחפשי חנם**.

פרק טו, יד

מצאנך מגרנך ומיקבך, לחם יין ובשר, שהרי במכרוהו ב"ד הכתוב מדבר ואין לו כלום, כי ב"ד שלמו דמי מכירתו בגנבתו ובמה יתפרנס אם לא תעניק לו.

פרק טו, יז

ונתת באזנו ובדלת, הדלת של עץ ונוח לנקוב כנגדו יותר מכנגד האבן.

פרק טו, יח

לא יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי, ובהענקה מעמך.

כי משנה שכר שכיר עבדך, שהרי דין זמן שכיר שלש שנים, כדכתיב: **בשלוש שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב**, וזה עבד שש שנים.

דבר אחר:

סרסוה: כי משנה שש שנים עבדך, כלומר שני פעמים שלש שנים שהן שש שנים. דהא בנרצע מישתעי קרא, והשעבוד אחרון לאו שש שנים דוקא אלא פעמים פחות ולפעמים יותר.

וברכך ה' אלהיך, בכל מקום שאומר להם הקדוש ברוך הוא לישראל שיוותרו משלהם לשום מצוה, בו מבטיח להם שלא יהיו חסרים בכך כי יברכם במעשה ידיהם.

פרק טו, יט

כל הבכור, סמכו כאן ע"י שדבר למעלה בדין עבד עברי, וכאן **לא תעבד בבכור שורך**, ופרשה זו של בכור נשנית כאן לחדש בה דין בכור בעל מום. **אשר יולד**, פרט ליוצא דופן.

הזכר תקדיש, נהוג בו דין קדושה, כיצד, לא תעבוד בו ולא תגוז אותו, שהרי אינו שלך אלא לאכלו לפני ה' לאחר זריקת דמו והקטרת אימוריו, ואינו טעון נסכים ולא סמיכה ולא תנופה חי ושחוט.

פרק טו, כא

כל מום רע, להביא נולד בעל מום ממעי אמו.

לא תזבחנו, לפי שנאמר להלן: **לי הוא**, שומע אני בין תם בין בעל מום, לכך נאמר: **לא תזבחנו**.

פרק טו, כב

בשעריך תאכלנו, לכהן הוא אומר.
הטמא והטהור, כבר פירשתי למעלה בפרשה זו.

פרק טז**פרק טז, א**

שמור, המתן. את חדש האביב, חדש ניסן נקרא חדש האביב על שם שהתבואות שנקראו אביב מתבשלות בו, והם שעורים, כדכתיב: **כי השעורה אביב**.
ועשית פסח, אהדריה קרא, בשביל: **לא תוכל לזבוח את הפסח**.
ממצרים לילה, תיבת לילה קאי אועשית פסח.

פרק טז, ג

לא תאכל עליו חמץ, עמו, כמו: **ראשו על כרעיו ועל קרבו**, לא תשחט על חמץ דם זבחי.
שבעת ימים תאכל עליו וגו', בגללו, כמו: **כי עליך הורגנו כל היום**, כי עליך נשאנו חרפה,
 פ' תאכל מצות בגלל הקרבן הבא לזכרון יציש מפרשים.
לחם עני, דרכו של עני כשנותנים לו מעט קמח אין לו כלי להחם בו המים ללושו ולא פנאי להחמיץ, אלא בוללו במעט מים צוננין וזורקו בתנור או בכירה.
כי בחפזון יצאת מארץ מצרים, הרי אומר לך שהיה יכול הקדוש ברוך הוא להעמידו במצרים עד שתחמיץ בצק שלהם ויכינו להם צידה, הא אינו אלא כדי שיהא זכר לדבר ששבעת ימים תאכל מצות וגו'.
למען תזכר את יום צאתך וגו', לכך אנו אומרים פרשת ציצית שחרית וערבית, לפי שיש לנו להזכיר יציאת מצרים ימים ולילות, כדתנן בשלהי פ"ק דברכות: אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא וכו'.

פרק טז, ד

ולא ילין מן הבשר, שאם ילין לא יהא נראה זמן קבע אכילתו. כאן פרש"י: לפי שלא נאמר אלא בפסח מצרים, חז"ק הרי כתיב בפ' בהעלותך **לא ישאירו ממנו עד בוקר**, ובפ' כי תשא **ולא ילין לבקר זבח חג הפסח**.

פרק טז, ה

לא תוכל לזבח את הפסח, הוא הדין לשאר קרבנות, אלא משום דכתיב: **בכל מושבותיכם תאכלו מצות**, סלקא דעתך אמינא אף פסח כן, תלמוד לומר: **לא תוכל לזבח את הפסח**.

דבר אחר:

אעפ"י שכבר הזהיר בכיוצא בזה, אהדריה קרא, שלא תאמר הואיל וכולו נאכל לזרים שחיטתו בכל מקום, קמ"ל.

פרק טז, ו

שם תזבח את הפסח, לפי שהזכיר הבכור הנאכל במקדש הזכיר אחריו הפסח הנאכל גם במקדש, ולפי שהזכיר הפסח הזכיר אחריו החג השני, ואחריו גם השלישי, אבל יום תרועה ויום העשור לא הזכיר לפי שאין הצבור מתקבצים בהם במקדש. **בערב**, שומע אני כמשמעו, ת"ל: **מועד צאתך**, משש שעות ולמעלה, וכן הוא אומר: **ויהי בעצם היום הזה יצאו וגו'**, ואעפ"י שאין ראייה לדבר לבין הערבים שהוא משש שעות ולמעלה זכר לדבר: **כי פנה היום כי ינטו צללי ערב**.

פרק טז, ז

ובשלת, לשון הכנת אוכל והזמנה, כמו: **הבשילו אשכולותיה ענבים**, לא תבשל גדי בחלב אמו.

פרק טז, ח

ששת ימים תאכל מצות, אהדריה קרא, לפי שהוצא יום שביעי מכלל האחרים.

דבר אחר:

ששת ימים תאכל מצות, אינו אומר להוציא את יום השביעי מכלל האחרים, אלא לעיל קאי, והכי קאמר: **ופנית בבקר והלכת לאהליך**, וכל הששה ימים הנשארים משם ואילך תאכל מצות. **וביום השביעי**, ליום ראשון קאי. **עצרת**, עצור עצמך בו מן הדברים שעצרת עצמך בשאר הימים שעברו.

פרק טז, ט

שבעה שבועות, אהדריה קרא בשביל: **מהחל חרמש בקמה תחל לספר ומשום: במקום אשר יבחר**.

פרק טז, י

ועשית חג שבועות, כבר פי' בפ' אמור מפני מה לא פירש הכתוב זמנו של חג זה מה שלא עשה כן בשאר מועדים.

פרק טז, יב

זכרת כי עבד היית במצרים, בשאר חגים יש מצות שיש להזכיר שבגינן יצאו ישראל ממצרים, כגון מצות בפסח, סוכה בחג האסיף, שופר בר"ה, תענית ביום הכפורים, אבל עצרת אין בו שום רמז לפיכך כתוב בו: **זכרת**.
כי עבד היית במצרים, אל תאמר איך אתבטל מן הקציר אלא זכור שלא היה בידך כלום כשחננך הקדוש ברוך הוא ולא היה לך פנאי לנוח ולשמוח לפיכך **ושמרת ועשית**.

פרק טז, יג

חג הסוכות, אהדריה קרא בשביל: **במקום אשר יבחר**.
באספך מגרנך, שבשדה לבית.
ומיקבך, שבגת לאוצר.

פרק טז, יד

ושמחת בחגך, הזכיר למעלה בשבועות שמחה לפי שהוא זמן קציר וזמן שמחה, כדכתיב: **שמחו לפניך כשמחת בקציר**, וכ"ש עכשיו בסוכות שאספו הכל מן השדה, אבל בפסח לא הזכיר שמחה לפי שעקרו של חג להזכרת הנס של יציאת מצרים הוא, ועדיין אין עקר שמחה לקנות תבואה, ועוד שנינו: בד' פרקים העולם נדון בפסח על התבואה ושמא יבא ברד או ארבה חסיל שדפון ירקון וילקה אותן.

פרק טז, טו

שבעת ימים תחג, לפי שהיית טרוד בפסח בקציר שעורים ובשבועות בקציר חטים, לא הטרחתך אלא יום אחד, אבל בחג הסוכות שהכל בפנים ואין לך טירוד של כלום, צריך אתה לחוג שבעת ימים.

דבר אחר:

ע"י שיש לך בו הרבה להוציא אספת הכל בבית, וגם הפרשת מעשר שני **שבעת ימים תחוג**, מה שאין כן בפסח ועצרת.

דבר אחר:

לפי שכל יום ויום רגל בפני עצמו ע"י שהוא חלוק בקרבנותיו **שבעת ימים תחג**, מה שאין כן בפסח. אבל שמיני עצרת אין צריך להזכיר בפירוש מסתמא כשיעלה לרגל לשם חג הסוכות הרי שמיני בכלל שהרי כשאלו יוצאים זה נכנס, ומטעם זה לא הזכירו הכתוב אף

בפ' משפטים ובפ' תשא, אבל בפ' אמור ובפ' פנחס דמשתעיין בקרבנות הזכירן בפירוש הואיל והקרבנות חלוקים.

והיית אך שמח, פרש"י ולפי תלמודו למדנו מכאן לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה. כלומר מוהיית אך שמח לכללו עם שבעת הימים שלפניו, דאך דהכא לחלק אתא, לרבות ליל יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו, כדאיתא פרק לולב וערבה. ולפי פשוטו **והיית אך שמח** שכל פירותיך כנוסות לבית ולאוצר מה שאין כן בפסח ובשבועות ולכך כתיב בפסח פנית בבקר וגו' ואף על פי שמשך זמן שלו ז' ימים.

פרק טז, טז

שלוש פעמים בשנה, שלא תאמר בחג השבועות ובחג הסוכות שכתוב בהן: **ושמחת אתה ובנך ובתך וגו'**, חייב אדם להעלות בנו עמו לרגל, אבל בחג המצות שאין שמחה כתיב בו אין האב חייב בו, לכך נאמר **שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך**.

דבר אחר:

שלוש פעמים, אהדריה קרא, בשביל **ולא יראה את פני ה' ריקם**, שהרי למעלה לא נאמר לא יראה אלא בחג המצות.

כל זכורך, כל שיכול לעלות עם כל זכורך, יצאו מי שמלאכתן בזויה ומאוסה וריחם רע ואינן יכולים לעלות עם חבריהם שהם פטורים, כמו שדרשו רבותינו בפרק קמא דחגיגה. **בחג המצות ובחג השבועות**, מקיש חג השבועות לחג המצות מה חג המצות יש לו תשלומין כל שבעה אף חג השבועות כן. **ובחג הסוכות**, בא ללמדנו שהוא אחרון או שהוא גורם לענין בל תאחר.

שלימא סדרא דפרשת ראה

פרשת שופטים

פרק טז, יח

שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, פרשה זו נסמכה כאן לומר לך אעפ"י שאתה חייב ללכת שלש פעמים בשנה למקום הכהנים ושם תשאל מהם משפטים וחוקים, כל זה לא יספיק לך עד שיהא לך שופטים ושוטרים בכל שעריך.

פרק טז, יט

לא תטה משפט ולא תקח שוחד, למעלה בפרשת משפטים הזהיר על האביון וכאן בסתם.

ולא תקח שוחד, אף בלא הטיית משפט שהרי כבר הזהיר לא תטה משפט. **ויסלף**, לשון עוות, כמו: **וסלף בוגדים ישדם**. **דברי צדיקים**, הם בעלי הדין דוגמא: **והצדיקו את הצדיק**.

פרק טז, כ

צדק צדק תרדף, עם בעלי הדין מדבר.

פרק טז, כא

לא תטע לך אשרה, נסמכה לכאן לומר כי הדין נותן שיתחיל השופט לדקדק תחלה על עבודת כוכבים המפורסמת. כאן פרש"י: אזהרה לנוטע אילן וכו' כלומר מלא תטע נפקא לן נוטע אילן. ומכל עץ נפקא לן בונה בית, כלומר מכל עץ אפי' תלוש ולבסוף חיברו. **אצל המזבח**, שהרי דרכם לעשות כן אצל מזבח של עבודת כוכבים, כמו שמפורש גבי גדעון, ועוד שלא יהא נראה בבואם להקריב למזבח כאילו הם באים לעבוד האשרה, כדכתיב: **ואשריהם על עץ רענן**.

פרק יז

פרק יז, א

לא תזבח, לאחר שהזכיר איסור מצבה ואשרה הזכיר איסור זבח.

פרק יז, ב

כי ימצא, אחר שהזכיר אזהרת אשרה ואיסור זבח שב להזהיר היחיד על עבודת כוכבים.

פרק יז, ה

אל שעריך, לפי הפשט הוא מקום המשפט, כדי שלא יהא התובע טורח ומחזר אחר הנתבע אלא ישב ויצפה אותו מתי יעבור שם, שהרי אינו יכול להשמט מלעבור על ידי דרך השער. וכן מצינו: **ובועז עלה השער וישב שם והנה הגואל עובר אשר דבר בועז**. **וסקלתם באבנים**, הוא או היא דוגמא: **באש ישרפו אותו ואתהן**.

פרק יז, ו

יומת המת, העתיד להיות מת דוגמא שמצינו על יעקב ויוסף ומשה **הנה אנכי מת**. על פי עד אחד ואם תאמר מאי אשמעינן הא קים לן דאפילו לגבי ממון אין עד אחד מהימן כ"ש גבי נפשות אלא י"ל דעונש דין נפשות חמור [לעדים] וסלקא דעתך אמינא דעד אחד מהימן קמ"ל.

על פי שנים עדים וגו', לפי שנאמר למעלה והוגד לך ושמעת כתב לך כאן אעפ"י כן לא יומת רק על פי שנים, או שלשה עדים.

פרק ח, ח

כי יפלא ממך דבר, יתכסה. מתיבות שיש להם שני פנים בפירושם, שהרי מצינו **כי יפלא נדר**, **כי יפלא לנדור**, שפתרונום לשון פירוש, דוגמא: **דשן לדשנו**. **מחלצות**, **ואחלצה צוררי ריקם**, וכן הרבה.

ממך דבר, עם הדיין מדבר אפילו אם נעלם ממך הדין שבא לפניך להמית המת ע"י העדות של השנים או השלושה, לכך סמכו כאן.

בין דם לדם, **בין נגע לנגע**, תרגום ירושלמי בין דם לדם בין דם קטולין לדם בתולים. ובין מכתש סגיר למכתש נתקא. קטול"א היא מאכלת. [הגה"ה זו מצאתי בגליון: כי יפלא ממך דבר בין דם לדם וגו' ודרשין שמייירי בין בנגעי אדם בין בנגעי בגדים ואמרינן במסכת סנהדרין זקן ממרא עד שימרה בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת וקאמרינן על זה דבנגעים מצי משכחת לה שזדונו כרת. וקשה בשלמא בין דם לדם משכחת לה שטהר דם נדה טמא, בין נגע לנגע בנגעי אדם משכחת לה שטיהר כהן מצורע ועבד עבודה שהוא בכרת, וכן בנגעי בתים, אלא נגעי בגדים היכי משכחת לה אילימא דטיהר בגד שיש בו נגע ונגע בו כהן ועבד עבודה אין לה טומאה שהיא בכרת דאין טומאה בכרת אלא בטומאה שיוצא מגופו דומיא דנכנס במקדש ושרץ בידו דאין עליו אלא מלקות וי"ל דהדבר תלוי על מה דאמרינן במכילתא במסכת נזיר דבגד שיש בו נגע אסור בהנאה וכיון שאסור בהנאה אינו שווה פרוטה וכן משכחת לה כגון דקדש אדם אשה בבגד שיש בו נגע והלכה וקבלה קדושין מאחר. ומחלוקת יש בין חכמים לזקן ממרא שחכמים מטמאין את הבגד ואסור בהנאה ומקודשת לשני והוי בכרת לראשון שהיא אשת איש לו או איפכא. ע"כ הגה"ה].

פרק יז, ט

ובאת אל הכהנים, תשובה למיני ישראל שפוקרין בדברי חכמים, אם נתנה התורה ככתבה ולא לענין אחר, למה הוצרך לבא לירושלים.

פרק יז, יב

העומד לשרת, אין שירות אלא מעומד.

פרק יז, טו

שום תשים, כשהזכיר השופט פי' המשפטים שהוא חייב לשמור.

אשר יבחר ה', על פי נביא או על פי אורים ותומים.

לא תוכל, יכול אתה אבל אינך רשאי.
לתת עליך איש נכרי, פן יסיתך לעבוד יראתו.

פרק יז, טז

וה' אמר לכם לא תספון, מצוה היתה ולא נכתבה.

פרק יז, יז

וזהב לא ירבה לו, פרש"י: אלא כדי ליתן לאפסניא שלו, לשון הוצאה בלשון יוני.

פרק יז, יח

מלפני הכהנים, פי' מלפני הכהנים יקחנה ויעתיק ממנה.

פרק יז, כ

בלבתי רום לבבו מאחיו, היינו טעמא **לכסף וזהב לא ירבה לו**.
ולבלתי סור מן המצוה, היינו טעמא **לוהיה עמו וקרא בו**.
למען יאריך ימים, לפי שהרבנות מקברת את בעליה, צריך הוא לדבר שיאריך ימים,
 ומטעם זה אומרין **יחי המלך** בשעה שמעמידין מלך.

פרק יח

פרק יח, א

לא יהיה לכהנים, אחר שהזכיר משפטי המלך שהוא שופט, הזכיר גם משפט הכהנים שהם מורי התורה.

לא יהיה לכהנים הלויים וגו', שאם יהיה להם לא יוכלו לעובדה ולשומרה לפי שהם זקוקים להיות קבועים תמיד אצל המקדש.

פרק יח, ב

ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו, בספרי דרשו ונחלה לא יהיה לו זו נחלת שאר. פי' אותם שלא היו ללוי אחים אלא מצד אביו, כגון יוסף דן ונפתלי גד ואשר ובנימין.

בקרב אחיו, זו נחלת חמשה אותן שהיו אחיו מצד אביו ומצד אמו, כגון ראובן שמעון יהודה יששכר זבולון. וצריכי תרי הני מעוטי, דאי לא כתיב אלא חד מיעוטא מוקמינן ליה בנחלת שאר אחיו שהיו אחיו מצד אביו ולא מצד אמו, אבל בנחלת אחיו מצד אביו ומצד אמו אימא דינחיל עמהם, קמ"ל תרי מעוטי. פי' אחר: נחלת שאר הוא שאר שבטים שלא הנחילום משה ויהושע. נחלת חמשה הם חמשה שבטים שהנחילום משה ויהושע. שהרי

כך היה המעשה: משה הנחיל לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה. ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים ולחצי שבט המנשה.

פרק יח, ג

זזה יהיה משפט הכהנים, אחר שכתב שאין להם נחלה כתב שיקחו מן הזבח הזרוע בשכר השחיטה, והלחיים בשכר הברכה, והקיבה בשכר הבדיקה.

פרק יח, ד

ראשית דגנך, פרש"י: בינונית אחד מחמשים. וקרא כתיב: **אחד אחוז מן החמישים**. תרומה ראשונה נקראת תרומה גדולה על שם שהיא גדולה במדתה על מדות של מעשר ראשון ושל תרומת מעשר, כיצד, לאחר שהורמה היא שהיא אחד מן החמישים צריך לנכות את הארבעים ותשע חלקים הנשארים ולעשות מהם חמישים חלקים כדי ליטול מהם חמשה החלקים למעשר ראשון.

וראשית גז צאנך, אינו נוהג אלא בארץ כדרכי אלעאי בפרק ראשית הגז.

צאנך, פרט לטריפה. תתן לו שיהא בו כדי מתנה, מכאן אמרו נותן לו ביהודה משקל ה' סלעים שהם עשר בגליל.

פרק יח, ו

וכי יבא הלוי, הזכיר הלויים אחר הכהנים כי גם הם יורו את התורה, כמו שמפורש בדברי הימים, זהו לפי הפשט דברים ככתבן.

פרק יח, ח

חלק כחלק יאכלו, ומה שכתב בבני עלי: **ספחני נא אל אחת הכהונות לאכול לחם**, דמשמע שלא היו לוקחין חלק, היינו על ידי שתלה הכתוב החלוקה בשירות, דכתיב: **ושרת** את אחיו **בשם ה'**, מי שעובד חולק, וזרעו של עלי לא הגיעו לכלל שנים להיות ראויין לעבודה, הם שלשים שנה, כדכתיב בבני עלי: **כל מרבית ביתך ימותו אנשים** פירוש בחורים.

לבד ממכריו, אם מכר ביתו שירש מאבותיו לא יאמרו לו לא תטול חלק, שהרי יש לך.

דבר אחר:

לבד ממכריו על האבות, לשון הכירה, כמו: **איש מאת מכרו**, פי' אם יש לו מכירים וקרובים מאבותיו שיתנו לו קרבנם להקריבם הרשות בידו להקריב, אעפ"י שאינו מאותה משמרה.

פרק יח, ט

כי אתה בא אל הארץ, אחר שכתב הכהנים והמלך שאתה חייב לשמוע להם כתב לך אותם שאתה מוזהר משמוע להם.

פרק יח, י

לא ימצא בך מעביר וגו', אזהרה שמענו, עונש מניין, תלמוד לומר: **אשר יתן מזרעו למולך**.

קוסם קסמים, פרש"י: האוחז את מקלו ואומר: אם אלך אם לא אלך. ויש מפרשים: מודד מקלו באצבעו או בידו, פעם אחת אומר אלך ופעם אחת אומר לא אלך, ואם בסוף המקל יארע לא אלך אינו הולך, וזהו אוחז במקלו.

פרק יח, יא

ושואל אוב וידעני וגו', תנו רבנן: בעל אוב זה המדבר מבין הפרקים ומבין אצילי ידיו, פרש"י: מעלה את המת ויושב לו באחד מבין פרקי העצמות של המכשף כגון על פרקי אצבעותיו או פרקי ברכיו. ת"ר: בעל אוב אחד המעלה בזכורו ואחד המעלה בגולגולת. בזכורו, פרש"י: מעלה את המת על זכרותו. בגולגולת המוטלת מן המת לארץ ועונה מה ששואלים אותו ע"י מכשפות. הכי מיתנייא והכי פירש"י בפרק ארבע מיתות.

פרק יח, יב

ובגלל התועבות האלה, מוריש אותם מפניך, נמצא שאינן מצילין את דורשיהם ולא יועילו ביום עברה לפיכך **תמים תהיה** ולא לחזר אחר מעוננים וקוסמים.

פרק יח, יג

תמים תהיה עם ה' אלקיך, לשון שלמות אל תאמר אהיה ירא יראה אחרת עמו, כמו שמצינו בגרי אריות שכתוב עליהם: **את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים**, ונמצאת עמו חסר ביראה, אלא תהיה ככלי מלא תם ושלם מענין אחד, כלומר שלם תהיה עמו בכל מעשיך ובכל מחשבותיך, ועל זה אמר שלמה בחכמתו: **בכל דרכיך דעהו וגו'**.

פרק יח, יד

כי הגוים האלה, אלה הגוים אשר אתה יורש על כרחם צריכים הם להיות שומעים אל מעוננים ואל קוסמים, לפי שאין הקדוש ברוך הוא מדבר עמהם ואינו משרה שכינתו עליהם.

ואתה לא כן, אינך צריך כמותם לשמוע אל מעוננים ואל קוסמים שהרי **נביא מקרבך כמוני וגו'**.

נביא מקרברך כמוני יקים לך, אחרי שהזכיר לך דברי השופט והכהן הזכיר דברי הנביא.

פרק יח, טו

מאחיר כמוני, זה יהושע.

אליו תשמעון, כדכתיב: **וישמעו אליו בני ישראל**.

פרק יח, טז

לא אוסף, הסמ"ך בצרי.

פרק יח, כב

ולא יהיה הדבר ולא יבוא וגו', וכגון שאין שם תשובה ומעשים טובים שינחם הקדוש ברוך הוא ויעכב הפרענות, כגון חזקיה ונינוה וכיוצא בהם.

דבר אחר:

ולא יהיה הדבר ולא יבוא וגו', אלמא משמע שלא יבא לעולם ובפרשת ראה כתוב: ובא האות והמופת, וי"ל דהיא דפרשת ראה דמשמע שבא מיירי בנביא שקר שמתחלתו היה אמת כמו שפי' להלן, והכא מיירי בנביא שקר מתחלתו.

פרק יט

פרק יט, א

כי יכרית, אחר שהשלים לפרש דברי המעוננים הזכיר טהרת הארץ מתועבות המעוננים ומהכרתת הכנענים ומטומאת דם נקי.

פרק יט, ב

שלוש ערים וגו', כבר נצטוו על כך, ולא שנאו אלא בשביל: **תכין לך הדרך**.

פרק יט, ג

ג שיהיה הדרך גדול וכבוש ומכוון שלא יטעה מלילך אל המקלט. רבי אבין בשם רבי יעקב אומר: על כל מיזל ומיזל היה עומד בורגן ועל כל בורגן ובורגן צלם והיתה ידו של צלם עקומה והיתה מראה להיכן עיר המקלט והיינו: **על כן יורה חטאים בדרך**. **ושלשת את גבול ארצך**, כיצד, ארץ ישראל היתה ארבע מאות פרסה. מדרום לחברון מאה פרסה, ומחברון לשכם מאה פרסה, ומשכם לקדש מאה פרסה, ומקדש לצפון מאה פרסה, נמצא ערי מקלט שבשני הקצוות לצפון ולדרום רחוקות הם מן האמצעיות הרבה,

והיינו תלמודא: מאי שני מהאי גיסי דמירחקי ובאמצעי דמקרבי, ומשני דבשכם נמי שכיחי רוצחים, דכתיב: **חבר כהנים דרך ירצחו שכמה**.
כל רוצח, בין מזיד בין שוגג כמו שפי' למעלה בפרשת מסעי.

פרק יט, ד

את רעהו, עם רעהו.
בבלי דעת, פרט למתכוין להרוג את הבהמה והרג את האדם.

פרק יט, ה

הוא ינוס אל אחת הערים האל וחי, עביד להו חיותא, אין עושין להם כרכין גדולים שלא תהא רגלו של גואל הדם מצויה שם, ולא כפרים קטנים שלא יקחנו בחזקה, אלא עיירות בינוניות, ואם תלמיד חכם הוא מגלין רבו, עמו ואם רב הוא מגלין ישיבתו עמו, דתורה חיותיה היא.

פרק יט, ו

והכהו נפש, חסר והרי הוא כאילו כתיב והכהו מכת נפש.
ולו אין משפט מות, ללמד על הרוצח במזיד אפי' אינו נהרג ע"י שופטים יש לו משפט מות ביד גואל הדם.

פרק יט, יג

וטוב לך, לא ירבו בך שופכי דמים.

פרק יט, יד

לא תסיג, נסמכה כאן שהרי ע"י השגת גבול באים לידי ריב ומכות ורציחה, ולכך כתיב אחריו: **נפש בנפש עין בעין**, והטוען שחברו הסיג גבולו עליו להביא עדים. לכך כתיב: **לא יקום עד אחד באיש** לרוצח ולמסיג גבול ולכל דבר.
אשר גבלו ראשנים, מחלקי הארץ.

פרק יט, טו

לא יקום עד אחד באיש, אין לי אלא לדיני נפשות, לדיני ממונות מנין, ת"ל: **לכל עון**.
לקרבנות מנין, ת"ל: **בכל חטא אשר יחטא**.
ולכל עון, לשום עון.

פרק יט, יט

ועשיתם לו כאשר זמם, עונש שמענו, אזהרה מנין, ת"ל: **אל תשת ידך עם רשע וגו' אי נמי, לא תענה ברעך.**

פרק יט, כא

ולא תחוס עינך, על מי שהוא חייב אין לך לחוס, אבל בצאתך למלחמה יש לך לחוס ולחמול על מארס ובונה ונוטע כרם ורך הלבב ולכך נסמך כאן: **כי תצא למלחמה. עין בעין**, למעלה בחובל בחבירו, וכאן בעדים זוממין.

פרק כ

פרק כ, א

כי ה' אלהיך עמך, כליו עמך כגון הארון וחצוצרות.

פרק כ, ב

והיה קרבכם אל המלחמה, כיון שמגיעים לספר מתנה עליהם כל התנאים הללו, ואין צ"ל אם הקרבים למלחמה, שהרי קרבים כתיב אבתריה: **שמע ישראל אתם קרבים היום וגו'.**

ונגש הכהן ודבר אל העם, תני חדא כהן מדבר וכהן משמיע ותני אידך שוטר מדבר ושוטר משמיע, אמר אביי **מונגש** עד **ודברו** כהן מדבר ושוטר משמיע, **מויפפו** ואילך שוטר מדבר ושוטר משמיע.

פרק כ, ג

אל תיראו, בלב.

ואל תחפזו, לנוס.

ואל תערצו, במעשה.

פרק כ, ה

אשר בנה, אשר נטע אשר ארס, תנו רבנן: למדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם ואחר כך יארש אשה, וכן אמרו רבותינו במקום אחר: **הכן בחוץ מלאכתך - זו בית ועתדה בשדה לך - זו כרם, אחר ובנית ביתך - זו אשה.** וכדי ליראם במלחמה הזכיר משה שלשה אלו, ולפי שמשלשה אלו הוכיחם בפרשת תבוא: אשה תארש בית תבנה כרם טטע ויהרהרו בלבם אם יארע להם תקלה במלחמה בשביל קללת משה הוא, ולתת בלב החוטאים לשוב.

ילך וישב לביתו פן ימות, שהרי כל לבו ותאותו לגמור את מה שהתחיל ואין לבו למלחמה לכן ינוס ויניס אחרים.

יחנכנו, החי"ת בשו"א.

פרק כ, ו

ולא חללו, לשון חלילים, וכבר היה מנהגם לחול בכרמים כמו שמצינו בבנות שילה וכן:

נטעו כרמים וחללו.

יחללנו, היו"ד בשו"א והחי"ת בפת"ח.

פרק כ, ח

מי האיש הירא, לסבול מכת אחרים.

ורך הלבב, להכות אחר.

ילך וישב לביתו ולא ימס, ילך וישמע לדברי הכהן מערכי המלחמה.

וישב לביתו, ויביא מים ומזון לבני המלחמה, אבל בונה ונוטע ומארס אינו מביא מים

ומזון, במה דברים אמורים במלחמת רשות אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן

מחדרו וכלה מחופתה.

פרק כ, ט

ופקדו, לשון: ופקד המלך פקידיים.

פרק כ, יא

למס ועבדוך, פרש"י: עד שיקבלו עליהם מסים ושעבוד. כלומר ודי לך בכך, כלומר דכיון

דהערים רחוקות ממך מאד לא מסתפינא אשר ילמדו אתכם, אבל של שבעה עממים

הקרובות צריך לגייר כמו שפרש"י בסמוך.

פרק כ, טז

לא תחיה כל נשמה, פן יערערו הנשארים על ירושת קרוביהם והיינו דוקא כשתכנס

בארצם להלחם עליהם, אבל אם מארצם הם באים אליך בנפש חפצה להיות לך למס

ועבדוך בארצך קודם שתלך אתה להלחם עליהם, יכול אתה להחיותם, ולפי פירוש זה לא

פשעו ישראל כשקבלו את הגבעונים.

פרק כ, יז

כי החרם תחרימם, יכול תהא ביזתם אסורה לך, ת"ל: ובתים מלאים כל טוב.

פרק כ, יט

כי תצור אל עיר, אין צרין על עיר של כנענים פחות מג' ימים קודם השבת, ואם הקיפוא ואירע שבת להיות אין השבת מפסקת מלחמתה. זה אחד מג' דברים שאמר שמאי הזקן אין מפליגין את הספינה לים הגדול אלא ג' ימים קודם השבת. במה דברים אמורים בדרך רחוקה אבל בדרך קרובה מפליגין אותה. וה"מ בשלוחי רשות אבל בשלוחי מצוה מצוה להם לפרוש איזה יום שירצו.

לא תשחית את עצה, את הסמוך לה.

כי ממנו תאכל, לאחר שתכבשנה.

כי האדם עץ השדה, פרש"י: הרי כי משמש בלשון דילמא וכו'. ובתמיה, שמא אתה חושב שעץ השדה מנהגו וענינו להכנס בתוך המצור מפניך כמו האדם, ויש לך רשות לכרתו, ויתיסר ביסורי רעב וצמא כעין אנשי העיר שבני החיל מרעיבים אותם במצור, ומאחר שאינו כן למה תשחיתנו.

פרק כ, כ

כי לא עץ מאכל הוא, אפילו היה עץ מאכל אלא שיבש אתה רשאי לכרתו.

דבר אחר:

צריך לסרס המקרא: כי עץ השדה לבא מפניך האדם במצור, וכי במקום אלא, והכי קאמר: לא תכרות כל עץ מאכל שבשדה, אלא אותו עץ שאדם שבמצור יכול לברוח מפניך ולהכנס בו להיות כנגדך, ולמנוע אותך לבא עד החומה, כלומר יער הסמוך לעיר המצור אותו תוכל לכרות אפילו הם עץ מאכל.

רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא וגו', אפילו רחוק הוא מן העיר. ולמה נאמר כן, אם הרשות בידו לכרות עץ מאכל עץ שאינו מאכל לא כ"ש, אלא כתב לך: **רק עץ אשר תדע וגו'**, ללמדך שאין עונשים מן הדין.

דבר אחר:

אלא עץ השדה הרחוקים מן העיר שהאדם יכול לבא מפניך להמלט במצור, כלומר עץ היער שבני אדם מן העיר עושים מהם בנינים סביבות לעיר כדי לבא מפניך להכנס ולהמלט בהם במצור, אפי' הם עצי מאכל.

רק עץ אשר תדע וגו', אפי' הוא סמוך לעיר.

אותו תשחית וכרת לרבות כל דבר, אם סופנו לרבות כל דבר, מה תלמוד לומר: כל עץ מאכל לומר לך שאילן סרק קודם לאילן מאכל, יכול אפילו מעולה בדמים, תלמוד לומר: רק.

דבר אחר:

כמשמעו: **ואותו לא תכרות**, ולמה, **כי האדם עץ השדה**, כי כח האדם הצר על העיר וחיוו הם עץ השדה, דוגמא: **כי נפש הוא חובל**, שפרושו כי חיי נפש הוא חובל, שעל ידי שתאכל ממנו תוכל לעמוד שם **לבוא מפניך במצור** כדי להביא ולהכניס בני העיר מפניך במצור עד רדתה.

פרק כא

פרק כא, א

כי ימצא חלל, אחר שהזכיר המלחמה עם האויבים הזכיר אדם נלחם עם אחר.
כי ימצא חלל, ולא טמון בגל.
נופל בשדה, ולא תלוי באילן, דאין דרך רוצח לשהות ולטמון ולהתלות מפני שירא לנפשו.

דבר אחר:

נופל שוכן, דאין לומר שנפל כשראהו שהרי מצאו נהרג.
בשדה, ולא הצף על פני המים, דאין להבחין מאין הוא בא.

פרק כא, ב

ומדדו, אפילו נמצא בעליל מצוה לעסוק במדידה, שמתוך שהיו עסוקים בדבר יבואו מתוך הערים הנמדדות, ומי שהלך מביתו ולא חזר באים בני משפחתו ומכירים הנרצח, אם מכירין אותו מעידים עליו ולא תהיה אשתו עגונה ובניו יורדים לירושת אביהם ואין ב"ד ממחין בידם, ומתוך כך יהא נודע מי הלך עמו ומי נתלוה עמו, ופעמים נתפרסם ע"י כן.

פרק כא, ג

והיה העיר, והיה דבר זה לעיר שיקחו עגלת בקר, דוגמת: **והיה הנערה**.

פרק כא, ד

אל נחל איתן, אל נהר איתן, כמו: **הובשת נהרות איתן**, וראה לדבר: **ורחצו ידיהם**.
אשר לא יעבד, שלא היו בו גבים להשקות קרקע הסמוך לו.
ולא יזרע, אין זורעין קרקע הסמוכה לו.
ולא יזרע, דוגמא: **אל ארץ גזרה** כי לשניהם פרוש אחד.
וערפו, כשם שהנהרג נערף.
את העגלה, סימן ואות, כשם שהעגלה תמה ונקיה שלא עשתה שום דבר, והקרקע קרקע בתולה, כך אנו נקיים מן הרציחה.

פרק כא, ה

ונגשו הכהנים, וכל זקני העיר, הן הם שנאמר למעלה: ויצאו זקניך ושופטיך, כי הכהנים שופטי ישראל המה.

בני לוי, אפילו הם בעלי מומין.

ולברך בשם ה', מגיד שברכת כהנים כשירה אף בבעלי מומים.

פרק כא, ו

ירחצו את ידיהם, סימן: כשם שידינו נקיות, כך אנו נקיים מחלל זה.

פרק כא, ז

וענו ואמרו, אזקנים קאי דסליק מיניה.

ידינו לא שפכה, כתיב בה"א ללמד שבעל הבית חייב לאורח שלו ה' דברים: אכילה,

שתיה, לוויה, לינה, מתנה דבר גדול או דבר קטן. וכי עלתה על לבנו שזקני ישראל ב"ד

שופכי דמים, אלא לא בא לידנו ופטרנוהו בלא מזונות, פרש"י: והיינו ידינו לא שפכה,

כלומר מזונות הוצרך ולא היו לו, וראה אחד נושא מזונות ובא לחטפן ממנו לאונס רעבונ

ועמד זה עליו והרגו.

ועינינו לא ראו, לא ראינוהו והנחנוהו בלא לוויה פרש"י: חבורה שילך עמו. הכי מיתניא

והכי פרש"י בסוטה.

דבר אחר:

ועינינו לא ראו, מכאן למלוא את חברו שצריך לעמוד במקומו עד שיתעלם מעיניו.

פרק כא, ח

כפר לעמך ישראל, ששגו ולא שמרו הדרכים מסוכנות.

אשר פדית, כאשר פדיתם כבר כן פדם מעונש זה, ואל תתן עונש דם נקי בקרב עמך

ישראל.

פרק כא, ט

ואתה תבער, פרש"י: מגיד שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה וכו' וא"ת הא אמרינן

בפרק אלו נערות: ולא רץ לא יכופר לדם אשר שופך בה, למה לי, לומר שאם נמצא ההורג

אחר שנתערפה העגלה שאין פוטרים אותו,

ואתה תבער הדם הנקי, למה לי, לומר לך הוקשו כל שופכי דמים לעגלה ערופה, לומר

מה עגלה ערופה מן הצואר אף כל שופכי דמים מן הצואר. אלא י"ל סוגיא דכתובות אתיא

כמאן דאמר חנק חמור, ואי לא דהוקשו שופכי דמים לעגלה ערופה לומר שהם מן הצואר

הייתי אומר רוצח בחנק לפי שהוא חמור ואינו כן, אלא קים ליה לפרש"י כרבנן דסייף

חמור, ודין מיתת רוצח בסייף מק"ו דעבד: השתא קטל עבדא דינו בסייף דהוא חמור כדכתיב: **נקום ינקם**, ואין נקמה אלא חרב, כדכתיב: **חרב נוקמת נקם ברית**, קטל בן חורין לא כ"ש,

ואתה תבער, אתא למה שפרש"י הכא: שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה וכו'. וא"ת לפירוש רש"י דואתה תבער אתא לאם נמצא ההורג לאחר שנתערפה, האי **ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה**, במאי מוקים ליה, אלא י"ל דמוקים ליה כדאיתא בכריתות דאם נמצא ההורג לאחר יום הכפורים שממיתין אותו.

כי תעשה הישר, אם תעשה הישר והמצוה כהלכתה אתה תבער עונש הדם, שמתוך הרגש המדידה יהא נודע מי הכהו.

שלימא סדרא דפרשת שופטים ושוטרים

פרשת כי תצא

פרק כא, י

כי תצא, נסמכה כאן לומר שאין דין פרשה זו של חוצה לארץ כדין פרשיות דלעיל שנוהגות בארץ.

כי תצא למלחמה, במלחמת הרשות הכתוב מדבר, שבמלחמת ארץ ישראל אין לומר ושבית שביו.

ושבית שביו, לרבות כנענים שבתוכם ה"ג רש"י.

פרק כא, יא

אשת יפת תאר, פרש"י אפי' אשת איש. וא"ת מנא לן למדרש הא, אלא י"ל לא מצינו אשת שאינו דבוק, וה"ל למכתב אשה יפת תואר והשתא דכתב אשת ש"מ למדרש אשת איש הוא דאתא. סלקא דעתך אמינא כיון שהיא אשת איש תאסר עליך אפי' אחר כל המעשים המוטלים עליך לעשות לה, משום דלבא נמשך אחר בעלה ומכרת היא בקריצותיו וברמיזותיו, ואיכא למיחש קמ"ל דאפילו הכי מותרת.

ולקחת, לפי פשוטו וחשקת, ולקחת אותה לך לאשה כמו שכתוב למעלה: **רק הנשים והטף תבוז לך**.

פרק כא, יב

וגלחה את ראשה, כדין מצורע, כדרך יוצאים מחול לקדש כמו שעשו הלויים. **ועשתה את צפרניה**, תטול אותם ואין נופל בהם לשון גלוח אלא לשון עשייה ותקון, ודומה לו: **ולא עשה רגליו ולא עשה שפמו** והיינו אליבא דרבי אליעזר.

פרק כא, יג

והסירה את שמלת שביה, לפי שעבדה בהם עבודת כוכבים, דוגמא: **והחליפו שמלותיכם**, וכל מה שאפשר להעביר מעליה מכל מה שהיה עליה בעוד שהיתה כנענית תעביר כגון שערה וצפרניה.

שמלת שביה, ואין צ"ל שתרחץ שהרי כבר נאמר: **אתם ושביכם**.
ובכתה את אביה ואת אמה, שהבכי מפכח ומשכח את הצער.
את אביה ואת אמה, כסבורה היא שמא נהרגו כאשר היא נשבית.
ואחר כן תבוא אליה, אבל לא קודם לכן שאין דרך ארץ שהיא תבכה ואתה תשחק עמה.

פרק כא, יד

לא תתעמר בה, גבי סחורת מכר אדם נופל בו לשון זה וכן: **והתעמר בו ומכרו**.
תחת אשר עניתה, לעיל קאי **ושלחתה לנפשה** ולרצונה, מאחר שאין אתה רוצה לישאנה די לך ממה שעניתה.

פרק כא, טו

כי תהיין לאיש שתי נשים, נסמכה כאן לפי שיש למעלה כיוצא בו **וחשקת בה**, והיה אם **לא חפצת בה**.
וילדו לו, מ"מ אפי' יוצא דופן.

פרק כא, טז

את אשר יהיה לו, מלמד שאין הבן נוטל בראוי כבמוחזק.
על פני בן השנואה, במקום בן השנואה, כמו: **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני**, ויכהן **אלעזר על פני אהרן אביו**.

פרק כא, יז

בן השנואה יכיר, לפי שדרכו של אדם כשאינו רוצה לגמול חסד עם קרובו עושה עצמו כאילו אינו מכירו, כדכתיב: **ויתנכר אליהם**, ואומר: **מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני ואנכי נוכריה**, בא זה ולמד שלזה יעשה הכירה או יאמר בפני אנשים כי הוא הבכור אם הוא במקום שאין מכירים, ועוד בא ולמד שנאמן אדם לומר בני זה בכור.
יכיר לתת לו, כדי לתת לו אחריו, ללמד אם מת איש והניח נשיו מעוברות אין לו לנולד ראשון דין בכור שהרי לא הכירו אביו בחייו.
פי שנים, כבר פי' בפרשת במדבר מפני מה בכור נוטל פי שנים.
ימצא לו, לאב תחת ידו בעת המיתה.
לו משפט הבכורה, ולא לבת.

פרק כא, יח

כי יהיה לאיש, נסמכה כאן לומר שאם הוא סורר ומורה לא יבכרוהו אלא ימיתוהו.
בן סורר ומורה, תנן התם מאימתי בן סורר ומורה חייב, משיאכל תרטימר בשר וישתה
 חצי לוג יין האיטלקי, ר' יוסי אומר מנה בשר ולוג יין. א"ר זירא תרטימר איני יודע מהו,
 אלא מתוך שכפל ר' יוסי ביין כפל נמי בבשר נמצא תרטימר חצי מנה. כאן פרש"י: על שם
 סופו נהרג וכו', כלומר ילסטם את הבריות ויהרגם אף בשבת ויתחייב סקילה, דוגמא:
 הרודף אחר חברו להרגו שניתן רשות לכל אדם להציל את הנרדף בנפשו של רוצח,
 ומצוה להרגו על שם העתיד שרוצה להרוג את חברו אם יניחוהו אף על גב שעדיין לא
 עשה שום דבר. ואל תשיבני מן ישמעאל שלא היה נדון אלא לפי מעשיו של אותה שעה,
 שהרי ישמעאל כשר היה באותה שעה ממה שהיה עתיד להיות רשע בסופו, כמו שפי'
 בפרשת וירא.

מורה, מקנתר, כמו: מורת רוח.

פרק כא, כב

וכי יהיה באיש, סמכו כאן לפי שזה וזה בתלייה.
על עץ, דבר תלוש דוגמא: יעשו עץ גבוה חמשים.

פרק כא, כג

לא תלין נבלתו על העץ, אלא קבור תקברנו בו ביום עצמו שנתלה שלא יאמרו הרואים
 דינו של מגדף בתליה ושמא זה מגדף היה וגנאי הוא למלך.

דבר אחר:

כי קללת אלהים תלוי, יאמרו אם הקל במצוות הקדוש ברוך הוא כבר נטל במיתה את
 שלו ודי לו במה שנתלה.

דבר אחר:

לדיינים קאי אם יעמוד על העץ והעוברים שם יראוהו בעל פרצוף וקומה ופעמים יהיו
 סבורים שעל עבירה קלה נדון ויקללו את הדיינים שדנוהו לתליה.
כי קבור תקברנו ביום ההוא, ואל יטמא בו נוגע או מאהיל.
נותן לך נחלה, דין זה אינו נוהג אלא בארץ שבעה עממים.

פרק כב**פרק כב, א**

לא תראה את שור אחיך, אפילו בשעה שאתה יוצא למלחמה. והזכיר שור וחמור, והוא הדין לכל בהמותיו.

והתעלמת מהם, תרגומו ותתכביש, **ולא תוכל להתעלם** תרגומו: לית לך רשו לכסיותה. לפי שוהתעלמת משתעי בבהמה שאין נופל בה לשון כסוי שאין אדם עשוי להטמינה בתיבתו, אך נופל בה לשון כבוש פנים, אבל גבי שמלתו נופל בה לשון כסוי שיכול לכסותה בכנף בגדו.

דבר אחר:

קרוב לזה העלמה המתורגמן בלשון כבישה היינו בענין שיחנו ברשותו. **השב תשיבם לאחריך**, אהדריה קרא בשביל ואם לא קרוב אחריך אליך ולא ידעתו.

פרק כב, ד

או שורו נפלים, שנאו בשביל **והתעלמת**, פעמים שאתה מתעלם.

פרק כב, ה

לא יהיה כלי גבר על אשה, לפי שהוא גנאי ופריצות ולכך לא נטלה יעל חרב או חנית אלא המקבת והיתד למחץ רקת סיסרא. ונסמכה פרשה זו כאן לפי שדבר למעלה בעיני מלחמה ואשה לא נבראת רק להקים זרע, ואם תצא למלחמה תרגיל את עצמה לידי זנות, וכן אם ילבש גבר שמלת אשה.

פרק כב, ו

כי יקרא, נסמכה פרשה זו כאן לפי שכתב בה: **בדרך** ובדרך קרא משתעי. **קן צפור**, כ"מ שנאמר צפור בטהור הכתוב מדבר אבל עוף טמא אינו בר שלוח, כדאמר ר' יצחק: עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור, והטמא אינו נקרא אלא עוף בלבד. **לא תקח האם על הבנים**, לפי שהוא דרך אכזריות ורעבתנות וכן **גדי בחלב אמו**, וכן **אותו ואת בנו**, וכן נטע רבעי.

על הבנים, עם הבנים, דוגמא: **על שדה הארץ יחשב**, על עולת התמיד, על פרשה ישרוף.

פרק כב, ז

ואת הבנים תקח לך, לאכילתך. למדנו מכאן שהביצים נאכלים אעפ"י שהם יוצאים מן החי.

למען, דבר זה ייטב לך.

והארכת ימים, השכר מרובה מן ההפסד.

והארכת ימים, מדה כנגד מדה שלא הכרת הקן לגמרי מכל וכל והנחת העקר.

פרק כב, ח

כי תבנה, אין לי אלא בונה, לוקח מחברו או נותן לו במתנה מנין, ת"ל: **בית**, מכל מקום. **ועשית**, אם עשהו ונפל, עליו לעולם לעשותו ונסמכה כאן לומר אחר שילחמו והם בארץ יתחילו במצות הבית, ואחר כך במצות הזרע והנטע. **ולא תשים דמים בביתך**, לרבות כל דבר המזיק כגון כלב רע וסולם רעוע.

פרק כב, ט

לא תזרע כרמך, ולמעלה הזהיר שדך. **פן תקדש**, פן תתערב, דוגמא: קדש וקדשה שמתערבים עם אחרים. **כלאים**, כלאי זרעים ע"י שאינם נכרים כל כך ואין הדבר מפורסם החמיר עליהם הכתוב לאסרם בהנאה.

פרק כב, י

לא תחרש בשור ובחמור, שהשור מעלה גרה תמיד ואוכל והחמור אינו מעלה גרה נמצא שזה אוכל וזה מתענה, וזהו צער בעלי חיים.

דבר אחר:

לפי שהשור מלך בבהמות ועל דמותו כסא הכבוד, והחמור בהמה בזויה, אין הזווג נאה.

דבר אחר:

רחמיו של הקדוש ברוך הוא על כל מעשיו ואין כח החמור ככח השור. **יחדו**, בצד אחד קשורים להוציא אם קשרם בצד אחר. ורבותינו אמרו: הוא הדין לכל שני מינים דילפינן שור שור משבת, ואדם מותר בכולם. ונסמכה כאן לפי שדבר בענין זריעה, למעלה לפיכך סמך לו שעטנז.

פרק כב, יא

צמר ופשתים יחדו, לפי שבאה תקלה ע"י שניהם נאסרו להיות בבת אחת, הבל הביא מבכורות צאנו, קין הביא מזרע פשתן.

דבר אחר:

לפי שמשניהם בגדי כהונה הזהירם ללבשם בחול רק למשרתיו בשעת עבודתן. ולכך לא נמצא נגע רק בבגד צמר ובגד פשתים, להראות שיש פשע בכלאים. אהדריה קרא ללמדך דשעטנז היינו צמר ופשתים.

פרק כב, יב

גדילים, לשון קליעה, נסמכה לשעטנז בשביל הציצית שמותר בו.
גדילים תעשה לך, אהדריה בשביל ארבע כנפות לא בעלת שלש.

פרק כב, יג

כי יקח איש אשה, נסמכה כאן לפי שספר למעלה בבית ואחר כך שדה ואחר כך בבגד,
 חזרו והזכיר אחר כן בעלת הבית.
ובא אליה ושנאה, מקודם לכן שנאה.

פרק כב, יד

ואקרב אליה, לשון שכיבה, כמו: **ואבימלך לא קרב אליה**, ואקרב אל הנביאה.

פרק כב, יח

ויסרו אתו, מכת מרדות, על שעבר על מצות עשה **ואהבת לרעך כמוך**.

פרק כב, יט

ונתנו לאבי הנערה, כולם חסרים חוץ מזה, כי אז היא שלמה **כמוצאת שלום**.
לא יוכל לשלחה, אעפ"י ששאר בני אדם נאמנים על נשותיהם אם מצאו בהן ערות דבר,
 זה אינו נאמן אלא בעדים הואיל והוחזק שקרן.

דבר אחר:

מודדים לו מדה כנגד מדה: הוא בקש לאסרה עליו ולשלחה ממנו, לכך **לא יוכל לשלחה**,
 וכן במאנס לפי שלפעמים הוא כונסה בעל כרחו לפיכך בידוע שיגרשנה אם יוכל.
וכל ימיו, בעמוד והחזר הוא.

פרק כב, כב

ומתו גם שניהם, פרש"י: לרבות הבאים מאחריהם פי' שלא תאמר מאחר שדינם של
 הנואף והנואפת נגמר למיתה, חשובים הם כמתים, ואם באו הם וזנו הוא באחרת והיא
 באחר סלקא דעתך אמינא הואיל והראשונים נגמר דינם למיתה, חשובים הם כמתים, לא
 חשיב מעשייהו כדאמרין בעלמא: גברא קטילא קטלי, ואין ממיתים אחרים על ידם, קמ"ל
 גם דהכא לרבות הבאים מאחריהם דקטלין להו.

דבר אחר:

גם, לרבות הבאים מאחריהם, האיש השוכב עם אשת איש אעפ"י שהיא קטנה, ואשת איש אעפ"י שהיא נבעלת לקטן. ואעפ"י שאמר למעלה שהנערה לבדה נסקלת היינו משום דאין בו הבועל ניכר אבל הכא שהבועל ניכר גם שניהם מתים ומיתתם בחנק.

דבר אחר:

גם שניהם, לרבות אם היא הרה אין שומרים להרגה עד שתלד, ונסמכה כאן כדי לסמוך דין בעילות.

פרק כב, כד

וסקלתם אותם באבנים, החמיר הכתוב בארוסה להיותה בסקילה יותר מנשואה, לפי שעדין לא טעמה טעם ביאה והלכה היא וזנתה ופגמה כבודה ומשפחתה ואיכא קלון טפי מנשואה שכבר נפגמה, ועל הבועל ע"י שארוס שלה היה מצפה לקחתה בבתוליה ולטעום בה טעם בתולים והלך זה והקדימו ופגמה ראשון.

על דבר אשר לא צעקה בעיר, דבר זה מוכיח שנתרצית לעבירה, שהרי לא היתה יראה פן יהרגנה אם היתה צועקת, הואיל והוא בעיר.

פרק כב, כה-כז

ואם בשדה וגו', ואם תאמר מה חלוק יש בין עיר לשדה שחלק הכתוב ענינם בשתי פרשיות, כאן וכאן דינם בסקילה, שיש פתחון לבעל דין לחלוק ולומר שלא צעקה ונתרצית, דאי צעקה הוה שמעי לה דהא הוה תמן סהדי דכתיב: **ומת האיש** ואין מיתה בלא עדים והתראה, אלא י"ל שיש חלוק בשדה מבעיר, כיצד, אם מצאה בעיר לעולם תדון בסקילה אם לא צעקה, אבל אם צעקה בשדה, אפילו באו עדים באמצע הביאה וראוה שנתרצית לעבירה פטורה היא, וכן הפירוש: ואם בשדה ימצא האיש את הנערה, ובאו עדים באמצע הביאה והתרו בו, בהא אמר קרא: **ומת האיש**, לבדו מ"מ, אם אנס או פתה שהרי נואף הוא. והנערה אפי' אמרה להו לסהדי הניחו לו, אמר קרא: **לא תעשה דבר אין לה חטא מות**, למה כי בשדה מצאה יחידה, ויש לנו לומר צעקה הנערה בתחלת ביאה ואין מושיע לה דאינהו לא הוה תמן בשעת ביאה, אבל השתא דאמרה הניחו לו היינו משום דיצרה אלבשה. ולפי פשוטו **צעקה הנערה**, כמו: **ומלט את העיר בחכמתו**, שפירשו אילו התייעצו בו היה ממלט העיר בחכמתו, אף כאן אילו צעקה לא היה אדם מושיעה והיתה יראה פן יהרגנה, אם כן ספק הוא לן אם נתרצית אם לאו ומספק אין להרגה דספק נפשות להקל.

פרק כב, כח

כי ימצא איש נערה בתולה, סמכו כאן כדי לסמוך דין בתולות.

פרק כב, כט

לא יוכל שלחה, שותה בעציצו, אפילו חגרת אפילו סומא.

פרק כג**פרק כג, א**

לא יקח איש את אשת אביו, לא מיירי הכא באיסור אשת אב, ולא בא ללמדנו שיש ממזר מחייבי כרת כגון מאשת אב והוא הדין לשאר עריות שיש בהן כרת, אלא קמייתא שבפרשת עריות שיש בהן כרת דספר ויקרא נקט. ובאנוסת אביו קמיירי מדסמיך ליה: **ונתן האיש השוכב וגו'**, לפיכך נסמכה כאן. **ולא יגלה כנף אביו**, הוא כנף שראה אביו דוגמת: **ופרשת כנפיך על אמתך**.

פרק כג, ב

לא יבא פצוע דכה, אחרי שאין מולדין למה ישאו נשים. **וכרות שפכה**, האבר נכרת שממנו ישפכו מימיו והזרע.

פרק כג, ג

לא יבא ממזר, הואיל ונשרש בעבירה כמו כרת, יפסל הוא זרעו. ממזר שנולד ממי שהוא זר אצל אמו.

פרק כג, ד

לא יבא עמוני ומואבי, סמך פרשת ממזר לפרשת עמון ומואב לפי שפסולם פסול עולם.

פרק כג, ה

על דבר אשר לא קדמו אתכם, בחנם, שהרי בדמים אין להחזיק להם טובה.

פרק כג, ז

לא תדרוש שלומם וטובתם, אם באת להלחם על עירם מורשה ומצווה אתה להשחית כל עץ מאכל שבה, כמו שמצינו באלישע במלכים: **וכל עץ טוב תפילו** ולא כבשאר אומות שנאמר בהם: **כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום, וכי תצור וגו' לא תשחית את עצה**.

פרק כג, ח

לא תתעב אדמי, מצרי, סמכו כאן לפי שאף הם בכלל לא יבא.

פרק כג, ט

דור שלישי, לפי ששם פוסקת הקורבה, כדכתיב: **ולמען תספר באזני בנך ובן בנך**, ואומר: עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר.

פרק כג, י

כי תצא מחנה, נסמכה כאן מפני מלחמת מדין, שהזכיר דבר בלעם.

פרק כג, יא

מקרה לילה, המ"ם משמוש כמו מ"ם **משדה אחוזתו**.

פרק כג, יד

ויתד תהיה לך על אזנך, לפי שהיוצאים למלחמה אינם אלא זכרים וכשהם נושאים את הארון עמהם אינם יכולים לעשות לו מחיצה כאילו הוא במקום מנוחתו, אבל במדבר שכל ישראל היו שם אנשים ונשים וטף והיו לארון מחיצות לא הוצרכו בעלי קריין לצאת ממחנה ישראל ולא לירד מחוץ למחנה לצאת שמה חוץ, אף כל אחד חופר ברשותו ומכסה.

פרק כג, טו

מתהלך בקרב מחניך, הוא הארון שעשה משה שהיה יוצא עמהם למלחמה.

פרק כג, טז

לא תסגיר עבד אל אדניו, נסמכה כאן לפי שמנהג הוא בלכתם למלחמה פעמים שיברח למחניהם עבד שאינו ישראל.

פרק כג, יז

במקום אשר יבחר, במקום שפרנסתו יוצאת.

לא תוננו, כמו שהזהיר בהונאת גר.

פרק כג, יח

לא תהיה קדשה, נסמכה כאן בעבור העבד שדבר למעלה.

פרק כג, יט

לא תביא אתנן זונה, סמך זונה לקדשה.

אתנן, לשון מתנה שנתנו לה הזונים אחריה, והאל"ף נוספת כמו: **אזרוע, אסוך, אתמול**.

פרק כג, כ

לא תשיך לאחריך, למעלה דבר בעני וגר, וכאן באחריך, ואפילו לעשיר. נסמכה כאן לפי שהזכיר עבד נכרי לומר לך אעפ"י שכתוב בו **לא תוננו**, יש לך רשות לטול ממנו שכר הלואה.

פרק כג, כב

כי תדר נדר, סמכו כאן לפי שהזכיר באתנן זונה לכל נדר. **והיה בך חטא**, עונש.

פרק כג, כד

מוצא שפתיך תשמור, מה שנדרת שלא לעשות ועשית מה שאמרת לעשות ובלבד שיהיה הדבר לשם ה' אלוהיך. **כאשר נדרת**, נדבה, לא כפאתך שום בריה לנדור אלא מדעתך נדבת.

פרק כג, כה

כי תבא בכרם רעך, נסמכה כאן לומר לך כי בשלך שייך נדר ובשל אחרים שייך לומר לא תקח.

ואכלת ענבים כנפשך, בנפשו של פועל, מה נפשך אם חסמת פטור אף פועל אם חסמת פטור. כל מצוה ומצוה בפני עצמו והסמיכות על פי דרשה, כדאמר רב יוסף: אפילו למאן דלא דריש סמוכין בכל התורה כולה, במשנה תורה קא דריש. הזהיר עני שלא לגזול ענבים וחרמש בקמה, ולקחת אשה והיתה לו, וגם לאחר ויצאה מרשותו, והלוקח אשה שישמח בה ולא יהא עשוק לצאת בצבא, וחבילת רחיים ורכב עושק, וגם גונב נפש, וכן בנגע צרעת שאם לא ישמרו משפטים תזיק את הקרובים, וכן לא תעשוק את העני בעבוטו והזכיר הבנים הקטנים שמתים בעון אביהם, והטיית משפט גר יתום ואלמנה, וחובל בגד אלמנה, ושכחת עומר בשדה של עני, וכן לא תעולל, וכן פן יוסיף ונקלה אחריך, וחסיתם השור עושק, שיגע ולא יאכל, והממאן ליבם דומה לעושק, והמחזקת במבושים עושקת, אבן ואבן איפה ואיפה עושק ממש, גם עמלק עשה עושק לישראל.

פרק כד**פרק כד, ב**

והלכה והיתה לאיש אחר, אפילו לא היה לו לאחרון בה אלא הויה בעלמא שנתארסה לו לא יוכל בעלה הראשון לשוב ולקחתה, שהרי כתיב: **והיתה**. אבל אם לאחר שגרשה זנתה מותר לבעלה לשוב לקחתה, כדמוכח בסוטה פרק היה מביא ומה אני מקיים **אשר הטמאה**, לרבות אשה המזנה תחת בעלה שאסורה לו.

פרק כד, ד

אחרי אשר הוטמאה, בשכבת זרע של בועל.
הוטמאה, המ"ם בקמץ.

פרק כד, ה

ולא יעבר עליו, קול כרוז לענשו ממון.
לכל דבר, הלמ"ד דלכל יתירה היא.

נקי יהיה לביתו, ההיא דפרשת שופטים מיירי בשאירס אשה ולא לקחה והלך למלחמה שהולך לביתו, הואיל והיה עם אחיו במלחמה ואח"כ חזר אינה היא המדה שיהיה שפוי בביתו מכל דבר ואחיו יהיו בצרת פחד המלחמה דין הוא שיתקן דרכים להולכים במלחמה ויספיק להם מים ומזון, אבל הכא מיירי כגון שארס אשה ולקחה בנשואין שלא יצא במלחמה ולא יתקן להם דרכים ולא יספיק להם מים ומזון, ולהכי איצטרכי קראי לרבות ביתו וכרמו כעין אשתו.

פרק כד, ו

לא יחבל רחים, חסר תיבה אחת והוא כאילו כתוב לא יחבול החובל.

דבר אחר:

אדסליק מיניה קאי אחר שנתן לו רשות להשאר בביתו יהא נזהר שלא יחבל רחים ורכב של יוצאי צבא, כי נפשם הוא חובל, כי מה יעשו זולתם במלחמה.
רחים ורכב, לא זו ולא זו בלבד אלא כל דבר שהוא כלי אמנתו. רחים אינם נכתבים אלא בלשון רבים דוגמא שמים מים חיים פנים מלקחים מעים.

פרק כד, ז

כי ימצא איש גונב נפש, למה נאמר, לפי שנאמר להלן **וגונב איש וגו'**, שומע אני אפילו בן שמונה ימים במשמע, ת"ל: **מאחיו** אינו חייב עד שיגנוב בן קיימא.
מאחיו מבני ישראל, הוסיף עוד מבני ישראל להוציא אדום שנקרא אח, עונש שמענו, אזהרה מנין, ת"ל: **לא תגנב**.

פרק כד, ח

השמר בנגע הצרעת, שלא תהדר פני גדול לפטור מלשלחו חוץ לשלש מחנות, שהרי **זכור את אשר עשה ה' אלוקיך למרים**, שהיתה אחות למלך וכהן גדול ואעפ"כ נסגרה חוץ למחנה שבעת ימים.

פרק כד, י

כי תשה ברעך, כבר נאמרה מצוה זו: **אם כסף תלוה את עמי**, ונשנית כאן בשביל: **בחוץ תעמוד וגו'**, וללמד על בעל חוב שדינו בזבורית.
משאת מאומה, לרבות שכר שכיר והקפת חנות.
משאת, אל"ף כתיב ולא קרי.
לא תבא אל ביתו, שמא יש בו דבר של צניעות.

פרק כד, יא

יוציא אליך, מכאן לבעל חוב שדינו בזבורית שהרי דרכו של בעל הבית להוציא פחות שבכלים.
העבוט החוצה, לאו דוקא דבר המטלטל, דהוא הדין דמצי להעמידו על פחות שבקרקותיו.

פרק כד, יב

ואם איש, לרבות עשיר, אם כן למה נאמר עני, לומר לך ממהר אני להפרע על ידי עני יותר מע"י עשיר.

פרק כד, יג

ולך תהיה צדקה, שמחזירו לו כל שלושים יום, ואחר שלושים יום מוכרו בב"ד ואם יותיר יחזיר לו.

פרק כד, יד

לא תעשק שכיר, כבר נאמר בפרשת קדושים, ואהדרה בשביל: **או מגרך**.

פרק כד, טו

ביומו תתן שכרו, אחר גמר המלאכה, אם הוא שכיר יום משלם לו כל הלילה, ואם של לילה משלם לו כל היום, וכן אמרו רבותינו, שהרי כאן הוא אומר: **ולא תבוא עליו השמש** ובמקום אחר הוא אומר: **לא תלין פעולת שכיר אתך עד בוקר**.
כי עני הוא, אם הוא עני.
ואליו הוא נשא את נפשו, מתאוה את נפשו, כמו: **אליך ה' נפשי אשא**.

פרק כד, טז

ובנים לא יומתו על אבות, בב"ד, כדכתיב: **ואת בני המכים לא המית ככתוב בתורת משה**, אבל הקדוש ברוך הוא **פוקד עון אבות על בנים**, כשהם אוחזים מעשים רעים של אבותם.

פרק כד, יז

ולא תחבל בגד אלמנה, אפילו עשירה, ואפילו להחזיר לה לפי שהיא יחידה פן יבא הדבר לידי עבירה.

פרק כד, יח

וזכרת כי עבד היית, כשתזכור בעצמך שהיית עבד כבר וצריך לאחרים, תרחם על גר יתום ואלמנה ולא תטה משפט.

פרק כד, יט

לגר ליתום ולא למנה יהיה למען יברכך, ולא תהיה חסר בכך כלום.

פרק כד, כ

לא תפאר, לשון פארות.

פרק כד, כא

כי תבצר כרמך, חז"ק, זה קשה אמאי שנאו. וא"ת שנאו בשביל **אחריך**, הא ליתא, דהא קים לן אפי' לפניו מוזהר על עוללות. לא תעולל פרש"י איזו היא עוללות, כל שאין לה לא כתף ולא נטף כו' כתף פסיגין זה על גב זה. פי' כמין אשכולות קטנות יוצאות מצדיה, וזו יחידה, שאין לה כתפות חוברות לה ואין נמצאות רק מעט, נטף אלו התלויות בשדרה ויורדות פירוש שהגרגרים רצופים ונוטפים למטה ושל זו מפוזרים ואינם תכופים זה לזה.

פרק כה

פרק כה, ב

בן הכות, בן מלקות, כמו: **בן מות**, ובן זה כמו: **יהושע בן נון**, **אגור בן יקה**.

והכהו לפניו, לשופט קאי, וכן אמרו רבותינו.

כדי רשעתו, לפי רשעתו שהרשע יכנו מכות גדולות או קטנות, וכולן במספר הקצוב.

פרק כה, ג

ארבעים, בשביל שעבר על התורה שנתנה לארבעים יום וילקה ארבעים ויצא מידי ענשו.

יכנו, ולא על כסותו והיכן הוא לוקה בין כתפיו.

לא יוסיף, והלא כבר נאמר: **לא תוסיפו על הדבר ולא תגרעו ממנו**, אם כן למה חזר ואמר לא יוסיף, לומר לך שאין חכמים רשאים להוסיף, אבל לגרוע הרשות בידם ולפיכך העמיד הכתוב הענין במכות הראויות להשתלש.

פרק כה, ד

לא תחסם שור, פרש"י: הוציא את האדם. כלומר לפוטרו מן הלאו אם חסמו, דאין אתה מוזהר עליו. וא"ת תיפוק ליה **מואכלת ענבים כנפשך שבעך**, דאינו לוקה בחסימת אדם, כדאמרינן: מה נפשך אם חסמת פטור וכו'. אלא י"ל דתרוייהו צריכי דאי כתב רחמנא כנפשך, ולא כתב שור, הוהא אמינא פטור מתשלומים, שהרי בבהמה איכא תשלומים, כדתניא: החוסם פי פרה ודש בה משלם ד' קבין לפרה כו' אבל חוסם אדם פטור מתשלומים, הא למיפטריה מלאו המחייבו מלקות לא מפטרינן ליה, כתב רחמנא שור, להוציא את האדם, לפוטרו מן הלאו, ואי כתיב רחמנא שור, ולא כתב כנפשך, לא פטרינן ליה מתשלומים אלא ממלקות, לכך כתיבי תרוייהו: כנפשך ושור בדישו. פרש"י: למה נאמר דיש וכו' אף כל כיוצא בו, כלומר שאין לך רשות לחסום לא שור ולא אדם בדישו בכיוצא בו, יצא החולב והמגבן כו', כלומר שאין הפועל אוכל בהם. ענין אחר: למה נאמר, די"ל לך מה דיש מיוחד דבר שלא נגמרה מלאכתו וגידולו מן הארץ אף כל כיוצא בו, שגדולו מן הארץ ולא נגמרה מלאכתו אינו יכול לחסום שורו בשעת מלאכתו, ונקיש חוסם לנחסם, מה נחסם דהיינו שור מותר לאכול בשעת דישו בדבר שגידולו מן הארץ ולא נגמרה מלאכתו, אף דוגמא דחוסם דהיינו אדם מותר לאכול בשעת מלאכה בדבר שגדולו מן הארץ ולא נגמרה מלאכתו למעשר. יצא החולב והמגבן וכו', שאין הפועל אוכל מהם אפילו בשעת מלאכה.

פרק כה, ה

כי ישבו אחים, פרט לאחים מן האם, דגמרינן גז"ש מאחים משנים עשר עבדיך אחים אנחנו. ומת אחד מהם האל"ף בפת"ח.

יבמה יבא עליה, מצוה. לפי שהיתה בכלל היתר ונאסרה וחזרה להתרה יכול תחזור להתרה הראשון, ת"ל: **יבמה יבא עליה** מצוה, כיוצא בו: **מצות תאכלו וגו'**, כמו שפירשתי בפ' צו.

ויבמה, מתבות שיש בה שני פנים בפרושם זה למפרע מזה כעין **דשן לדשנו**, וכיוצא בהם פירוש יעביר ויסיר היבום ותהיה אשתו.

פרק כה, ז

ועלתה יבמתו השערה, היבמה הולכת אחר היבם.

השערה, מצוה בב"ד שיהא בגבהה של עיר ושיהא בזקנים.

להקים לאחיו שם בישראל, ולא בגרים, מכאן אמרו שני אחים גרים שהיתה הורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה פטורין מן החליצה ומן היבום.

פרק כה, ח

ועמד, דבריו בעמידה כדי שישמעוהו הזקנים.

פרק כה, ט

וחלצה נעלו, משל עור, כדכתיב: **ואנעלך תחש**, וברגל ימין, דילפינן רגל רגל ממצורע. **וחלצה נעלו**, לפי פשוטו להקנות לו ירושת אחיו המת, כמו שמצינו בבוועז: **לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו**. ולתשובת המינים **וחלצה נעלו**, פירוש אם תחפוץ ליבמי אעבוד אותך כשפחה לאדוניה והוא ישיב לה: לא חפצתי לקחתה. **וירקה בפניו**, כדי לבזותו על אשר מאס בה לומר שמאחר שאינך חפץ בי אינני חוששת בך אלא כרוק הזה. **וענתה ואמרה**, כדי לבזותו ולישב דעתו.

פרק כה, יא

אשת האחד, ולא אשת שליח ב"ד. **והחזיקה במבשיו**, אין לי אלא במבשיו, מנין לרבות כל דבר שיש בו סכנה, תלמוד לומר:: והחזיקה מכל מקום.

פרק כה, יב

וקצתה את כפה, פרט לאשת שליח ב"ד, שאם החזיקה במבשיו של אותו המתקוטט עם בעלה כשהוא בא להכריחו מכח שליחות ב"ד, שהיא פטורה.

פרק כה, יג

גדולה וקטנה, פרש"י: גדולה שמכחשת את הקטנה, כלומר: לא יהיה לך שני משקלות האחד מחמשה רביעי הליטרא והשני משלשה רביעים אף על פי שהם ב' ליטרות ישרות כשהן בבת אחת לפי שהלב יודע שכוונתו ליטול בגדולה ולהחזיר בקטנה היינו גדולה שמכחשת את הקטנה שמחסרת אותה רביע אחד. **בכיסך**, בית מקום למאזנים.

פרק כה, יח

ויזנב בך, רדף אחר אותם שהיו בזנב החיל. **הנחשלים**, הנחלשים מתיבות הפוכות כמו כשבים כבשים.

ואתה עיף ויגע, אל תתמה אם עשה כך, שהרי היית עיף ויגע מטורח הדרך, ועוד שהיית **לא ירא אלהים**, כדאיתא במכילתא. אחרים אומרים: **ולא ירא אלוהים**, אלו ישראל שהיו בהם מצוות ולא קיימום אבל אם הייתם יראי אלוהים לא היה יכול לך.

פרק כה, יט

תמחה, קודם שפשט ידו במקדש, ולמעלה שאמר **אמחה**, היינו לאחר שפשט ידו במקדש.

שלימא סדרא דפרשת כי תצא

פרשת כי תבוא

פרק כו

פרק כו, א

והיה כי תבוא אל הארץ, לפי שאמר למעלה בסמוך: **והיה בהניח וגו'**, פירש לך כאן שיש מצות נוהגות קודם לונהיח, כגון: בכורים, ומעשר, וכתובת התורה על האבנים, ובנין המזבח, והברכה והקללה על שני ההרים.

פרק כו, ב

ולקחת מראשית, חזר בה בשביל ללמדך סדר המצוות. **מראשית**, פרש"י: ולא כל ראשית. כלומר אינך צריך להביא כל הפרי שלם אלא מקצתו.

דבר אחר:

מראשית, מן העלוי, כמו: **ראשית תבואתו**, **ראשית שמנים ימשחו**, שהוא לשון שבח ועלוי.

דבר אחר:

מראשית, מאותם שמתבשלין ראשונה לפי שהן חביבין. **כל פרי האדמה**, פרי אתה מביא בכורים ואין אתה מביא יין ושמן לבכורים. **ושמת בטנא**, דרך כבוד ולא בחיק ולא בכנף הבגד. **והלכת אל המקום**, על ידו של בעל הבכורים יעשה הכל, לקיטה והולכה ולא ע"י שליח, וכן מנהג אם נתן המלך שדה לעבדו, העבד עצמו מביא לו דורון מפירות השדה.

פרק כו, ג

אשר יהיה בימים ההם, ואין לך להשהות בכורך עד שיהיה שם אחד מקרוביך ליתנם לו. **הגדתי היום**, מודה אני לפניך כי באתי אל הארץ כמו שנשבע ועמד באמונתו, ונטלתי בה חלקי ועכשיו אני מביא לו דורון מפירותיה להזכיר שהוא נתנה לנו.

פרק כו, ד

ולקח הכהן הטנא מידך, שלוחו של מלך מקבל הדורון. **והניחו לפני מזבח**, אם אין מזבח אין בכורים.

פרק כו, ה

ארמי אובד אבי, סרסוהו יעקב אבי הארמי כשהיה הוא בארם היה אובד, פי' עני בלא ממון, שלא היה מוחזק בארץ. **תנו שכר לאובד ישתה וישכח רישו**, ואין לתמוה איך נקרא יעקב ארמי, שהרי דוגמתו מצינו **יתרא הישמעאלי** והוא היה ישראלי.

פרק כו, ח

ובמורא גדול, כתרגומו: ובחזונו רבא, כדכתיב: **המסות הגדולות אשר ראו עיניך וגו'.**

פרק כו, ט

ארץ זבת חלב ודבש, מה זבת חלב ודבש דלהלן ארץ חמשה עממים, אף זבת חלב ודבש דהכא ארץ חמשה עממים. מכאן היה רבי יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן, שהרי אינה ארץ זבת חלב ודבש.

פרק כו, י

והנחתו, והשתחווית, מלמד שטעונון הנפה שתי פעמים, אחת בשעת קריאה ואחת בשעת השתחוויה. **והשתחווית**, כאדם שנוטל רשות מרבו והולך לו.

פרק כו, יב

כי תכלה לעשר, אהדריה קרא בשביל הוידוי כדכתיב בערתי הקודש מן הבית. **ונתתה ללוי ולגר ליתום**, לאיזה מהם שתרצה.

פרק כו, יג

בערתי הקדש, העליון במשמע אלו הבכורים, כדתן במסכת בכורים: יש במעשר ובבכורים מה שאין כן בתרומה שהתרומה והמעשר טעונים ביאת מקום וחייבים בבעור וכו'.

פרק כו , יד

לא אכלתי באוני ממנו, לא גזלתי ממנו כמו: **וידיו תשבנה אונו**.
ולא בערתי ממנו, לא השחתי,
בטמא, בדבר טמא, שהרי אסור להוציא מן הדגן בשום דבר קודם שיפרשו ממנו המעשר שהוא קדוש.
ולא נתתי ממנו למת, אלא לך הבאתיו ונתתיו, כי אתה אלקים חיים ומלך עולם.
עשיתי ככל אשר צויתני, על הבכורים ועל המעשרות.

פרק כו, טו

ואת האדמה, שתתן אתה מטר מן השמים על פני האדמה, כדי שנעבדך לשנה הבאה במצוות התלויות בארץ.

פרק כו, טז

את החוקים האלה, של בכורים ושל מעשר שיהיו לך חק ומשפט.
ואת המשפטים, התלויים במעשר כגון: **לא אכלתי באוני וגו'**.
ושמרת, בלבבך.
ועשית אותם, בארץ.

פרק כו, יז

את ה' האמרת, אתה הזקקת שאמר הקדוש ברוך הוא ונתרצה **להיות לך לאלוקים** מתוך שקבלת עליך מצותיו. וגם הוא כמו כן.

פרק כו, יח

האמירך, הפעילך שאמרת שתהיה לו לעם סגולה לפי שעשה לך נסים וגבורות.
האמרת, פאישדיר"ה בלע"ז.

דבר אחר:

לשון תמורה, החלפת כל היראות שבעולם בו שהנחת כלם ובחרת בו, וכמו כן החליף הוא כל האומות הקדמונים ובחר בך לשמור מצותיו. והאל"ף יסוד נופל הוא, כמו אל"ף **דאזרוע, דאסוך, דאתמול**.

דבר אחר:

לשון שבח, כמו: **יתאמרו כל פועלי און**.

פרק כו, יט

ולתתך עליון וגו', והיכן דבר, **ונתנך ה' לראש ולא לזנב**.

פרק כז**פרק כז, ב**

והקמת לך אבנים, פרש"י נמצאת אתה אומר שלשה מיני אבנים היו, י"ב בירדן וכנגדן בגלגל, וכנגדם בהר עיבל, כדאיתא במסכת סוטה. חז"ק: שהרי במסכת סוטה משמע באיך גיסא: נמצאת אומר שלשה מיני אבנים היו אחד שהקים משה בערבות מואב, שנאמר: **הואיל משה באר**, אתיא באר באר, ואחד שהקים יהושע בגלגל הם אותם עצמם שבנו מהם מזבח בהר עיבל וסדוהו בסיד וכתבו עליו התורה והעלו עליו עולות ושלמים ואכלו ושמחו, וברכו וקללו, וקפלו את האבנים ובאו ולנו בגלגל, שנאמר: **והעברת אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה**, וכתיב: **את שתים עשרה האבנים האלה אשר לקחו מן הירדן הקים יהושע בגלגל**. **אבנים גדולות**, להכיל כתב חשבון מצות התורה כמו שכתובות בהלכות גדולות בענין אזהרות.

ושדת אתם בשיד, להשכיב הסיד בין שורה לשורה כדי לחברן זו לזו כענין בנין שאר אבנים.

פרק כז, ד

תקימו את אבנים האלה, הוא שנאמר למעלה: **והקימות לך אבנים גדולות וגו'**. **בהר עיבל**, להיות נחמה ולישב את דעתם לאותם העומדים על הקללה בהר עיבל ומטעם זה כתיב: **ובנית שם מזבח וגו'**, וכתיב: **וזבחת שלמיך ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלוהיך**, ללמדך ששכינה ביניהם.

פרק כז, ה-ו

לא תניף עליהם ברזל אבנים שלמות תבנה, מכאן למדו רבותינו במסכת מדות שהברזל פוסל בנגיעה, ופגימה לכל דבר אפילו בלא ברזל. אזהרה שמענו, עונש מנין, תלמוד לומר: **כי חרבך הנפת עליה ותחלליה**.

פרק כז, ט

היום הזה נהיית לעם, אחרי שאתה מקבל עליך שבועת התורה.

פרק כז, יב

אלה יעמדו, כל העומדים על הברכה היו בני הגבירות, וע"י שבני לאה רבים נטלו מהם הקטן והגדול להשלים המנין על בני השפחות שלא היו רק ד', והיו על הקללה, הגדול והקטן הגדול הוא ראובן לפי שהיה חשוד מבלהה וענה אמן על **ארור שוכב עם אשת רעהו** ואביו וידעו בודאי שלא פשע בדבר, והכי איתא בפרק במה בהמה יוצאה. אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר: **ארור שוכב עם אשת אביו** ויבא חטא זה לידו. והקטן הוא זבולון.

לברך את העם, פרש"י ששה שבטים עלו וכו'. היינו אליבא דמשנת ואלו נאמרין, אבל רבי אומר אלו ואלו ישראל ולויים למטה הם עומדים כדכתיב בספר יהושע: **וכל ישראל וזקניו ושופטיו והכהנים והלויים עומדים מזה ומזה לארון וגו'.** ומה שכתוב בפ' ראה על הר גריזים ועל הר עיבל היינו בסמוך כדכתיב: **וסכות על הארון.** תניא רבי אליעזר אומר: אי אפשר לומר לוי למטה שכבר נאמר לוי למעלה: **אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים שמעון ולוי ויהודה**, ואי אפשר לומר לוי למעלה שכבר נאמר ביהושע: **וכל ישראל וזקניו וגו' והכהנים והלויים עומדים מזה ומזה לארון**, הא כיצד זקני כהונה ולויה למטה והשאר למעלה. ר' יהושע אומר: כל הראוי לשירות לשאת את הארון דהיינו מבן שלשים עד בן חמשים למטה אצל הארון והשאר למעלה. עוד פרש"י כאן ופתחו בברכה ברוך האיש וגו' וראיה מיהושע: **חציו אל מול הר גריזים וחציו אל מול הר עיבל כאשר צוה משה עבד ה' לברך את עם ישראל בראשונה.**

פרק כז, טו

ושם בסתר, כל הארורים הכתובין כאן כולן על עבירות שרגילות להיות בסתר. כיצד, אביו ואמו מי יודע אם יקלל אותם.

פרק כז, יז

מסיג גבול, דבר סתר הוא, גם **משגה עור** לא יוכל לפרסם מי השגהו.

פרק כז, יט

גר יתום ואלמנה, אין להם כח ועזר לפרסם הדבר לערער על הדיין, ושוכב עם אשת אביו ואחותו וחורתנתו אינו נחשד להתיחד עמהן, גם שוכב עם בהמה לא תצטק על הרובע, ולוקח שוחד דבר סתר הוא, חוץ מעבודת כוכבים ומכה רעהו דהיינו מלשינות שרגילים להיות פעמים בגלוי ופעמים בסתר, ולכך לא נאמר בסתר שעל עבירות שבגלוי לא יבא לקלל שאם יעשה אותם בגלוי ב"ד יענישוהו.

פרק כז, כד

כאן פרש"י אחד עשר ארורים יש כאן כנגד י"א שבטים וכנגד שמעון לא כתב ארור לפי שלא היה בלבו לברכו הטעם לפי שבמעשה שטים היו עם נשיא שלהם כנסיה שהיא שלא לשם שמים, ולשיטה זו ארור אשר לא יקים אינו מן המנין לפי שהיא שוה לכולם. ויש מפרשים י"ב ארורים כנגד י"ב שבטים.

פרק כז, כו

אשר לא יקים, יקבל, כמו: למען הקים אותך היום לו לעם.

פרק כח**פרק כח, ב**

ובאו עליך כל וגו', ולא תטרח לחזר אחריהם.

פרק כח, ג

ברוך אתה בעיר, בכל מיני סחורה.

דבר אחר:

ברוך אתה בעיר, שתכניס תבואתך לעיר. בשדה, בזריעה ובנטיעה.

פרק כח, ו

ברוך אתה בבואך, בצאתך, למלחמה, כענין שנאמר: אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם.

פרק כח, ט

יקימך, יעמידך.

פרק כח, י

וראו כל עמי הארץ וגו', עליו נאמר: כל אשר יקרא בשם ה' ימלט. כי שם ה' נקרא עליך, שיהא הוא קרוי ה' אלוהי ישראל כשיקימך לו לעם, דוגמא: כי שמך נקרא על עירך ועל עמך. וראו, לשון הבנה, כמו: ולבי ראה הרבה חכמה ודעת.

פרק כח, יב

והלית גוים רבים, שפירותיהן יהיו נרקבים.

פרק כח, טז

ארור, כמו שבברוך אמר לשון שפע והצלחה כך בארור לשון חסרון והפסד, וכן תרגם אונקלוס לשון: **צרעת ממארת**, סגירת מחסרא.

פרק כח, כ

ואת המגעת, אני גוער בתבואות והם נמנעות לצאת, וכן: **הנני גוער לכם את הזרע**.

פרק כח, כב

ובחרב, אין זה חרב ממש אלא לשון חורב ויובש.

פרק כח, כג

נחשת, כנחושת וכן **ברזל**. ובת"כ למפרע ליתן את האמור של זה בזה.

פרק כח, כד

אבק ועפר, הרוח הרגיל להביא מטר השמים יבוא בחוזק ויוריד אבק ועפר מעל ראשי ההרים ויהפוך שרשי האילנות למעלה.
אבק ועפר, האל"ף בקמץ.

פרק כח, כו

ואין מחריד, אין חושש לינתן לקברו מרוב צרות, שאילו היו חרדים היו שואלים לקבורה.

דבר אחר:

ואין מחריד, לעוף ולבהמה.

פרק כח, כז

ובטחורים, הם צריבים היוצאים ממקום הנסתר, לפיכך כתיב: **בעפולים**, לשון: **ויבא אל העופל**, ונקראו פי"ק בלע"ז.
אשר לא תוכל להרפא, אחר שהקב"ה מכה מי ירפא.

פרק כח, כט

כאשר ימשש העור באפלה, כי הוא ירא מאד שהרי כשהוא במקום שיש אורה אחרים רואים ומצילין אותו מן הפחתים ומן הבורות.

פרק כח, ל

אשה תארש וגו', לפי שדרך בני אדם לחכם לבנות בית ואח"כ לוקח שדה ואח"כ לוקח אשה כמש"כ בפרשת שופטים **מי האיש אשר בנה בית,** או **מי האיש אשר נטע כרם,** ומי **האיש אשר ארש אשה** והלך זה השוטה ושינה הענין יקולל לפי מעשיו.

פרק כח, לב

בניך ובנותיך נתנים לעם אחר, זו אשת אב שמושלת על בני אותה שמתה ומריעה להם. **וכלות,** לשון: **כלתה נפשי.**

פרק כח, לג

יאכל עם אשר לא ידעת, לא יחזיקו לך טובה כי אינם מכירך.

פרק כח, מד

הוא יהיה לראש, שהרי כן כתיב: **עבד לזה לאיש מלוה.**

פרק כח, מט

כאשר ידאה הנשר, זו היא מלכות בבל, כדכתיב: **קדמתא כאריה וגפין נשר לה.** **גוי אשר לא תשמע לשונו,** ולא תוכל להתחנן ולהתפשר עמו, ועוד שיהיה עז פנים ואכזר.

פרק כח, נ

גוי עז פנים, זו מלכות רומי, כדכתיב: **ובאחרית הימים ככלות הפושעים יעמוד מלך עז פנים.**

פרק כ, נד

אשר יותיר, האויב.

פרק כח, נט

והפלא, באל"ף.

רעים ונאמנים, ארוכים ומקוימים, כמו: **ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם,** וכן: **ותקעתיו יתד במקום נאמן,** שתרגם יונתן באתר קיים.

פרק כח, ס

את כל מדוה, כתיב בה"א.

פרק כח, סא

אשר לא כתוב, הכשדים היו לוקחים בחורי ישראל היפים וקושרין אותם בכרעי מטותיהם ומשמישים מטותיהם כדי שתהיינה נשותיהם מסתכלות בהן בשעת תשמיש ותאוו להם וילדו כמותם, פעם אחד אמר חד לחבריה הא היכא כתיב, אמר ליה: זהו, **גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב וגו'.**

פרק כח, סח

והשיבך ה' מצרים באניות, שהרי נחל מצרים מפסיק בין ארץ מצרים ובין ארץ ישראל כמו שפרש"י בפ' מסעי.
באניות, מכה קשה לפי שמכניסין בהן הכל זקן בחור נשים בתולות טף שאין יכולין ללכת ברגליהם.

פרק כח, סט

אשר צוה ה' את משה, גם תוכחות אלו נאמרו על פי הדבור.
מלבד הברית, פרש"י: קללות שבמשנה תורה שנאמרו בסיני כמו ששנו רבותינו במסכת סוטה: כל המצות האמורות בתורה נאמרו ונשנו ונשתלשו, ובכל פעם שנאמרו נתנו כולם בברוך ובארוך. הוא שפרש"י: קללות שבמשנה תורה שנאמרו בסיני.
אשר כרת אתם בחורב, אלו תוכחות שבפ' בחוקתי שכתוב בסופן ביד משה והיינו חורב.

פרק כט**פרק כט, ג**

ואזנים לשמע עד היום הזה, ויום זה בכלל.

פרק כט, ה

למען תדעו כי אני ה' אלהיכם, לא משה אמרו אלא מן **ואולך אתכם קוממיות** עד סוף סדרא הם הם דברי הקדוש ברוך הוא, כמו שדרשו רבותינו ז"ל בפרשת תשא, גבי: **וכל הארץ אשר אמרתי**, אשר אמרת מבעי ליה, אלא עד כאן דברי התלמיד מכאן ואילך דברי הרב.

פרק כט, ח

ושמרתם את דברי הברית הזאת, מאחר שעשה לכם כל החסדים האלו הכתובים למעלה.

שלימא סדרא דפרשת והיה כי תבא

פרשת ניצבים

פרק כט, ט

אתם ניצבים היום כולכם, חשוב ושאינו חשוב, והטעם כדי **לעברך בברית**, כדכתיב לעיל: **ויקרא משה אל כל ישראל וגו'.**

ראשיכם שבטיכם, פי' ראשיכם שהם ראשי שבטיכם, דוגמא: **האהלה שרה אמו**. ומי הם: **זקניכם ושוטריכם.**

פרק כט, י

מחוטב עציך, זה העבד.

עד שואב מימיך, זו השפחה.

פרק כט, יא

לעברך, כאיש אחד.

כורת עמך היום, כולכם מוכנים עכשיו לעבור ואין איש יכול לומר לא הייתי שם ולא קבלתי הברית עלי, אבל לאחר שתעברו את הירדן ותתפזרו איש איש לירושתו ויהיו בכם יולדת חולה או זקן, אין יכולת בכם לאסוף כולכם בבת אחת כמו עתה להעבירם בברית הקדוש ברוך הוא ובאלתו.

פרק כט, טו

אשר ישבנו בארץ מצרים, עם אותם שיצאו מארץ מצרים ובשעת הגזרה פחותים היו מבן עשרים שנה ויתרים על ששים שלא נגזרה עליהם גזרה זו במדבר.

פרק כט, יז

פן יש בכם שרש פורה וגו', מסתיר בלבו העבירה כשרש זה המכוסה בארץ ואחר כך פורה, אבל אם יעשה העבירה בגלוי יש כח בידנו לעשות ממנו משפט.

פרק כט, יח

את דברי האלה הזאת, ארור האיש אשר יעשה וגו' האמורים בפ' תבא.

והתברך, לשון ברכה כאשר ישמע הקללה, יתברך בלבבו ויאמר שלום יהיה לי, כמו אדם כאשר שומע הקללה אומר חוץ ממני.
 כי בשררות לבי אלך, אם בשרירות לבי.
למען ספות הרוה, כדי להרבות עונות שנפשו רוה ושבעה מהן שאין בהם יצר הרע כגון לבישת שעטנז וכיוצא בהן.
את הצמאה, עם העונות שנפשו תאבה וצמאה להם כגון גזל ועריות וכיוצא בהן.

דבר אחר:

למען ספות הרוה את הצמאה, להוסיף ולשבוע ושבוע עבירות את מי שהוא רעב וצמא מהם, כלומר מתי יבא יום לעבור עבירה בפרהסיא שיוכל לשבוע עצמו ממה שהוא צמא היום, כי ירא פן ישפטוהו מי שהכח בידם.

דבר אחר:

להוסיף ולחבר הצדיקים עם הרשעים ולעשות כמעשיהם. הכתוב המשיל הצדיק לרוה, על שם: **והיתה נפשם כגן רוה**, והרשע לצמאה, על שם: **והיה כערער בערבה**.

פרק כט, כ

והבדילו, מדה כנגד מדה, הוא חשב להבדיל מן המצוות ולכך והבדילו.
לרעה, לפי שמצינו הבדלה לטובה: **בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי, לעמוד לשרת**.

פרק כט, כא

ואמר הדור האחרון, שלא היה נולד בשעת הברית. והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה, ולא שמע הברית ויתמה ממכות הארץ אבל היודעים לא יתמהו.

פרק כט, כב

גפרית ומלח שרפה כל ארצה, מה ענין מלח לגפרית אלא אין לך דבר עומד בפני האש יותר ממלח, ואין לך דבר כלה על יד אש יותר מגפרית, לומר לך: אם קיימו את התורה היו עומדים לפני כמלח זה שאין האש אוכלתו, עכשיו שלא קיימוה, האש שהתורה יוצאת ממנו תאכלם כגפרית זה שהאש אוכלתו.
ומלח, כדכתיב: **ותהי נציב מלח**.

שרפה כל ארצה, וכי בעון יחיד יקצוף הקדוש ברוך הוא על כל העדה, תשובה לדבר מפסל מיכה שגדל שרשו שזנו אחריו שבט הדני ואחריו עשרת השבטים.

פרק כט, כח

הנסתרות, לפי שאמר למעלה: **והתברך בלבבו**, ומסברא בסתר הוא עושה. **לה' אלהינו**, עליו הדבר מוטל להיותו נפרע מן העוברים בסתר. והנגלות והעבירות הנגלות תלויות בנו ובבנינו אם לא נבער הרע מקרבנו, ולפי שלא תאמר מדה זו נוהגת לעולם, נקוד על **לנו ולבנינו**, לומר שמשעברו את הירדן וקבלו את התורה ונעשו ערבים זה לזה אף הנסתרות, לנו ולבנינו. וא"ת א"כ הוא דממעטינן נסתרות מלה' אלוהינו, היה לו לנקוד על ה' אלוהינו, אלא אינו דרך לנקוד עליו מפני שנראה כמוחק, ולפי שהנקודה של לנו ולבנינו במקום הנקודה שהיה לו לנקוד על ה', נקודה אף העין שבעד כדי להשלים י"א אותיות שבלה' אלוהינו. חז"ק: אמאי לא פי' רש"י כאן נקודת עי"ן שבעד.

הנסתרות לה' אלהינו, עליו נאמר: **וגם מהם אקח לכהנים וללויים וגו'.**

פרק ל

פרק ל, ג

ושב ה' אלהיך את שבותך, לעיל קאי: **וישליכם אל ארץ אחרת** ואם תשוב הוא ישוב את שבותך.

פרק ל, ט

כאשר שש על אבותיך, שירשו את הארץ שהרי עם הגולים ממנה מדבר.

פרק ל, י

כי תשמע בקול, כי תשוב, הרי בא ללמדנו שקבע קץ הגאולה בתשובה ושמירת חוקים ומצותיו וחוקותיו.

הכתובה, הוא [גם] לשון רבות לנקבות כמו הכתובים בלשון רבים לזכרים כמו שפי' למעלה גבי: **ויהי ידיו אמונה.**

פרק ל, יג

ולא מעבר לים היא, הוא הים הגדול שאין אדם יכול לעברו דרך רחבו מפני חשכת המים.

פרק ל, יט

העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ, הן לטובה הן לחילוף, אם תשמרו המצות: **ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ פריה**, ואם תעברו מצותי יד העדים תהיה בכם בראשונה, כדכתיב: **ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה.**

פרק ל, כ

כי הוא חייך, אהקב"ה קאי.

שלימא סדרא דפרשת נצבים

פרשת וילך

פרק לא

פרק לא, א

וילך משה, מאהל מועד שהיה דר שם, שנאמר: **והחונים לפני משכן ה' משה ואהרן ובניו**, והלך לו אצל כל שבט ושבט להודיעם כי הוא מת ולא יפחדו אך יחזקו לבם בדברי יהושע, ולמה הוצרך לטרוח וללכת אחריהם, היה לו לכנסם בחצוצרות שעשה משה, אלא אמר ר' יהושע דסכנין משום ר' לוי חצוצרות שעשה משה במדבר כיון שנטה משה למות גנזן הקדוש ברוך הוא שלא יהא משה תוקע בהן והם באין אצלו לקיים מה שנאמר: **ואין שלטון ביום המות**.

פרק לא, ב

אמר אלי לא תעבר את הירדן הזה, ובכך אין אתם מפסידין כלום, **כי ה' אלהיך הוא עובר לפניך וגו'**.

פרק לא, ג

כאשר דבר ה', נביא מקרבך מאחריך כמוני יקים לך וגו', וכתוב: **קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וגו'**.

פרק לא, ה

אשר צויתי אתכם, לא תחיה כל נשמה.

פרק לא, ז

לעיני כל ישראל, שלא יאמרו למחר: בעוד שמשה קיים לא נתן לך רשות. **כי אתה תבוא את העם הזה**, לפי שכאן היה מדבר משה עם יהושע לעיני כל ישראל, חלק להם לישראל כבוד, כלומר תבוא עם העם הזה.

פרק לא, ט

אל הכהנים בני לוי הנושאים את ארון וגו'. ואף על פי שהלויים היו נושאים ולא הכהנים מ"מ תיכף אחר פטירתו של משה נשאוהו הכהנים כשעברו ישראל את הירדן, כדאיתא

בסוטה: תניא אמר ר' יוסי בשלשה מקומות נשאו הכהנים את הארון כשעברו את הירדן וכשסבבו את יריחו וכשהחזירוהו למקומו.

דבר אחר:

משום שהכהנים מתקנין המשאות לבני לוי כמו שמפורש בפרשת במדבר קרי להו לכהנים: **נושאי ארון ברית ה' וגו'.**

פרק לא, י

מקץ שבע שנים וגו', בתחילת השנה למען ילמדו כל השנה כמו שמפרש והולך: **בחג הסכות בבא כל ישראל וגו'.**

במועד שנת השמטה, מאחר שהיא שנה ראשונה של שבע שנים של שמיטה, למה הוא קורא אותה שנת השמטה, תשובה לדבר: לפי שעדיין דין שביעית נוהג בה בקציר היוצא מקציר שביעית.

פרק לא, יא

תקרא את התורה הזאת, ליהושע היה מצוה, ולכך היה קורא אותה המלך.

פרק לא, יב

הקהל את העם וגו', שהכל פנוים ואין אוסף לבית כלום, כי הכל הפקר.

פרק לא, טז

אשר הוא בא שמה בקרבנו, בקרב הארץ, לשון זכר, כמו: **ולא נשא אותם הארץ, נעתם ארץ.**

פרק לא, יז

והסתרת פני מהם, זו היא דרך חבה כאדם שחטא לו בנו ואומר להלקותו שלא בפניו מתוך שאוהבו.

פרק לא, יט

ולמדה את בני ישראל, ליהושע אומר הקדוש ברוך הוא כך.

פרק כא, כא

וענתה השירה הזאת, כאילו השירה עונה לאותם שיאמרו למה מצאתנו כל זאת. **לפניו, נגדו.**

כי לא תשכח מפי זרעו, אעפ"י שיש בה כמה תוכחות יש בסופה נחמות.

פרק לא, כג

ויצו את יהושע, הקדוש ברוך הוא ציוהו, ואריש פר' קאי.
כי אתה תביא, כיון שלא היו ישראל שם לא הוצרך לחלוק להם כבוד כמו למעלה לפיכך
אמר כי אתה תביא את בני ישראל.

פרק לא, כה

ויצו משה את הלויים, הנזכרים במקום אחר שהם כהנים ואין לומר לויים ממש שהרי אינם
נוגעים בארון.

פרק לא, כח

ואעידה בם את השמים ואת הארץ, זהו מעשה ממש, ולעיל שאמר: העידותי בכם היום
את השמים ואת הארץ, אינו רק ספור דברים.

פרק לא, כט

אחרי מותי, מופלג שהרי כל ימי יהושע והזקנים שהאריכו ימים אחריו עבדו הם את
הקדוש ברוך הוא.

פרק לא, ל

את דברי השירה הזאת, פר' האזינו לפי שמזכיר בה שספק צרכיהם במדבר ובא"י ואיך
חטאו וגלו ועתידין להגאל.

שלימא סדרא דפרשת וילך

פרשת האזינו

פרק לב

פרק לב, א

האזינו השמים, לשון אוזן, פירוש הטו אזניכם. ואדסליק מיניה קאי: ואעידה בם את
השמים ואת הארץ אמר לעדים שישמעו דבר העדות.
האזינו השמים, שהרי לפניכם נתתי לכם את התורה, שנאמר: כי מן השמים דברתי
עמכם.

ותשמע הארץ, שעליה עמדו כשאמרו נעשה ונשמע.

האזינו, על שם שהם מרובים כמ"ש רבותינו ז"ל שהם שבעה, אמר להם לשון רבים. **ותשמע הארץ**, והארץ היא יחידה אמר בה לשון יחיד.

האזינו השמים, ותשמע הארץ, עליו נאמר: **שמעו שמים והאזינו ארץ כי ה' דבר**. משה רבינו היה באותו פרק רחוק מן השמים ועומד בארץ, לפיכך נתן האזנה לשמים, שכן מנהג הוא שאומר לאותו העומד רחוק לשון האזנה, שיטה אזנו לשמוע ע"י שהוא רחוק, ונתן שמיעה לארץ שאין לומר לקרוב בלשון האזנה אלא בלשון שמיעה. אבל ישעיה שהיה מדבר בשמו של הקדוש ברוך הוא נתן שמיעה לשמים והאזנה לארץ. ויש מפרשים למפרע האזנה שייכא במקום שהוא קרוב ושמיעה שהוא מקום רחוק, משה שרגילותו היא בשמים אמר האזינו השמים, ותשמע הארץ שהיתה רחוקה ממנו, בא ישעיה ואמר סמך לדבר **שמעו שמים** שהיה רחוק מהם **והאזינו ארץ** שהיה קרוב לה.

השמים, צבא השמים.

והארץ, צבא הארץ.

פרק לב, ב

יערף כמטר לקחי, דברים שאני אומר לכם אינם דברים בטלים אלא כשם שהמטר יורד ואין הנאתו וטיבו נכרין ונראין וסוף שמגדל פירות, אף כך לקחי ואמרתי.

דבר אחר:

לשון תפלה הוא: יהי רצון שלא ישובו דברי ריקם אלא יעשו פירות בלבנות השומעים כמעשה המטר והטל בארץ להולידה ולהצמיחה. הזכיר כאן ד' רוחות העולם כשם שהעיד עליהם שמים וארץ כך העיד עליהם ארבע רוחות העולם, שאם ישמרו התורה ינשבו להם רוחות טובות.

יערף כמטר, זהו רוח מערבי, שבא מעורפו של עולם ודרכו להביא מטר.

תזל כטל, רוח צפוני שהיא נוחה כטל.

כשעירים, רוח דרומית שמשתערת כשעירים.

וכרביבים, רוח מזרחית שמרבה זרעים ומגדלת צמחים.

והם מנשבות בכל יום רוח מזרחית בבוקר ורוח דרומית בחצי היום רוח מערבית בתחלת הלילה ורוח צפונית בחצי הלילה. בימות החמה יפה ובימות הגשמים קשה, רוח דרומית למפרע, מערבית לעולם קשה, מזרחית לעולם יפה.

פרק לב, ג

כי שם ה' אקרא, לעיל קאי אתם שמים וארץ וד' רוחות העולם וכל אשר בכם צריכין אתם לידע ליתן גודל ושבח להקב"ה כשאזכיר שמו בקריאת התורה, וכן הוא אומר: **יהללוהו שמים וארץ**, ואומר: **השמים מספרים כבוד אל וגו'**, שהרי בה אתם מתקיימים, כדכתיב:

אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת, ובשם זה שאני קורא נבראתם כי יש בו ד' אותיות יו"ד ה"א וא"ו ה"א, והם עושים שש תיבות כנגד ד' רוחות והשמים וארץ שנבראו בו.

כי שם ה' אקרא, מתורגם בתרגום ירושלמי אמר משה נביאה וי לכו רשיעיא דמדכרין שמיה דקודשא ארום לית אפשר לחד מן מלאכי מרומא למדכר שמא מפרשא עד זמן דאינון אמרין, קק"ק תלת זימני, ומנהון יליף משה דלא הוה מדכר שמא מפרשא עד זמן דהוה מחנך פומיה בעשרים וחד מלין דאינון תמנין וחמש אתין, פי' מן האזינו עד הזכרת ה' יש כ"א תיבות מן פ"ה אותיות והכי איתא בספרי: אמר משה די לי שאהיה אחר שבעה מלאכים פי' הם מזכירין את השם אחר שלש תיבות קדוש קדוש ודי לי אחר ז' מהם, כלומר להזכיר השם אחר ז' פעמים שלש תיבות שהם כ"א תיבות, והם התיבות שמן האזינו עד הזכרת השם. לפיכך תקנו חכמים עשרים ואחת תיבות בקדושה שבכל יום קודם הזכרת השם וזהו סדרן: נקדש שמך בעולם כשם שמקדישים אותו בשמי מרום וכן כתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' וכו'. ובקדושת יוצר שבת שמונים וחמש אותיות וזהו פרטן נקדישך ונעריצך כסוד שיח שרפי קדש המקדישים שמך בקדש ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק"ק, וכן במוסף אין לנו להזכיר את השם קודם פ"ה אותיות וזהו סדר הקריאה ופרט הכתיבה: כתר יתנו לך המוני מעלה עם עמך קבוצי מטה יחד קדושה לך ישלשו ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק"ק.

פרק לב, ד

הצור תמים פעלו, אדלעיל קאי: לשמים ולארץ וד' רוחות.
תמים פעלו, פעולותיו בתמימות ושלמות שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם בונה בנין אין פעולתו תמימה ושלמה, שהרי לא בנה העצים והאבנים והעפר, אבל סודרן זה על זה, אבל הקדוש ברוך הוא פעלו תמים ושלם שהוא בורא את הכל.

כי כל דרכיו משפט, לפי שרוצה לספר איך לקח נקמה מישראל ואח"כ מעמים אחרים בישראל הצדיק תחלה את הדין שכל עניניו במשפט ובצדק כמו שמפרש והולך.

פרק לב, ה

שחת לו לא בניו מומם. שחת לו הקדוש ברוך הוא אותם שלא היו בניו. כענין שאמר הושע: **לא עמי אתם. ועונותיכם הטו אלה**, שנקראו לא בניו.

דבר אחר:

אם שחת הוא ונפרע מבני אדם, לא לו, אין הדבר עליו, כדכתיב: **כי לא ענה מלבו ויגה בני איש**.

בניו מומם, דוגמא: **כי משחתם בהם מום בם**, פי' מהם באה ההשחתה.

פרק לב, ו

הלה' תגמלו זאת, בתמיהה לעבוד יראה אחרת.
ולא חכם, לא החכים כתרגומו ולא חכימו. ומה שכולו קמץ היינו בשביל האתנחתא.
קנך, לשון תקון ובריאה, כמו: **הר זה קנתה ימינו**.

פרק לב, ז

זכור ימות עולם, עכשיו מזכיר והולך החסדים שהקב"ה עשה עם ישראל.
בינו שנות דור ודור, שהרי קודם שהיו ישראל בעולם היה הקדוש ברוך הוא מתקן להם מקום.

ח בהנחל עליון גוים, שהנחיל לכל אומה ואומה את נחלתה.
בהפרידו בני אדם, בדור הפלגה שהפרידן והלכו איש איש למקומו.
יצב גבולות עמים למספר בני ישראל, בירר נחלה לי"ב שבטים שעדין לא נולדו, ומסרה לי"ב בני כנען שהם עבדי בני שם, כדכתיב: **ויהי כנען עבד למו**, שלא יוכל לערער עליה כלום, דמה שקנה עבד קנה רבו, ושמרו אותה עד שבאו ישראל אדוניהם ונטלוה מידם, וכן פי' למעלה בסוף פרשת קדושים. ובני כנען י"ב היו, כדכתיב: **וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת ואת היבوسی ואת האמורי ואת הגרגשי ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני ואת הארודי ואת הצמרי ואת החמתי** והם י"א ואחר נפוצו משפחות הכנעני שנחלקה אחת ממשפחותיו לשתיים ויצא ממנו הפריזי שאינו מנוי כאן הרי י"ב למספר בני ישראל.

פרק לב, ט

כי חלק ה' עמו, מכל האומות לקחן לחלקו.
יעקב חבל נחלתו, כפל מלה הוא וחבל לשון חלק, כמו: **חבלים נפלו לי בנעימים** ולשון חבל שייך גבי נחלה לפי שמודדים בו את הקרקע.

פרק לב, יב

בדד ינחנו, בספרי דורשו לשון מנוחה, עתיד אני להושיב אתכם בנחת רוח בעולם.

פרק לב, יג

ירכבהו על במותי ארץ, עליו נאמר: **והרכבתיך על במותי ארץ וגו'**.
ירכבהו על במותי ארץ, שרי ארץ, כמו: **ואתה על במותימו תדרוך**. במותי יתר וא"ו והמ"ם בחטף קמץ.

וינקו דבש מסלע, הוא דבש התמרים הגדלים בדקלים שבסלעים ושבהרים.

דבר אחר:

דבש מסלע, הוא דבש דבורים שהדבורים מביאים בנקיקי הסלעים כדמתרגם רב יוסף **כאשר תעשינה הדבורים**, כמה דנתזן דברייתא ושיטן ברום עלמא ומייתן דובשא מעשבא טוריא.

ושמן מחלמיש צור, דרך זיתים להיות גדלים במקום אבנים וצורים.

פרק לב, יד

עם חלב כליות חטה, עם שמן חמדת חטים המובחרים, כמו: **ותכל המלך דוד**, שהוא כמו **ותכל נפש דוד**, **כלתה נפשי**, לשון חמדה ותאוה.

דבר אחר:

חטים גסות ככליות, ועל ידי שיש להם ציירא וחרץ מדמה אותם לכליות.

פרק לב, טו

עשהו, לשון עושר, כמו: **וישראל עושה חיל**, פי' נטש הוא הקדוש ברוך הוא המעשירו.

פרק לב, יז

לשדים, על שם ששודדים דעתו של אדם נקראו שדים.

לא ידעום, בהקב"ה נאמר **וידע אלקים, כי ידעתי את מכאוביו**, אבל הם התועבות לא ידעום בצרתם ולא יעזבו להם. ולמה לא ידעום, שהם חדשים ומקרוב באו, תמול פסלו יוצרו.

לא שערום אבותיכם, לא פקדום אבותיכם ולא חששו בהם, לשון: **פוקד עון**, דמתרגמינן מסער.

פרק לב, יח

צור ילדך, הולידך, כמו: **ילד את שלח, ילד את עבר**.

תשי היו"ד שבתשי כיו"ד **מאל תמחי**, שהוא כמו אל תמח.

מחוללך, מוציאך ממצרים במחולות ושירים.

פרק לב, כ

אסתירה פני מהם, ומתוך כך אראה מה אחריתם מה יועיל להם העבודת כוכבים שבחרו. **כי דור תהפוכות המה**, אתמול אמרו: **כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע**, והיום אמרו לעגל: **אלה אלוהיך ישראל**.

פרק לב, כא

בלא עם, אלו כשדים, כדכתיב: **זה העם לא היה**.

פרק כב, כב

כי אש קדחה באפי, הקנאה קדחה ובערה אש באפי.

דבר אחר:

קדחה, כמו נקדחה, דוגמא: **כל אלה חברו**, שהוא כמו נתחברו.

ותאכל ארץ ויבולה, כדי להרעיבם.

ותלהט מוסדי הרים, מה שהסתיר תחת ההרים להניס מפני פחד האויבים, דוגמא: **עשו**

להם בני ישראל את המנהרות אשר בהרים.

דבר אחר:

ותלהט מוסדי הרים, אפילו בשאול לא יוכלו להמלט מפני האש.

פרק לב, כג

אספה, לשון אסיפה כמו: **לספות עוד על חרון אף ה'**.

פרק לב, כד

מזי רעב, שרופי רעב כמין למזי לאתונא.

ולחומי רשף, אכולי עוף, לשון: **לכו לחמו בלחמי**, ולשון: **ובני רשף יגביהו עוף**.

דבר אחר:

ולחומי חצים, כמו: **שמה שבר רשפי קשת**.

דבר אחר:

ולחומי מאש האויבים, כמו: **רשפיה רשפי אש**.

ושן בהמת, חיות רעות, שכן מצינו חיה נקראת בהמה, **וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ**

עליו תחרף.

פרק לב, כו

אמרתי אפאיהם, אכלה גם הפיאה שלא להניח מהם פיאה.

פרק לב, כז

ולא ה' פעל כל זאת, לא באת זו להם מאתו כדי להוכיחם אלא על כי ידנו רמה.

פרק לב, כח

כי גוי אובד עצות המה, בספרי דורשו רבי יהודה עד **ראו עתה**, כנגד ישראל, ור' נחמיה דורשו כנגד האומות, רבי יהודה דורשו כלפי ישראל ולעיל קאי והכי קאמר: **אמרתי אפאיהם** לישראל, **כי גוי אבד עצות המה**, אבדו עצה שנתנו להם היא התורה.

פרק לב, כט

לו חכמו, ישראל.

ישכילו זאת, מה שהולך ומפרש.

יבינו לאחריתם, יסתכלו ויתבוננו אל פורענותם שיש להם בגלותם היינו לאחריתם, ומה היה להם להבין.

פרק לב, ל

איכה ירדף וגו', היאך נשתנה הענין, שהיום אחד מן האומות רודף אלף ממנו ושנים מהם יניסו רבבה ממנו, ואמש אחד ממנו רודף אלף מן האומות ושניים ממנו יניסו מהם רבבה, ומפני מה אירע להם כך: **אם לא כי צורם מכרם**, צורם של ישראל מכרם. **רבבה**, עשרת אלפים וראיה לדבר: **ולקחנו עשרה למאה ומאה לאלף לרבבה**. **ושנים יניסו רבבה**, הרי אחד רודף חמשת אלפים, ובמדה טובה כתיב: **ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדפו**, הרי אין אחד רודף לכל היותר רק מאה, א"כ מצינו מדת פורעניות מרובה ממדה טובה אלא י"ל דבמדה טובה כתיב בה: **ונפלו אויבכם לפניכם לחרב**, ולכך אין צריך לרדוף לאחד רק מאה שהרי יפלו לפניו, אבל במדת פורעניות לא כתיב נפילה ולא יהרוג הרודף רק ירדוף, לכך אין מיחוש אם הוא רודף כל כך.

פרק לב, לא

כי לא כצורנו צורם, שהרי אין צורם חזק כצורנו, ואעפ"כ **אויבנו פלילים** ודיינים עלינו, אלא אין לתלות הדבר אלא על כי צורם מכרם ע"י עונותם.

פרק לב, לב

כי מגפן סדום גפנם, בתמיה, וכי מגפנם של סדום הם, וממטעם של עמורה **שענבמו**
ענבי רוש וגו', כלומר כל מחשבותם לרעה, והלא אינם אלא ממטע קדש, שנאמר: **ואנכי**
נטעתיך שורק וגו'.

פרק לב, לד

הלא הוא כמוס עמדי, יום תשלום פורענותם כמו שמפרש והולך.

פרק לב, לה

לי נקם ושלם, עלי לעשות נקמה ותשלומין מישראל.
וחש עתידות למו, מצינו לשון זכר נופל על לשון נקבה: **כי יהיה נערה בתולה**, והיה העיר
הקרובה, אך **בגורל יחלק את הארץ**, ועוד הרבה.

פרק לב, לו

כי ידין, לשון יסורים, כמו: **כי במ ידין עמים**, ייסרם ביסורים.
ועל עבדיו יתנחם, מ"מ עליהם יתנחם ע"י תשובה, וכן מצינו: **ונחמתי על הרעה אשר**
חשבתי לעשות לו.

כי יראה כי אזלת, יד כחם של ישראל.
כי אזלת יד, דוגמא: **ושבת לנשיא, ושכורת ולא מין.**

פרק לב, לז

ואמר אי אלהימו, לכשיהיו ישראל נגאלים ויהיו הם למעלה והאומות למטה ואמר ישראל:
אי אלהימו של עובדי כוכבים שאין יכולים להציל אומותיהם.

פרק לב, לח

אשר חלב זבחימו, הזבחים שהעובדי כוכבים זובחים לתקרובת עבודת כוכבים שלהם,
 הם עצמם אוכלים ומתפרנסים מאותו תקרובת.
יקומו ויעזרכם, כל כך יאמרו ישראל לעת הגאולה.

פרק לב, לט

ראו עתה כי אני וגו', כך יאמר הקדוש ברוך הוא לאלה ששעבדו בישראל.
כי אני אני הוא, אני הוא אשר לא אשתנה.
אני אמית ואחיה. עליו נאמר: **ובלע המות לנצח**. אמית לשעבר בישראל, ועכשיו ואחיה.
מחצתי, אותם לשעבר, **ואני ארפא** להם מכאן ואילך.

פרק לב, מ

כי אשא אל שמים ידי, כמנהג בני אדם כדי להבין השומעים.

פרק לב, מא

ותאחז ידי, את החרב במשפט גבורת המלחמה.

פרק לב, מב

אשכיר חצי מדם, וכי היאך אפשר לחצים שישתכרו מדם, אלא הריני משכיר לאחרים ממה שחצי עושים.

וחרבי תאכל בשר, וכי אפשר לחרב שתאכל בשר אלא הריני מאכיל לאחרים ממה שחרבי הורג, כענין שנאמר: **בן אדם אמור לצפור כל כנף ולכל חית השדה וגו'**, **בשר גבורים תאכלו ודם נשיאי הארץ תשתו וגו'**, ואכלתם חלב לשבעה ושיתם דם לשכרון, הכי נדרש בספרי.

מדם חלל ושביה, ממה שעשו בחללי עמי ובשבויי עמי. מראש פרעות אויב סרסו מפרעות ראש אויב.

ורבי נחמיה דורשו כלפי האומות והכי קאמר.

(כז). פן יאמרו האומות ידנו רמה וגו'.

(כח). כי גוי אבד עצות המה, שבעה האומות אבדו ז' מצוות שנתתי להם.

(כט). לו חכמו, אם היו האומות חכמים ישכילו זאת מה שמפרש והולך איכה ירדוף היום אחד ממנו אלף מישראל ולשעבר היה בהפך. **יבינו לאחריהם** בפורעניות שעתיד לבא עליהם על ששעבדו בישראל, כדכתיב: **וחש עתידות למו.**

(ל). אם לא כי צורם מכרם, ומפני מה אירע להם שאחד ממנו רודף אלף מהם, אם לא כי צורם של ישראל מכרם בידינו. כל כך היה להם לז' אומות להבין.

(לא). כי לא כצורנו צורם שהרי אין צורם חלש כצורנו, ובשביל כך היו אויבנו ישראל פלילים לשעבר, והיו דנים אותנו ומושלים בנו.

(לב). כי מגפן סדום גפנם, ומפני מה מכרם צורם, אלא ודאי מפני שמגפן סדום גפנם וממטעה של עמורה הם, **שענבמו ענבי רוש וגו'** כדכתיב: **וחטאתם כסדום הגידו**, כלומר אין בהם טוב אלא כולם רעים, ואין הקדוש ברוך הוא תובע עלבונם.

(לד). הלא הוא כמוס עמדי, מה שאמרו על עמי: **כי מגפן סדום גפנם** שהרי אינו כן אלא עליהם נאמר: **ואנכי נטעתיך שורק וגו'.**

(לה). לי נקם ושלם, לעשות מן ז' האומות **לעת תמוט רגלם** של ז' האומות. **כי קרוב יום אידם** של ז' אומות **וחש עתידות למו** לז' אומות.

(לו). כי יראה וגו' ולמה ינקום אותם כי יראה האויב כי אזלת ידם של ישראל.

(לז). ואמר ויאמר האויב אי אלהימו של ישראל.

(לח). יקומו ויעזרכם, כי כל כך יאמר האויב, ולפיכך ידין עמו.
(לט). ראו עתה וגו' כמו שפירשתי למעלה. ואין מידי מציל, כנגד שאמר האויב יקומו ויעזרכם.

פרק לב, מג

הרנינו גוים עמו, לשון יללה, כמו: **קומי רוני בלילה** הלילו אותם גויים ששעבדו לישראל, למה, **כי דם עבדיו יקום.**

דבר אחר:

הרנינו, לשון שבח הרנינו גוים לפני הקדוש ברוך הוא, ומי הם הגויים, ישראל עמו שהרי **דם עבדיו יקום.**

דבר אחר:

כל הגויים הרנינו והללו עמו של הקדוש ברוך הוא, שהרי הוא נפרע מצריהם, היינו: **כי דם עבדיו יקום.**

וכפר, לשון פיוס, כמו: **אכפרה פניו.**

אדמתו עמו, יש תבות חסרות וי"ו בתחלתן, כמו: **וחללה זונה, שמש ירח עמד זבולה.** אף כאן אדמתו עמו, כמו אדמתו ועמו, כלומר ירצה ויפייס אדמתו ועמו בהנקמו מאויביהם.

פרק לב, מד

ויבא משה וידבר וגו', הוא שנאמר למעלה: **וידבר משה באזני כל קהל ישראל וגו'.**
הוא והושע בן נון, שהרי לשניהם צוה הקדוש ברוך הוא, כדכתיב: **קרא את יהושע,**
 וכתיב: **ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל.**

והושע בן נון, בתחלה כשנכנס להיות משרתו של משה קראו משה יהושע, שכן דרך מלכים לשנות שם למשרתיהם כגון יוסף, דניאל, חנניה, מישאל, ועזריה. ועכשיו כשנעשה מלך חזר לשמו הראשון ומכל מקום בכל המקרא קוראו יהושע לפי שהורגל בו כבר.

פרק לב, מז

כי לא דבר רק הוא מכם, ולא תעשוהו בחנם, שאם אין אתה לומד תורה אין אתה יודע באיזו עבירה אתה חייב ותעשה אותה ותמות, וכן במצוות אם אין אתה למד לא תהא יודע באיזו מצוה שתהא זוכה ולא תעשנה.

פרק לב, מח

בעצם היום הזה, שאמר להם השירה.

פרק לב, מט

אשר על פני ירחו, אלא שהירדן בינתיים.

שלימא סדרא דפרשת האזינו

פרשת וזאת הברכה**פרק לג****פרק לג, א**

וזאת הברכה, וי"ו מוסיף על ענין ראשון לעיל דבר אתם תוכחות וכאן ברכם.

פרק לג, ב

ה' מסיני בא, יש מפרשים הקדוש ברוך הוא שהוא מסיני בא וזרח, דוגמא: **יברכך ה'** מציון.

וזרח משעיר למו, מצד שעיר נראה תחלת זריחת הברקים והלפידים, והאי דנקט לשון זרח משום דהר שעיר למזרחו של סיני הוא.

הופיע מהר פארן, גם הר פארן למזרחו של סיני הוא. ומה שנסע הקדוש ברוך הוא ממזרחו של עולם לכבודן של ישראל היה כדי ללכת לקראתם, שהרי תמיד ממערב למזרח הם הולכים,, כמו שפירש"י בפרשת מסעי.

מימינו אש דת למו, לפי שהוא דרך חבה, כדכתיב: **וימינו תחבקני**. **אש דת**, כתיב מלה חדא וקרי תרתי.

פרק לג, ג

אף חבב עמים, כדכתיב: **והייתם לי סגולה**, ולמה, שהרי **כל קדשיו בידך**, כיצד, **והם תכו לרגליך**, פי' תוך רגליך, כדכתיב: **ויתיצבו בתחתית ההר**.

דבר אחר:

אף כשהקב"ה מחבב עמים ומוסר ישראל בידם כל קדשיו של ישראל הם בידך, **והם** ישראל **תכו לרגלך** בשבילך ובשביל מצותיך הם מוכים ומדוכאים. **לרגלך**, כמו: **ויברך ה' אותך לרגלי**.

דבר אחר:

והם תכו לרגלך, תוך בית המקדש שהוא הדום רגליך שם הם מצויים.

ישא מדברותיך, נשאו וסבלו בסבר פנים יפות שני דברים שיצאו מפיו **אנכי**, ולא יהיה לך.

פרק לג, ד

תורה צוה לנו משה, אבל השאר שעולין למנין תורה אמרו הם: **תורה צוה לנו משה** מאתך, שלא יכלו לסבול מפי הגבורה אלא שתי דברות, כמו שפירשתי בפרשת יתרו. **תורה צוה לנו משה וגו'**, סרסוהו תורה צוה משה להיותה מורשה לנו קהלת יעקב.

פרק לג, ה

ויהי (משה) **בישורון מלך**, **בהתאסף ראשי עם** באמור ה' אלי הקהל את העם ואשמיעם את דברי. ועלינו לקיים את התורה שצוה לנו ומאחר שקבלנו את התורה זכו לברכה.

פרק לג, ו

יחי ראובן ואל ימות, כשיעבור את הירדן חלוץ לפני בני ישראל. **יהי מתיו מספר**, באותו מספר שיעברו שם, בו ישובו, שלא יפקד איש מהם.

פרק לג, ז

וזאת ליהודה, וזאת הברכה עצמה תהא חלה על יהודה. כאן פירש"י: אמר משה מי גרם לראובן שיהיה יהודה. ואם תאמר הרי הודאת ראובן קדמה לשל יהודה, שהרי בפרשת וישב גבי **וישב ראובן אל הבור** פרש"י: לא היה במכירה שהיה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה לא הודה עד שנתעברה תמר, אלא י"ל דודאי ראובן אודי קודם, אלא בצנעה אודי בשקו ובתעניתו, אבל בפרהסיא לא אודי, וכשהודה יהודה ואמר: **צדקה ממני** עמד ראובן ופרסם הודאתו ואמר: אף אני בבלתי יצועי אבי. וראיה לדבר מדסמך משה רבינו ברכת יהודה לברכת ראובן, משום שעל ידי יהודה הודה ראובן הודאה חשובה ומפורסמת, והכי קאמר: מי גרם לראובן שהודה בפרהסיא יהודה.

שמע ה' קול יהודה, כשיצעק במלחמה ויצטרך סיוע. ולפי שיהודה עולה תחלה למלחמה הוצרך להתפלל עליו בענין צורך המלחמה, ועל ראובן כמו כן לפי שעבר ראובן ראשון כדכתיב: **והחלוץ עבר לפניהם**, ושמעון לא הוזקק להזכירו כאן לפי שהיה רגיל ללכת עם יהודה, כדכתיב בספר שופטים: **עלה אתי בגורלי**.

דבר אחר:

יחי ראובן, לפי שחטא נגד כבוד אביו וראוי היה למות, כדכתיב: **כבד את אביך למען יאריכון ימך**, הא אם לא תכבדהו יקצרו, לכך אמר **ואל ימות**.

וזאת ליהודה, זאת הברכה עצמה תהא כן ליהודה, שבענין זה חטא הוא שציער לאביו בכתנות יוסף. ושמעון לא רצה להזכיר בברכה לפי שהיה בלבו של משה ע"י שקדם בניכולו של יוסף, כמו שפירש"י בפרשת מקץ.

פרק לג, ח

וללוי אמר וגו', אותם שנתנו האורים והתומים לשאת על לבו, כבר הוא איש חסיד. **אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה** ואף על פי כן הוא אומר.

פרק לג, ט

לאביו ולאמו לא ראיתיו, אם מת לו אב ואם אח וכן צריך לעשות לו כמי שאינו מכיר, כדכתיב: **לאביו ולאמו לא יטמא**, ולמה, **כי שמרו אמרתך**, שאמרת: **ומן המקדש לא יצא**, אפי' בשעת צער אינו רשאי לצאת אחריהם, ואפילו למ"ד מקדושתו לא יצא אבל יוצא הוא אחר המת, מ"מ כשהן נגלין הוא מכוסה, וכשהן נכסין הוא נגלה.

דבר אחר:

האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו, לא טעו אחריהם במעשה העגל. **ובריתך ינצרו**, מה שאמרת ברית כהונת עולם.

פרק לג, י

יורו משפטיך ליעקב, מאחר שאינם מכירים פנים ראויים הם שיורו משפטיך, וכן הוא אומר: **ואת עמי יורו וגו'**, וכתיב: **ובאת אל הכהנים הלויים והגידו לך את דבר המשפט**.

דבר אחר:

יורו משפטיך, לפי שהם פנויים שאין להם נחלה להיות טרודים בה להבטל מדברי תורה.

פרק לג, יא

ופעל ידיו תרצה, שעל קרבן ידו כתיב: **ונרצה לו לכפר עליו**, ואם זר מקריב אינו מתרצה. **מן יקומו**, ממי שירצו לקום כנגדו.

פרק לג, יב

ולבנימין אמר, סמכו אחר לוי לפי שאמנתו של לוי בבית המקדש שהוא בחלקו של בנימין. **ידיד ה'**, הוא בנימין הידיד. **ישכן לבטח**, עליו על שכניה, אצל שכניה, כמו: **ועליו מטה מנשה**. **חופף עליו**, הקדוש ברוך הוא על בנימין ומצילו.

ובין כתפיו, גבוליו, כמו: אל כתף ים כנרת.

שכן, כלומר בין גבוליו של הקדוש ברוך הוא שכן בנימין, נחלתו סמוכה אצל בית המקדש. לפי שכל השבטים היו שותפים במכירתו של יוסף, ובנימין לא היה שותף עמהם וכל השבטים נולדו חוצה לארץ ובנימין נולד בארץ ישראל, זכה הוא להיות השכינה שורה בחלקו.

פרק לג, יג

וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו, גבי אדם כתיב: ולאדם אמר: **כי שמעת לקול אשתך ארורה האדמה בעבורך.** אבל יוסף לא שמע לקול האשה, כדכתיב: **ולא שמע אליה,** ולפיכך **מבורכת ה' ארצו.**

פרק לג, יד

וממגד גרש ירחים, הפירות מתגרשות מן הארץ והאילנות בחדוש הירח, בירח אחד כונס קייצים, בשני מוסק זיתים, בשלישי לוקט תמרים. וכן בכל ירח וירח.

פרק לג, טו

ומראש הררי קדם, לשון שבח, כמו: **ראשית תבואתו** כי הוא ראשית אונן **ראשית שמנים ימשחו,** פי' מטוב כל ההרים שנבראו מששת ימי בראשית. **הררי קדם,** ארץ אפרים בנו של יוסף ארץ הרים היתה, כדכתיב: **צופים מהר אפרים.** **ורצון שכני סנה,** רצון של שוכן סנה יהי כן. **נזיר אחיו, לשון: זכו נזיריה משלג,** כלומר יוסף שהיה שר על כל אחיו.

פרק לג, יז

בכור שורו, המלך הראשון שבחר לו הקדוש ברוך הוא מזרעו של יוסף היה הוא יהושע, וקורו בכור שהומלך ראשון לזרעו. ומדמה המלך לשור לפי שהוא מלך בבהמות. **והם רבבות אפרים,** הקרניים הם רבבות אפרים שהיו קרוביו ואנשי מלחמתו. **והם אלפי מנשה,** זהו גדעון. ונתן הרבבות לאפרים, לפי שנתן לו יעקב הגדולה.

פרק לג, יח

שמח זבולון, מתרעם על חלקו היה, כמו ששנו רבותינו: **זבולון עם חרף נפשו למות,** משום **דנפתלי על מרומי שדה,** לפיכך אמר לו משה: **שמח זבולון** בחלקך, ואל תתעצב אם נפל חלקך על הים, כי אתה משתכר בו, כמו שמפרש והולך. **בצאתך,** משה רבינו ברך כל אחד ואחד במה שצריך, הוא היה יוצא בפרקמטיא, כדכתיב: **זבולון לחוף ימים ישכון,** לכך ברכו שישמרו בצאתו.

ויששכר באהליך, ארצו היתה טובה לזריעה והיה הוא יושב באהלים לשמור שדותיו, ויתפלל משה שיצליח וישמח בשדותיו, וכן אמר לו יעקב: רובץ בין המשפתיים בין הגבולים לשמור שדותיו.

פרק לג, יט

ושפוני טמוני חול, פעמים שהספינות נשברות בנמל וטבועות וטמונות בחול, וכשהים נקמט ומתמעט כמנהגו בכל יום באים בני זבולון ונוטלים אותו ממון.

פרק לג, כ

מרחיב גד, ברכו כך על שם שנתן לו ארץ רחבה, ארץ מקנה. **וטרף זרוע אף קדקד**, מדקאמר אף קדקד משמע שהוא מכה בזרוע תחלה, כיצד, בשעה שבא גד להגביה ידו ולהכות את שכנגדו מגביה ידו כנגד החרב, וכן גד חותך הזרוע תחלה ומכה בראש וממיתו בהכאה אחת.

פרק לג, כא

וירא ראשית לו, אף על פי שעמון ומואב מערערין עליה כמו שמצינו גבי יפתח ומה טעם **כי שם חלקת מחוקק ספון**, כמו שפרש"י.

דבר אחר:

כי שם חלקת מחוקק וגו', כי שם נחלתו וחלקו של ראובן שנקרא מחוקק, כדכתיב: **בפלגות ראובן גדולים חקקי לב**, שם היא ספונה וסדורה כבר.

דבר אחר:

אף לגד קאי וקורהו על שם גדולתו וחשיבותו מחוקק, שר ושופט.

פרק לג, כב

יזנק מן הבשן, יצא ויטרוף טרף. ולפי שבשן מקום אריות וחיות רעות מדמה אותו לאריה.

פרק לג, כג

שבע רצון, פירותיו מבכרות, וכל זמן שירצה יאכל וישבע מהם קודם שיאכל אדם פירות ממקום אחר. **ומלא ברכת ה'**, כל הבא בארצו ורואה פירות מבכרות מודה ומברך את הקדוש ברוך הוא עליהם.

פרק לג, כד

ברוך מבנים אשר, ברוך מפי שאר בנים יהי אשר וסוף הפסוק מוכיח.
יהי רצוי אחיו, כולם מברכים אותו, ולמה, **וטובל בשמן רגלו** שארצו מושכת שמן כמעין,
 וכל אחיו ונשותיהן סכין אותו ומתענגים בו ומברכים אותו.

ברוך מבנים אשר, פרש"י אין בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר. כלומר שהגדיל
 חשבוננו כל כך האחרון מן הראשון, ואף על פי שגם מנשה נתרבה כל כך ההוא בבניו של
 יעקב קאמר.

יהי רצוי אחיו, כשעשה ראובן אותו מעשה הלך אשר וספר המעשה לאחיו ונזפוהו אמרו
 כך אתה מוציא דבה על אחינו הגדול ונדוהו לאשר. בא משה והתיר נדויו, כשם שהיו
 אומרים למנודה ארור, כך אומרים למתירו ברוך. ולפי שמנודה היה אסור בתשמיש המטה
 אמר **מבנים**. ולפי שרחקוהו אחיו אמר: **יהי רצוי אחיו**, שיקרבוהו, ולפי שמנודה היה אסור
 בסיכה ברכו **וטובל בשמן רגלו**. ולפי שמנודה אסור בנעילת הסנדל ברכו **ברזל ונחשת**
מנעלך, מנעלך יהיו מברזל ומפתחותיך מנחושת דרך עושר ובהם תנעול עניך אבל לא
 דרך דלות לנעול הפתחים ביתדות של עץ.

פרק לג, כה

דבאך, לשון דאבה, מתיבות הפכות, כמו כשבים כבשים שמלה שלמה ואלו הם ימי
 הזקנה שהאדם דואב בהם כלומר אפילו בעת זקנתם הם בעלי כח ע"י תענוגים וסיכת
 השמן מעמידם, כדאמר מר: חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי עמדו לי בימי זקנותי.

פרק לג, כז

ומתחת זרועות עולם, וכמו כן רוכב הוא זרועות עולם שהם מתחת והם יסודי עולם
 שסובלים כל העולם כמו הזרועות שסובלות המשא כלומר מושל בעליונים ובתחתונים,
 והוא בעזרך.
ויגרש מפניך אויב, עמלק סיחון ועוג **ויאמר השמד**, **תמחה את זכר עמלק**, לא תחיה כל
 נשמה.

פרק לג, כח

עין יעקב, זרע יעקב, כמו: **ומימי יהודה יצאו**, **יזל מים מדליו וזרעו על מים רבים** הזרע
 נדמה למים כך פי' דונש.

פרק לג, כט

ויכחשו אויבך לך, מי שאויבים לך בלבם מכחשים לך מתוך יראה ומראים עצמם אוהביך
 ויהיו משועבדים לעשות רצונך.

פרק לד

פרק לד, א

ויעל משה, כמו שאמר לו הקדוש ברוך הוא: **עלה אל הר העברים**, ואף על פי כן איחר לעלות עד שברכן תחלה.

הר נבו, הוא הר העברים הוא **ראש הפסגה**.

נבו, בחלקו של ראובן היה, כדכתיב: **ובני ראובן בנו את חשבון וגו' ואת נבו ואת בעל מעון**. ומה שכתב גבי גד: **כי שם חלקת מחוקק ספון**, י"ל דנבו על הספר היה בין נחלת ראובן וגד.

את כל הארץ, ראה משה בעיניו מה שלא הלך יהושע ברגליו, שהרי נשאר מארץ ישראל שלא כבש וחלקה בחייו לשבטים כמו שמפורש בספר יהושע.

את הגלעד, מן הגלעד, שהיה בעבר הירדן מזרחה שמש שהיה משה עומד בו.

עד דן, שהוא גבול ארץ ישראל, כדכתיב: **מדן ועד באר שבע**.

פרק לד, ב

עד הים האחרון, הוא גבול ארץ ישראל לצד המערב.

פרק לד, ג

עיר התמרים, לפי שהיתה משונה בחשיבות הזכירה בפירוש.

פרק לד, ו

ויקבר אתו בגי, שלשה סימנים נתנו במקום קבורתו של משה שאמר בגי ובאי זה גיא **בארץ מואב**, ובאי זה מקום, **מול בית פעור**, ואפילו הכי **לא ידע איש את קבורתו**, ללמדך שלא קברו איש.

עד היום הזה, שלא יקבר איש אצלו כענין שנעשה בבית אל, ושלא ידרשו בו שואלי מתים.

פרק לד, ז

לא כהתה עינו, מקירון פנים.

פרק לד, ח

ויבכו בני ישראל, ובאהרן כתיב: **כל בית ישראל**, לפי שכשמת אהרן מי הוא הרואה את משה בוכה ולא יבכה הוא.

פרק לד, י

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אפי' בישראל אבל בעובדי כוכבים לא צריך למימר, שהרי כתיב: **ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה**.
אשר ידעו ה' פנים אל פנים, כדכתיב: **פה אל פה** אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט.

דבר אחר:

הקדוש ברוך הוא ידעו למשה אבל משה לא ידעו לקב"ה פנים אל פנים, כדכתיב: **לא יראני האדם וחי**.

פרק לד, יב

ולכל המורא, לשון מראה.
לעיני כל ישראל, לפיכך האמינוהו.

שלימא סדרא דפרשת וזאת הברכה
 וסליקו להו חמשה חומשי תורה בסייעתא דשמיא
 תהילה לאלוקי וקוני אשר החייני וקיימי זיכני להשלים פירוש חזקוני.
 הוא יחזקני ויזכני לראות בנין בית ארמוני ומלכות בן דוד אדמוני
 נכון וקיים בבית פלמוני,
 ויזכני עם כל בני פיצל לח ולוז וערמוני,
 וירחם על עמו ישראל, ובא לציון גואל במהרה בימינו אמן.